

М.М. Фіцула

ВСТУП ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

М.М. Фіцула

Вступ до педагогічної професії

Навчальний посібник для студентів
вищих педагогічних закладів освіти

Видання третє, перероблене і доповнене

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 74.00я73

Ф66

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор

А.В. Вихруц

проректор з наукової роботи ТНПУ ім. В. Гнатюка, доктор пед. наук,

професор, член-кореспондент АПН України

Г.В. Терещук

Фіцула М.М.

Ф66

Вступ до педагогічної професії: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — Вид. 3-тє, перероб. і доп. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. — 168 с.

ISBN 966-692-703-9

У навчальному посібнику розглянуто особливості педагогічної діяльності, сформульовано вимоги до особистості вчителя, охарактеризовано сучасну загальноосвітню школу. Розкрито також проблеми підготовки майбутнього вчителя у вищому педагогічному навчальному закладі: зміст і форми навчання студентів; педагогічна практика студентів у школі і підготовка їх до педагогічного спілкування; самостійна робота і самовиховання майбутніх педагогів; структура системи освіти в Україні, принципи її побудови.

Навчальний посібник підготовлено з урахуванням вимог чинної навчальної програми для студентів вищих педагогічних закладів освіти.

ББК 74.00я73

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.

Навчальне видання

Фіцула Михайло Миколайович

ВСТУП ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

Навчальний посібник

для студентів вищих педагогічних закладів освіти

Головний редактор *Б.Є. Будний*

Редактори *О.О. Мазур, Г.Р. Турчин*

Художник *В.А. Басалига*

Комп'ютерна верстка *Г.І. Телев'як*

Підписано до друку 21.12.2010. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 9,76. Умовн. фарбо-відб. 9,76

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців

ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008

тел./факс (0352) 43-00-46; 25-18-09

publishing@budny.te.ua

www.bohdan-books.com

ISBN 966-692-703-9

© Навчальна книга – Богдан,
майнові права, 2011

... Ця посада набагато ваговітша за найвищі посади в державі.

Платон

ПЕРЕДМОВА

Курс “Вступ до педагогічної професії”, що вивчається у першому семестрі, відкриває весь цикл психолого-педагогічних дисциплін і логічно пов’язаний з основними теоретичними курсами педагогіки і психології та педагогічною практикою, яка розпочинається з другого семестру.

Мета цього курсу — розкриття перед студентами перспективи і шляхів оволодіння професійною діяльністю вчителя — вихователя і викладача навчального предмета, сприяння підготовці першокурсників до педагогічної практики.

Завдання курсу:

- ◆ сформувати у студентів загальне уявлення про структуру, зміст, характер і специфіку їхньої майбутньої професійної діяльності;
- ◆ показати загальноосвітню школу як галузь майбутньої професійної діяльності;
- ◆ ознайомити зі змістом та основними формами навчання у вищому педагогічному закладі освіти, видами і формами перевірки й оцінки знань, умінь та навичок студентів;
- ◆ розкрити місце педагогічної практики студентів у їх професійній підготовці, шляхи формування культури педагогічного спілкування;
- ◆ дати уявлення про раціональні форми і методи самостійної роботи студентів з оволодіння спеціальністю, про роль самовиховання у формуванні основ педагогічної майстерності;
- ◆ ознайомити майбутніх учителів із системою освіти в Україні, принципами її побудови;
- ◆ сприяти формуванню особистості майбутнього педагога, розвитку його культури, ерудиції.

Вивчення “Вступу до педагогічної професії” повинно сприяти адаптації першокурсників до умов навчання у вищому педагогічному закладі освіти, свідомому і активному їх включенню до самостійної навчальної, наукової, громадської діяльності, має забезпечити початкову підготовку до проведення педагогічної практики.

Вивчення цієї навчальної дисципліни повинно пробуджувати інтерес студентів до педагогічної теорії, до передового педагогічного досвіду, формувати установку на оволодіння професійними знаннями, необхідними для педагогічної діяльності.

З метою поглиблення самостійної роботи над курсом наприкінці кожної теми вміщено контрольні запитання, завдання і список рекомендованої літератури.

Розділ 1

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ОСОБИСТІСТЬ ПЕДАГОГА

ТЕМА 1. ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У Давньому Вавилоні, Єгипті, Сирії “пайдагогос” найчастіше були жерці, а в Давній Греції — найрозумніші, найталановитіші вільнонаймані громадяни: педономи, педотриби, дидаскали, педагоги. У Давньому Римі цю роботу доручали державним чиновникам, які добре оволоділи науками, багато мандрували, знали мови, культуру і звичаї різних народів.

Першим педагогом, який отримував платню з імператорської казни Римської імперії, був учитель ораторів першого століття **Марк Фабій Квінтіліан**. Він відкрив у Римі власну школу риторики, яка згодом стала державною.

За часів середньовіччя педагогічною діяльністю займалися переважно священики, ченці, однак у міських школах та університетах — дедалі частіше люди зі спеціальною освітою.

У Київській Русі педагогів називали “майстрами”. Упродовж багатьох століть тут не існувало спеціальних навчальних закладів для підготовки вчителів. Ними були і дяки з піддячими, і священнослужителі, і мандрівні дидаскали — “школярі-книжники”. Відомості про те, як ставились до них, містить “Слово о том, яко не забивати учителей своих” **Кирила Туровського**: “Если й научился от простого человека, не от иерея, то держи в своем сердце и уме память о нем до исхода души своей... Непомыщие же, откуда добро познали, те подобни голодному и измешашему зимой псу, которого согрели и накормили, а он начал лаять на согрешшего й накормившего его”.¹

Історія української школи і педагогіки засвідчує, що багато видатних людей України були причетними до учительської діяльності і чесно служили педагогічній справі. Так, відома діячка народної освіти **Христина Данилівна Алчевська** (1841–1920) працювала в Харківській недільній школі для жінок, написала ряд методичних праць з питань навчання дорослих (“*Книга для дорослих*”, “*Що читати народові?*” та ін.).

Понад 50 років життя віддав педагогічній діяльності **Тимофій Григорович Лубенець** (1855–1936), працюючи вчителем на Чернігівщині і Поділлі, а також у навчальних закладах Києва. Він написав і видав понад 30 підручників для учнів початкових шкіл і методичних посібників для вчителів.

¹ Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. — Тернопіль, 1994. — С. 22.

Визначний український письменник **Степан Васильович Васильченко** (1870–1932) після закінчення в 1898 році Коростишівської гімназії учителював у Київській та Полтавській губерніях. У 20–30-х роках працював завідувачем і вихователем дитячого будинку в Києві, викладачем української мови і літератури в Київській середній школі ім. І. Франка.

Не можна не згадати видатного педагога **Антон Семенович Макаренка** (1888–1939), який увійшов у класику сучасної педагогіки як засновник теорії і методики виховання в дусі колективізму. Практичний досвід виховання неповнолітніх правопорушників в умовах спеціального виховного закладу яскраво описано в його художніх творах — *“Прапори на баштах”* і *“Педагогічна поема”*.

З 1946 року до останніх днів свого життя працював директором Павлівської середньої школи на Кіровоградщині видатний український педагог **Василь Олександрович Сухомлинський** (1918–1970). Він написав багато книжок з проблем навчання та виховання учнів, а також художніх творів для дітей. Його праці, сповнені високого гуманізму, великої любові і поваги до учнів, знайшли широке визнання у світовій педагогічній теорії і практиці, стали неоціненним скарбом для української національної школи і педагогіки.

Праця — діяльність людини, спрямована на перетворення і освоєння природних і соціальних сил з метою задоволення потреб, в результаті якої створюються матеріальні і духовні цінності, формується сама людина. Процес праці складається з трудової діяльності, предмета праці і знарядь праці.

Кожен вид трудової діяльності вимагає від її виконавців відповідної **професії** (від лат. *professio* — спеціальність, офіційно визнане заняття). Для успішного виконання професійної діяльності необхідна певна підготовка — оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками, що здійснюється через відповідні професійні навчальні заклади.

Розглянуті загальні особливості праці властиві і трудовій діяльності педагога. Але вона вирізняється специфічними особливостями, які випливають з того, що педагог працює з живою істотою, формує її як особистість.

Педагогічна діяльність (праця) — особливий вид суспільно корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до життя відповідно до економічних, політичних, моральних, естетичних цілей. Вона передбачає цілеспрямовану діяльність дорослих — батьків, учителів, школи та інших виховних установ, спрямовану на здійснення керівництва процесом виховання дітей.

Педагогічна діяльність включає в себе такі компоненти:

а) **цілеспрямована діяльність** — навчання і виховання підростаючого покоління, формування у нього певних людських якостей;

б) *предмет праці* — людська істота з неповторними індивідуальними якостями;

в) *засоби праці* — інструментом впливу на предмет праці є особистість вчителя: його знання і вміння, його культура і моральне обличчя, його почуття і воля. Суб'єкт праці і визначальний засіб педагогічного процесу зливаються.¹

Педагогічна діяльність може розглядатися як процес послідовного вирішення різноманітних навчально-виховних завдань. Вона складається із системи дій, спрямованих сукупно на реалізацію виховних завдань, і пов'язана з різними факторами педагогічного процесу, зокрема з діяльністю учнів і конкретними цілями та змістом навчання і виховання. Така діяльність здійснюється в умовах, які постійно змінюються, і конкретних ситуаціях з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей, що постійно розвиваються.

Педагогічна діяльність, як суспільна функція, здійснюється педагогами, спеціально підготовленими людьми. Багато дорослих, які беруть участь у виховному процесі, часто не усвідомлюють великого виховного значення своїх взаємовідносин з дітьми, нерідко діють всупереч педагогічним цілям, знижуючи ефективність виховного процесу в цілому.

Педагогічна діяльність має, передусім, *велике соціальне значення*, бо йдеться про формування людської особистості. “Учитель, виховуючи підростаюче покоління, готуючи його до життя й праці, — пише Д. Ніколенко, — здійснює одну з найважливіших функцій суспільства. Навчаючи молодь творчо засвоювати здобуті людством знання, формуючи особистість як суб'єкта пізнання і праці, здатного рухати вперед науку, техніку і мистецтво, він пов'язує минуле з майбутнім. Розвиток продуктивних сил суспільства значною мірою залежить від здійснюваного школою і вчителем цілеспрямованого розвитку прогресивних творчих сил особистості”².

Предметом педагогічного впливу є дитина, підліток, юнак, дівчина, які характеризуються певними задатками і потребами, нахилами й інтересами, розумом і волею, почуттями та іншими рисами особистості. Цей надто цінний “матеріал” педагогічної праці робить її *особливо відповідальною*.

Підкреслюючи високу відповідальність педагога за результати своєї праці, В. Сухомлинський писав, що “ні в якій справі помилки і невдачі не призводять до таких тяжких наслідків, як в учительській. Учитель зобов'язаний перед суспільством, перед твоїми батьками працювати тільки добре; кожна крихта

¹ Див.: Чернокозов И.И. Профессиональная этика учителя. — К.: Радянська школа, 1988. — С. 37.

² Ніколенко Д.Ф. Психологія особистості радянського вчителя. — К.: МО УРСР, 1973. — С. 3.

твоєї людської краси — це його безсонні ночі, сивина, неповоротні хвилини його особистого щастя — так, учителів часто буває ніколи подумати про себе, бо він змушений думати про інших, і це для нього не самопожертва, не покірне підкорення долі, а справжнє щастя особистого життя.¹

Важливою особливістю педагогічної діяльності є її *динамічність*, зумовлена тим, що об'єкт педагогічної праці, навчання і виховання — учень — постійно змінюється, розвивається. Зміни в навчальних можливостях учня, рівні його вихованості, стосунків з товаришами і вчителями вимагають від педагога вчасного виявлення цих змін і відповідного реагування на них.

Учительська професія *поєднує в собі дві спеціальності*. Кожен учитель є спеціалістом з того предмета, який він викладає, і, крім того, — педагогом-вихователем. Ці дві спеціальності у діяльності вчителя завжди виступають в єдності: навчаючи дітей своєму предмету, вчитель виховує їх; а виховуючи — домагається вищих успіхів у навчанні. Виконання функцій викладання і виховання — не рівнозначні. Навчитися виховувати дітей набагато складніше, ніж їх навчити.²

Особливістю педагогічної діяльності є і те, що педагог виховує учнів не лише спеціально організованою позакласною виховною роботою, а насамперед *змістом свого навчального предмета*. Не випадково Л. Толстой рекомендував учителів глибоко знати і любити свій предмет, щоб знаннями виховувати учнів. Знання чинять позитивний виховний вплив на учня тільки за певних умов: коли вчитель зуміє створити на уроці відповідний емоційний настрій, впливаючи не тільки на розум, а й на емоційну сферу учнів; коли учні усвідомлять необхідність у знаннях не тільки на сьогодні, а й для майбутнього; коли учнів спонукають до поглиблення і розширення знань, до їх використання для власного самовдосконалення.

Педагогічна діяльність вимагає *безпосередніх контактів з учнями*, налагодження належного педагогічного спілкування. Під час цього безпосереднього контакту вчитель впливає на учнів не тільки своїми знаннями, а й властивими йому рисами характеру, виявом емоційно-вольової сфери, світоглядом тощо.

Особливість педагогічної праці полягає в тому, що вона *включає в себе організацію самого учня як суб'єкта навчання і виховання*, оскільки ефективний педагогічний вплив на особистість можливий тільки за умови, що вона сама буде активним учасником навчально-виховного процесу. Активність учня

¹ Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. — К.: Радянська школа, 1975. — С. 171.

² Див: Ніколенко Д.Ф. Психологія особистості радянського вчителя. — К.: МО УРСР, 1973. — С. 49.

проявляється і в тому, що засвоєне ним використовується як засіб самовдосконалення. Така активність об'єкта праці (учня) може бути лише в педагогічній діяльності, і це потребує від вчителя великої майстерності — він повинен спрямовувати поведінку учня, в найширшому розумінні, у потрібне русло.¹

Важливою особливістю педагогічної діяльності є і те, що вчитель у навчально-виховному процесі має справу не тільки з окремими учнями, а й з колективом класу, який теж є не тільки об'єктом, а й суб'єктом виховання, засобом впливу на своїх членів. Для використання колективу як засобу навчання і виховання від педагога вимагається здійснення процесу організації колективу.

Для педагогічної діяльності властиве **поєднання в педагогові функцій виконавця і інструмента праці**, що вимагає від нього високого рівня професійної майстерності, постійного її удосконалення. Головним інструментом, яким користується вчитель у навчально-виховній роботі, є *мова і мовлення*. К. Ушинський вказував, що рідна мова — цей чудовий, великий народний педагог — основа усякого розвитку і скарбниця всіх знань: з неї починається всяке розуміння, через неї проходить і до неї повертається. “Дитина входить у духовне життя людей, що її оточують, завдяки рідній мові, і, навпаки, світ, який оточує дитину відбивається в ній своєю духовною стороною тільки посередництвом того ж середовища — рідної мови... Вивчення кожного предмета передається дитині, засвоюється нею і завжди виявляється у формі слова”.² Слово є наймогутнішим засобом духовного контакту, морального впливу і переконання учнів.

Оскільки в навчально-виховному процесі учень піддається виховному впливу багатьох учителів, батьків, керівництва школи та інших виховних інституцій, **педагогічна праця вчителя передбачає координацію виховних впливів усіх цих суб'єктів виховання**. Організація такої взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу є важливим компонентом педагогічної праці.

Педагогічна діяльність характеризується і **багатоплановістю**. Вчитель, виконуючи функції викладача й вихователя, може працювати у різних типах загальноосвітньої школи (ліцей, гімназія, вечірня школа, школа-інтернат) чи профтехучилищі або позашкільній установі. Окрім того, він може обіймати різні посади: учителя-предметника, учителя початкових класів, вихователя, організатора позакласної роботи, заступника директора школи, директора школи, чиновника-управління у відділах освіти.

¹ Див.: Ніколенко Д.Ф. Психологія особистості радянського вчителя. — К.: МО УРСР, 1973. — С. 47.

² Ушинський К.Д. Твори: В 6-ти т. — К.: Радянська школа, 1954.— Т. 2. — С. 403.

Успіх педагогічної діяльності значною мірою залежить від суспільного оточення, його позитивного чи негативного впливу на вихованців. Педагог, на думку А.С. Макаренка, в інтересах виховання повинен **активно впливати на це оточення**, змінювати його на краще, у тому числі і за допомогою своїх учнів.

До особливостей педагогічної діяльності слід віднести і те, що її **результати помітні не відразу**, що може негативно позначатися на ставленні педагога до своєї праці. “Працю вчителя ні з чим не можна ні порівняти, ні зіставити, — писав В. Сухомлинський. — Ткач уже через годину бачить плоди своєї праці. Сталевар через кілька годин радіє з гарячого потоку металу — це вершина його мрії; хлібороб через кілька місяців милується колосками і жменю зерна, вирощеного в полі... А вчителеві треба працювати роки і роки, щоб побачити предмет свого творіння; буває, минають десятиріччя, і ледве-ледве починає позначатися те, що ти замислив; ні в кого так часто не гостює почуття незадоволення, як в учителя...”¹

Діалектичний характер педагогічного процесу, постійний розвиток учнів, їх індивідуальні відмінності **потребують від педагога творчості**, врахування умов, які складаються щомиті у процесі праці. Творчо працюючий педагог перевіряє та аналізує власний досвід, вивчає і використовує все краще з чужого, шукає і знаходить нові, кращі, раціональні навчально-виховні технології.

Учитель, який працює творчо, спроможний повною мірою виявити і розвинути здібності й задатки учнів, побачити в їх поведінці неординарність своїх дій. Відхід від традиційного в педагогічній діяльності орієнтування на “середнього” учня зумовлює зацікавлене, компетентне, активне ставлення педагога до творчих проявів кожного учня, повагу до його неповторної індивідуальності”².

Творчо працюючий вчитель виступає і **як дослідник**. У своїй роботі він, спираючись на основні положення теорії навчання і виховання, постійно досліджує навчально-виховний процес, робить висновки, експериментує, придумує щось нове. Адже вчитель, який не підходить до праці, як дослідник, на думку А. Дістервега, неминуче потрапляє під владу механічності, рутинності.

В. Сухомлинський вважав, що “без наукового передбачення, без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь — у неграмотну няньку, педагогіка — у знахарство. Треба науково передбачати — в цьому суть

¹ Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. — К.: Радянська школа, 1975. — С. 171.

² Див.: Кічук Н.В. Формування творчої особистості вчителя. — К.: Либідь, 1991. — С. 3.

культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещасть”¹.

Про значення діяльності вчителя для держави влучно виразився учитель німецьких учителів — німецький педагог А. Дістервег: “Що сталося б з народом, із суспільством, з державою без його тихої, скромної, працювитої діяльності? Він один ще не в змозі зробити все, але він закладає основи всьому, і без нього відразу ж поширилося б серед нас варварство”.² А тому, на його думку, держава повинна відповідально ставитись до питання підготовки вчителя: “Хто бажає, щоб народ був щасливий і виховувався успішно, той повинен визнати як першу і неминучу умову досягнення цієї мети — виховання та освіти учителів, а також таке їх становище, що відповідало б їхньому важливому обов’язку”.³

Систему педагогічної діяльності складають викладання, виховання, класне керівництво, діяльність із професійного самовдосконалення, управлінська, організаторська, методична, позашкільна, науково-дослідна. Ці види діяльності вирізняються за своїми цілями, змістом, методикою виконання.

Педагог у школі передовсім — **викладач певного навчального предмета**, який глибоко і всебічно знає сучасний стан науки та інших галузей людської культури, що лежать в основі дисципліни, яку він викладає, володіє знанням психолого-педагогічних і методичних основ навчання та виховання і педагогічними вміннями та навичками. У процесі навчання вчитель озброює учнів системою знань, умінь та навичок, формує пізнавальні здібності і науковий світогляд школярів. Учитель керує роботою предметних гуртків, організовує конкурси, олімпіади, екскурсії у природу, на виробництво, в музеї, проводить індивідуальну роботу з відстаючими і найбільш підготовленими учнями.

Крім того, **як вихователь**, учитель всебічно розвиває учнів, піклується про їх розумове, моральне, правове, трудове, естетичне і фізичне виховання. Це завдання вирішується у системі всієї його навчально-виховної роботи в ролі вчителя-предметника і класного керівника.

Класне керівництво — це здійснення учителем поряд із викладанням того чи іншого предмета загальної роботи з об’єднання зусиль учителів, що працюють в тому чи іншому класі, координації їхніх вимог і зусиль для досягнення найкращих результатів у виховній і навчальній роботі з учнями класу. Класний керівник повинен добре знати умови життя учнів, вивчати їхні інтереси, запити та індивідуальні особливості. Він працює у тісному контакті з учителями класу,

¹ Сухомлинський В.О. Народження громадянина. — К.: Радянська школа, 1970. — С. 71.

² Дістервег А. Избранные педагогические сочинения. — Москва: Учпедгиз, 1956. — С. 313.

³ Там само. — С. 48.

батьками, домагається єдності педагогічних вимог до учнів з боку школи й родини.

Учитель бере участь в організації *позакласної роботи* в школі як складової навчально-виховної роботи, однієї з форм організації дозвілля дітей. Він допомагає дитячому самоврядуванню у проведенні цієї роботи в позаурочний час.

Позашкільна робота проводиться педагогами у позашкільних освітньо-виховних закладах — державних й громадських організаційно — та інструктивно-методичних установах із позашкільної роботи з дітьми та підлітками. Є позашкільні заклади загального типу (палаці й будинки школярів, дитячі парки) і спеціалізовані (дитячі бібліотеки, театри, спортивні школи, станції юних натуралістів, техніків, туристів, дитячі залізниці, морські та річкові пароплавання, лісництва).

Професійним обов'язком вчителя є *постійне підвищення кваліфікації*. Це — головна умова творчої діяльності і зростання педагогічної майстерності. Основи для формування професійної майстерності педагогів закладаються під час їх підготовки у вищому педагогічному закладі освіти. Завершується формування педагога-майстра у процесі самостійної практичної діяльності. Це передбачає як засвоєння нових досягнень психолого-педагогічної науки у процесі самоосвіти, так і аналіз та осмислення власного досвіду роботи і досвіду колег. Не випадково видатні педагоги минулого підкреслювали, що учитель залишається вчителем, поки сам постійно вчиться.

У процесі *методичної роботи* підвищується науковий рівень вчителя; покращується його підготовка до засвоєння змісту нових програм і технологій, їх реалізації; відбувається постійне ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних наук і методик викладання навчальних дисциплін, вивчення та впровадження у шкільну практику передового педагогічного досвіду; контролюється творче виконання перевірених рекомендацій, збагачення новими, прогресивними й досконалими методами і засобами навчання; удосконалюються навички самоосвітньої роботи вчителя; надається кваліфікована допомога з теорії та практичної діяльності.

Педагогічна наука може розвиватися лише за умови збагачення її новими фактами, *здобутими у процесі пошуково-дослідницької роботи*, тобто здійснення наукових досліджень. Хороший учитель, щоб краще й глибше оволодіти своїм навчальним предметом, знайомиться з новою науковою літературою у своїй галузі, слідує за розвитком даної науки за кордоном, аналізує основну методичну літературу, уважно опрацьовує науково-методичні журнали зі свого предмета, вивчає досвід навчально-виховної роботи своїх колег за фахом, експериментально перевіряє доцільність запровадження у власну практику педагогічних новацій. Працюючи над науковим матеріалом, вчитель завжди

намагається педагогічно його переосмислити, виявити те, що саме і як він зможе застосувати у школі для вдосконалення своєї навчально-виховної діяльності, для пробудження і поглиблення інтересу учнів до навчального предмета.

Успішне здійснення навчально-виховного процесу в школі залежить насамперед від **якості керівництва педагогічним колективом**, яке здійснюється директором школи, його заступником з навчальної роботи і організатором позакласної та позашкільної роботи. Щоб успішно управляти педагогічним і учнівським колективом, організовувати їх на виконання завдань, які вирішує сучасна школа, керівникам треба знати не тільки психологію дітей і дорослих та педагогіку, а й програму дій працівників школи. Вони повинні мати, передусім, організаторські здібності та бути взірцем для своїх колег-учителів. Визначальними якостями керівника педагогічного колективу є також нетерпимість до проявів зазнайства і самозаспокоєння, відчуття нового, творчий підхід до шкільних проблем. Успішна робота керівництва школи забезпечується повсякденною підтримкою кожного творчого починання і педагогічних шукань. Кращим керівникам шкіл властиві висока професійна майстерність та глибока компетентність серед вчителів у питаннях педагогічної теорії і практики, почуття поваги до колективу, непохитна віра в його творчі можливості, уміння захопити своїм прикладом.¹

Яким би з розглянутих видів педагогічної діяльності, на думку Н. Кузьміної, вчитель не займався, він має бути готовим до виконання таких функцій: конструктивної, комунікативної, організаторської та гностичної.

Конструктивна функція, як уміння прогнозувати навчально-виховний процес, включає три основні види проектувальної діяльності:

1. Конструктивно-змістовна діяльність; полягає у відборі змісту навчально-виховного матеріалу та в його конструюванні;
2. Конструктивно-операційна діяльність; її суть — у плануванні структури дій вчителя і учня;
3. Конструктивно-матеріальна діяльність; полягає у проектуванні навчально-матеріальної бази для навчання і виховання учнів.

Комунікативна функція передбачає встановлення взаємовідносин:

- а) з окремими учнями, малими групами і учнівськими колективами;
- б) з батьками учнів;
- в) з окремими учителями і зі всім шкільним колективом.

Комунікативна діяльність дозволяє враховувати і задовольняти запити й інтереси учнів, правильно розуміти та оцінювати інформацію про ефективність спрямованого на учнів виховного впливу, варіювати методи навчання й виховання залежно від реальної життєвої та педагогічної ситуації.

¹ Див.: Деякі питання школознавства. — К.: Радянська школа, 1966. — С. 143.

Організаторська функція полягає в реалізації і корекції проектів конструктивної діяльності. Вона спрямована на формування морально-ціннісних установок вихованців і наукового світогляду, їхніх відносин до праці, явищ природи і суспільства, ідеалів та інших мотивів поведінки; прищеплювання стійкого інтересу до навчальної діяльності і науки, до виробництва і професійної діяльності, що відповідає схильностям і можливостям дітей; організацію спільної творчої діяльності, мета якої — розвиток соціальних значимих якостей особистості.

Гностична функція спрямована на:

- а) вивчення окремих учнів і класів;
- б) оцінку методів навчання й виховання (визначення сфери ефективного застосування кожного з них);
- в) вивчення методичних вказівок (їх практична оцінка, розмежування в них об'єктивного і суб'єктивного);
- г) аналіз власного досвіду і досвіду інших учителів, узагальнення його і перенесення ефективних форм, методів і прийомів у практику своєї роботи;
- ґ) вивчення, самоосвіта і самовиховання своєї особистості.

У процесі педагогічної діяльності можуть виникати труднощі, викликані зовнішніми умовами самої діяльності, а також недоліками освітньої, моральної і фізичної невідповідності людини до діяльності та її ставлення до цієї діяльності. Педагогічні труднощі умовно можна поділити на:

1. Об'єктивні — безпосередньо пов'язані з педагогічною діяльністю, але не залежать від учителя (стан навчальної бази, робочого місця та ін.), а також пов'язані з умовами життя і побуту педагога.

2. Об'єктивно-суб'єктивні — що залежать як від самого педагога, так і від інших факторів (недостатня педагогічна підготовка, відсутність підтримки і допомоги з боку колективу).

3. Суб'єктивні — що залежать від характеру педагога, мотивів діяльності (випадковість вибору професії) та від інших психологічних особливостей його особистості (за Н. Кузьміною).

З метою активізації творчої професійної діяльності, стимулювання фахової та загальної освіти педагогічних працівників, посилення мотивації якісної праці, підвищення професійної відповідальності за результати навчання і виховання в закладах освіти здійснюється **атестація педагогічних працівників**. Періодичність проведення атестації — один раз у п'ять років. Не підлягають атестації молоді спеціалісти, стаж роботи яких менший 3-ох років, педагоги, які працюють в даному освітньому закладі менше року, перебувають на тривалому лікуванні, жінки, що перебувають у відпустці по догляду за дитиною. Спеціалісти, які навчаються заочно, можуть атестуватися за бажанням.

Якщо педагогічний працівник відмовляється проходити чергову атестацію, йому встановлюється кваліфікаційна категорія, на ступінь нижча від попередньої. Для педагогічних працівників, які вирішили підвищити кваліфікаційну категорію, проводиться позачергова атестація.

Атестація педагогічних працівників проводиться атестаційними комісіями, які створюються при загальноосвітніх навчально-виховних закладах, відділах та управліннях освіти. За рішенням атестаційної комісії педагогічним працівникам встановлюються наступні кваліфікаційні категорії: “спеціаліст вищої категорії”, “спеціаліст I категорії”, “спеціаліст II категорії”, “спеціаліст”; можуть також присвоюватись педагогічні звання “старший вчитель”, “вчитель-методист”, “вихователь-методист”, “педагог-організатор”, “методист” та інші. Вимоги до кваліфікаційних категорій та педагогічних звань наведено у “Типовому положенні про атестацію педагогічних працівників України”.

ТЕМА 2. ВИМОГИ ДО ОСОБИСТОСТІ УЧИТЕЛЯ

Розглянуті вище особливості педагогічної діяльності ставлять певні вимоги до особистості вчителя.

Учитель української національної школи *має, передусім, палко любити рідну землю, український народ, свою Батьківщину — Україну*. Він повинен усвідомлювати свій високий громадянський обов’язок — виховання гідних громадян вільної і незалежної України. У такому разі вчитель виховуватиме підрастаюче покоління власним прикладом служіння справі, Вітчизні.

“Хоч би які були докладні і точні інструкції щодо викладання та виховання, — писав К. Ушинський, — вони ніколи не можуть замінити собою відсутність переконань у викладача... Найголовнішим шляхом людського виховання є переконання, а на переконання можна вплинути тільки переконанням. Всяка програма викладання, всякий метод виховання, хоч би який він був хороший, не ставши переконанням вихователя, залишається мертвою буквою, що в дійсності не має ніякої сили”. І далі: “Вже сам собою поганий той захисник ідеї, який береться за її втілення тільки тому, що про неї сказано у статуті, — і який так само візьметься втілювати іншу, коли статут зміниться. З такими захисниками і провідниками ідея далеко не піде. Чи не демонструє це виразно: коли у світі фінансовому або адміністративному можна діяти наказами й розпорядженнями, не цікавлячись тим, чи подобається їхня ідея тим, хто буде її виконувати, то у світі громадського виховання немає іншого засобу втілити ідею, крім одверто висловленого і одверто прийнятого переконання?”¹

¹ Ушинський К.Д. Твори: В 6-ти т. — К.: Радянська школа, 1952–1955. — Т.4. — С. 27.

Однією з важливих рис вчителя має бути його *педагогічна вираженість*, яка проявляється не тільки в його педагогічній діяльності, але й у різних життєвих ситуаціях. Педагогічна вираженість особистості — своєрідна установка на педагогічну діяльність і психологічну готовність до неї. Вона виявляється у спрямованості думок і прагнень до навчання і виховання дітей, в манері розмовляти, у поведінці тощо. Завдяки такій рисі педагог стає педагогічно чутливим і спостережливим до психічного життя учнів, здатним інтуїтивно виділяти з навколишнього середовища різноманітні навчально-виховні факти і відповідно педагогічно їх інтерпретувати.¹

Підкреслюючи значення педагогічної вираженості для вчителя, Л. Толстой писав, що "...не той учитель, хто здобув виховання й освіту вчителя, а той, хто внутрішньо переконаний у тому, що він є, повинен бути і не може бути іншим.

Ця переконаність трапляється рідко і може бути доведена тільки жертвами, які людина приносить своєму покликанню."²

"Учительська самосвідомість полягає у високій думці вчителя про гідність і значення своєї професії, — писав А. Дістервег. —...Хто не усвідомлює значення своєї професії, не цінує її високо, той небагато зробить як учитель, тобто не виконає свого призначення вчителя і людини, а отже, не виправдає свого існування."³

Важливою морально-психологічною рисою вчителя *має бути розумна любов до дітей*, прагнення віддати їм своє серце, почуття прив'язаності до них, що, на думку В. Сухомлинського, є визначальною рисою педагогічної культури.⁴ Л. Толстой писав, що досконалий вчитель поєднує в собі любов до знань, до своєї справи з любов'ю до дітей.

А. Макаренко вважав, що розумна любов виключає безпринципне і поблажливе ставлення до дитини, потурання її слабкостям. На його думку, вимогливість не суперечить любові і повазі до дитини — саме у вимогливості до людини і полягає повага до неї.

Важливою вимогою до педагога є *знання ним свого предмета*. Досвід переконує, що успішно навчає і виховує учнів той вчитель, який глибоко знає свій предмет. Опитування учнів засвідчують, що серед характерних рис улюблених ними вчителів вони, передусім, вказують на їх знання. Але знання

¹ Див.: Ніколенко Д.Ф. Психологія особистості радянського вчителя. — К.: 1973. — С. 73.

² Толстой Л.Н. Педагогические сочинения. 2-е изд. — Москва: Изд. АПН РСФСР, 1953. — С. 399.

³ Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. — Москва: Учпедгиз, 1956. — С. 312–313.

⁴ Сухомлинський В.О. Школа радості // Вибр. тв. в 5-ти т. — К., 1997. — Т. 3.— С 14–15.

педагога можуть стати могутнім засобом навчання і виховання учнів за умови, що він не просто викладає їх, а використовує як матеріал науки для розумового розвитку дітей, їх морального виховання.

Вчитель має глибоко і всебічно знати свій предмет на сучасному науковому рівні. А. Макаренко відзначав, що учні вибачать своїм учителям і суворість, і сухість, і навіть прискіпливість, але не вибачать поганого знання справи.

Окрім досконалого знання свого предмета, вчитель повинен *знати і суміжні предмети*. Так, викладачеві літератури не можна викладати свій предмет без знання історії, викладачам фізики і хімії — без знання математики.

Для вчителя важливе не тільки знання свого предмета, але й *уміння передавати ці знання іншим*: учням, яких навчає, батькам, педагогічну культуру яких підвищує, колегам, з якими ділиться власним досвідом роботи. Така передача знань можлива за умови володіння методикою навчання: вміння складне робити простим, доступним, враховуючи при цьому вікові та індивідуальні особливості учнів і дорослих; вміння зацікавити пропонованою інформацією, викликати захоплення нею і бажання поповнювати свої знання.

Важливою вимогою до вчителя національної школи є *володіння ним державною українською мовою*. К. Ушинський вважав, що рідна мова є основою всякого розвитку і скарбницею усіх знань, що знання з кожного предмета передаються дитині і засвоюються нею завжди у формі слова, тому лексичний склад мови вчителя, знання ним граматики і володіння стилем мови має величезне значення для успішного навчання дітей та виховного впливу на них.¹

Д. Ніколенко вважає, що *мова і мислення вчителя повинні бути педагогічними*. Під цим автор має на увазі конкретність, чіткість і ясність думок, їх логічність, дохідливість, переконливість, впливовість, здатність викликати в учнів відповідні почуття. Разом з тим він застерігає, що мова вчителя має бути позбавлена таких дефектів, як шепелявість, затинання, невимовляння окремих звуків, надмірно швидкий або сповільнений темп, бо часом ці вади мовлення проти-показані педагогічній роботі.²

“Неправильним є твердження, яке ще, на жаль, інколи можна почути і від науковців, і від окремих учителів: слабкість виховання в багатьох школах пояснюється, мовляв, тим, що воно — “словесне”, — писав В. Сухомлинський. — Насправді виховання стає немічним, безсилим саме тоді, коли забувають, що в нашому розпорядженні є, по суті, єдиний тонкий і надійний, всесильний і гострий інструмент виховання — слово. Дивним звучить навіть цей термін,

¹ Див.: Ніколенко Д.Ф. Психологія праці радянського вчителя. — К., 1973. — С. 86.

² Див.: Ніколенко Д.Ф. Психологія праці радянського вчителя. — К., 1973. — С. 87.

в який дехто вкладає безліч гріхів, — “словесне виховання”. Справжній вихователь, власне, і повинен досконало володіти мудрим словом. У ньому акумулюються відносини між людьми, слово виявляє ідею, а ідея — основа виховання. Серце дитини повинно бути відкритим слову, думці, переконанням, навчанням вихователя.”¹

Педагог має бути різнобічноерудованою людиною. Окрім глибоких знань зі свого предмета, він повинен володіти ґрунтовними знаннями з питань політики, філософії, мистецтва, літератури, сучасних досягнень науки і техніки. Така енциклопедичність знань допоможе педагогу працювати з батьками учнів, які мають освіту з різних галузей знань, відповідати учням на запитання, що виникають у зв’язку з інформацією, яку вони одержують з радіо, телебачення, газет та журналів. Важливе значення ерудиції вчителя і в організації позакласної виховної роботи, де широта інтересів вчителя дає можливість підказувати учням цікаві справи, допомагати їм у їх проведенні.

В. Сухомлинський вважав, що “фундамент, на якому стоїть школа і будується все, що робиться в школі, — це різносторонні знання, багате розумове життя, широта кругозору, постійне інтелектуальне зростання кожного вчителя. Через три-п’ять років після закінчення вузу вчитель повинен знати в три, в п’ять, в десять разів більше, ніж знав він у перший рік своєї роботи. Якщо цього нема, учні будуть приречені на нудне зубріння і отупіння, тому що викладання, не зігрите і не осяяне прагненням учителя до знань, перетворюється для нього у важку повинність, у тягар, а в дитини відбиває всяку охоту до знань і губить її інтелектуальні задатки й здібності.”²

Школа готує підрастаюче покоління до життя у майбутньому, тому повинна прогнозувати поведінку своїх вихованців на далеку перспективу, в тих соціально-економічних умовах, які будуть у майбутньому у зв’язку із суспільним і науково-технічним прогресом. Вирішувати таке завдання може вчитель, який постійно вчиться. К. Ушинський говорив, *що вчитель у вчителеві живе лише до тих пір, поки він вчиться*. Як тільки перестає вчитися, вчитель у ньому вмирає. Окрім того, слід мати на увазі, що вихованці отримують широкую інформацію і за межами школи (радіо, телебачення, книжки, журнали, газети, спілкування з оточуючими) і де в чому можуть навіть випередити вчителя, який несистематично поповнює свої знання, не цікавиться новинами науки, техніки, культури, політичними подіями. У такому разі вчитель втрачає авторитет у своїх вихованців, зменшується його виховний вплив на них. “Учитель

¹ Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. — К.: Радянська школа, 1971. — С. 174.

² Сухомлинський В.А. Павлышская средняя школа. — Москва: Просвещение, 1969. — С. 44.

повинен свідомо йти в ногу з сучасністю, проймається і надихається силами, що пробудилися в ній. Жалюгідна кожна людина, що відстала від свого часу; поява ж учителя молоді, який сам живе в минулому, викликає лише співчуття всіх людей, що живуть у ногу зі своїм часом і мислять суголосно зі своїми сучасниками.”¹

Серед критеріїв оцінювання особистості вчителя особливе місце займають його **моральні якості**. У моральному плані педагог повинен бути тим, ким він хоче зробити вихованця, має щиро бажати таким і всіма силами до цього прагнути. М. Добролюбов вважав, що моральні переконання вчителя мають витримуватися навіть у дрібницях: “Найнещасніші стосунки між учителем і учнями — ті, коли в учня закрадається сумнів щодо знань учителя. Але ще нещасніший стан учителя тоді, коли цей сумнів дітей торкається його моральних достоїнств.”²

Підкреслюючи важливість моральності вчителя, Я. Коменський писав: “Учителями повинні бути люди... чесні, діяльні і працьовиті; не тільки для годиться, а й насправді вони повинні бути живими взірцями чеснот, що їх вони мають прищепити іншим. (Ніщо удаване не може бути тривалим.)”³

У діяльності вчителя особлива роль належить його **вмінню володіти своєю емоційно-вольовою сферою**. “Справжній вихователь, — підкреслює В. Сухомлинський, — людина широкого емоційного діапазону, що глибоко переживає радість і засмучення, прикрощі й тривогу, обурення і гнів. Він дуже рідко гримає, підвищує голос. Тривогу, засмучення, подив, біль, гнів (а вчитель має право бути гнівним, як і будь-яка емоційно культурна, вихована людина) — всі ці й десятки інших відтінків аналогічних почуттів діти вловлюють у звичайних словах свого наставника.”⁴

Підкреслюючи важливість для педагога володіння своїми почуттями, В. Сухомлинський писав, що “настрій діє блискавично, думка ж плентає десь позаду... — ось що часто вибиває у нас з рук тонкий інструмент влади. Ми зможемо користуватися цим інструментом мудро й обачно тоді, коли блискавично діятиме наша думка і настрій наш гармонійно звучатиме у злагодженому оркестрі з нею. Величезною мірою педагогічна мудрість залежить від того, наскільки уміло ми володіємо своїми почуттями.”⁵

¹ Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. — Москва: Учпедгиз, 1956. — С. 318.

² Добролюбов Н.А. Избр. педагогические произведения. — Москва: Изд. АПН РСФСР, 1952. — С. 160.

³ Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. — Москва: Учпедгиз, 1955. — С. 600.

⁴ Сухомлинський В.О. Народження громадянина. — К.: Рад. школа, 1970. — С. 212.

⁵ Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. — К.: Рад. школа, 1971. — С. 191.

Емоції педагога проявляються, передусім, у наперед продуманій поведінці, відповідних емоціях “мажорного” чи “мінорного” характеру. Таке “перевтілення” вчителем здійснюється для того, щоб вплинути на учня, змусивши його пережити ту чи іншу ситуацію. Окрім того, вчителю необхідно виявляти емоції у несподіваних ситуаціях педагогічного процесу. Таке виявлення емоцій потребує розвинутого педагогічного самовладнання, витримки, вміння миттєво вибирати шляхи адекватного реагування на ситуацію, правильно її вирішувати.

Для успішної роботи з дітьми вчителю потрібні такі *вольові якості*, як цілеспрямованість, ініціативність, дисциплінованість, самовладання, вимогливість до себе та інших. Особливо важливі для педагога витримка, здатність до гальмування у поєднанні зі швидкою реакцією і винахідливістю, емоційною рівновагою, умінням володіти своїми почуттями.

Професія вчителя вимагає великого нервового і фізичного напруження, а тому ставить певні вимоги до його **здоров'я**. Праця педагога передбачає розвиток голосу, добрий зір, вміння довго стояти, багато ходити, вільно і легко рухатись. “Можна і треба розвивати зір, просто фізичний зір, — писав А. Макаренко. — Це конче потрібно для вихователя. Треба вміти читати на людському обличчі, на обличчі дитини, і це читання може бути навіть описане у спеціальному курсі. Нічого мудрого, нічого містичного немає в тому, щоб по обличчю дізнаватись про деякі ознаки душевних рухів.”¹

У цьому контексті цікавою є думка П. Блонського про те, що “учитель, який нервовий сам і нервує дітей, сьогодні вимагає одного, завтра іншого, а післязавтра нічого не вимагає, дуже дезорганізовує дітей.”²

Для ефективної діяльності вчителю потрібна така риса, як *педагогічна спостережливість*. Спостерігаючи за учнями на всіх етапах уроку і в усіх видах їх діяльності, вчитель отримує інформацію про вікові та індивідуальні особливості учнів, їхнє розуміння навчального матеріалу, ставлення до навчання і вчителів, стосунки між учнями та їх поведінку, настрої і психічні стани дітей, їх реагування на зауваження та оцінку успіхів у навчанні й поведінці. Спостережливий учитель виховує спостережливість в учнів. А це, на думку К. Ушинського, сприяє розумовому розвитку дітей.

Для ефективної організації навчально-виховної діяльності вчитель має бути **уважним**. Так, під час уроку йому необхідно тримати в полі зору всіх учнів класу, особливо тих, кому властива підвищена рухливість і недостатній рівень

¹ Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. — К.: Рад. школа, 1953–1955. — Т. 5. — С. 247.

² Блонский П.П. Избранные педагогические произведения. — М.: Изд. АПН РСФСР, 1961. — С. 466.

уваги; концентрувати свою увагу на розвитку теми, зміні різних видів навчальних завдань і засобів; зосереджувати свою увагу на написаному, щоб не допустити помилок у словах, формулах, обчисленнях тощо. Ф. Гоноболін вважає, що “увага вчителя до роботи і внутрішнього світу учнів, зазвичай, переростає в уважність як моральну рису особистості”.¹

У творчій діяльності вчителя важлива роль належить *натхненню та інтуїції*. Натхнення — піднесення творчих потенцій людини, яке характеризується “ясністю свідомості, появою потоку думок і образів, швидкою і високою продуктивністю мислення”.²

Натхнення приходить до людини у результаті її значних зусиль, роботи над своєю психікою, націленості на предмет дослідження, постійного обдумування і переживання його. Натхнення є таким психічним станом, коли одночасно задіяні усі сфери психіки — розум, почуття, сприймання, інтуїція тощо.

Творча праця вчителя характеризується й інтуїцією. Вона виявляється в особливому відчутті правильного напрямку діяльності, бажаних її результатів, неусвідомленому переконанні, що саме так, а не інакше треба діяти.

Вчені характеризують інтуїцію таким чином: а) в акті творчості процеси, що приводять до інтуїтивного пізнання, не усвідомлюються; б) інтуїція, зазвичай, виявляється у поєднанні з натхненням, емоційними і афективними станами, пов’язаними з піднесенням духовних і фізичних сил у процесі творчості; в) замисел, ідея часто формуються тоді, коли увага суб’єкта зосереджена на чомусь іншому; г) інтуїтивне розуміння найчастіше властиве обдарованим, але ще мало ґрунтованим людям; ґ) процес інтуїтивного пізнання є важливим стимулом для самоудосконалення; д) інтуїція має доцільний характер, вона є результатом хоч і несвідомих, але високоінтелектуальних процесів; е) процес інтуїтивного розуміння, утворення ідеї або задуму відбувається, зазвичай, швидко, але не завжди блискавично — це залежить від багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів.³

Вчитель повинен володіти *педагогічною майстерністю*, якої набуває у процесі своєї практичної діяльності і оволодіння педагогічним досвідом. “Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, — писав А. Макаренко, — що вимагає таланту, але це спеціальність, якої треба навчитись, як треба навчити лікаря його майстерності, як треба навчити музиканта.”⁴ Успіх учителя в оволодінні педагогічною майстерністю залежить від наявності в нього педагогічних здібностей.

¹ Гоноболін Ф.Н. Внимание и его воспитание. — Москва: Педагогика, 1972. — С. 133.

² Платонов К.К. Проблема способностей. — Москва: Наука, 1972. — С. 167.

³ Див.: Налчаджан А.А. Некоторые психологические и философские проблемы интуитивного познания. — Москва: Мысль, 1972. — С. 5.

⁴ Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. — К.: Рад. школа, 1953–1955. — Т. 5. — С. 246.

Компоненти педагогічної майстерності. Педагог повинен постійно працювати над удосконаленням своєї педагогічної майстерності, формувати наступні її компоненти:

1. Професійні знання. Вони складають фундаментальну основу педагогічної майстерності і включають три блоки навчальних дисциплін: соціальні, психолого-педагогічні, фахові.

2. Педагогічна техніка. Передбачає наявність трьох груп умінь:
— здійснювати навчально-виховний процес, виховну роботу;
— взаємодіяти з учнями, керувати ними у процесі різноманітної діяльності;
— управляти собою, своїм емоційним станом, тілом, мовою, що проявляється у формі поведінки.

Педагогічні вміння допомагають формуванню професійної позиції вчителя, вдосконаленню педагогічної техніки, дають можливість отримати результат, адекватний цілі, задуму.

3. Педагогічні здібності. Можна виділити наступні основні здібності до педагогічної діяльності: комунікативність, креативність, рефлексія, перцептивні, інтелектуальні, організаторські.

4. Педагогічна моральність. Передбачає гуманістичну спрямованість особистості вчителя і включає його ціннісні орієнтації, ідеали, інтереси. Вона втілюється у педагогічній позиції вчителя, визначає вибір конкретних завдань навчально-виховного процесу, впливає на взаємостосунки з учнями, визначає гуманістичну стратегію педагогічної діяльності.

5. Професійно та індивідуально вагомі якості. Властивості та якості особистості підвищують продуктивність педагогічної діяльності або, навпаки, перешкоджають її організації, знижують її ефективність. До професійно вагомих якостей слід віднести доброзичливість, об'єктивність, вимогливість, самостійність, самоконтроль, порядність, оптимізм, наявність педагогічних здібностей.

6. Зовнішня культура. Педагог завжди на очах в учнів, тому цей вид культури відіграє суттєву роль у його роботі. Зовнішню культуру складають: зовнішній вигляд, мова, форми невербального спілкування із студентами та колегами. Цю культуру формують: одяг, зачіска, макіяж, осанка.

Названі основні компоненти-характеристики складають основу професійної майстерності педагога і разом взяті створюють передумови для перетворення педагогічної діяльності у мистецтво.¹

Етапність формування педагогічної майстерності. У своєму розвитку педагогічна майстерність проходить певні ступені.

¹ Див.: Пионова Р.С. Педагогика высшей школы: Учебное пособие. — Минск, 2002. — С. 242–243.

Перший ступінь — професіоналізм. Ним володіє випускник вищої школи, готовий до педагогічної діяльності.

Пізніше педагог починає самостійну роботу в навчальному закладі, де продовжується процес його професійного зростання, вдосконалення, але більш інтенсивно й цілеспрямовано. Ефективність цього процесу залежить від установки на самоосвіту і самовиховання, від наявності відповідної програми. Крім того, педагог може вчитися у педагогів-майстрів, аналізувати роботу більш досвідчених колег, відвідувати семінари, курси, брати участь у наукових, методичних і практичних конференціях.

Поступово психолого-педагогічна культура вчителя підвищується. Окрім репродуктивної діяльності, він займається педагогічним моделюванням, пошуком нових елементів у навчально-виховному процесі, його вдосконаленням. Це **другий ступінь** — педагогічна майстерність — постійне прагнення до творчості. Одночасно розвиваються педагогічні здібності, якості і властивості, багатим стає методичний арсенал. Але розвиток структурних компонентів педагогічної майстерності відбувається нерівномірно. До педагога-майстра звертаються за порадою, досвідом менш зрілі колеги.

Третім ступенем педагогічної майстерності є педагогічне новаторство. Викладач-новатор вносить принципово нові ідеї у навчально-виховний процес, розробляє нові методичні системи, створює нові педагогічні технології. Стати педагогом-новатором допомагають високий рівень теоретичної і практичної підготовки, інтелектуальні здібності, творчий склад розуму.

Досягнення найвищого рівня педагогічної майстерності — тривалий і складний процес. Не всім викладачам вдається його досягнути, але до цього всім бажано прагнути.¹

В оволодінні педагогічною майстерністю можна виокремити кілька рівнів:

- **елементарний** — наявні окремі якості професійної діяльності: володіння знаннями для виконання педагогічних дій, предметом викладання; продуктивність навчально-виховної діяльності є низькою;

- **базовий** — володіння основами педагогічної майстерності: педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки з учнями і колегами розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, навчально-виховний процес організовано методично впевнено і самостійно;

- **досконалий** — чітка спрямованість дій учителя, їх висока якість, діалогічна взаємодія у спілкуванні; вчитель самостійно планує та організовує свою діяльність на тривалий проміжок часу, маючи на меті розвиток особистості школяра;

¹ Див.: Пионова Р.С. Педагогика высшей школы: Учебное пособие. — Минск, 2002. — С. 243–245.

• **творчий** — ініціативність і творчий підхід до організації професійної діяльності; вчитель самостійно конструє оригінальні педагогічно доцільні прийоми взаємодії; діяльність будує, спираючись на рефлексивний аналіз; сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності.

Завдання вищого педагогічного закладу освіти — допомогти студентові опанувати основні закони педагогічної майстерності для усвідомленого і продуктивного початку професійної діяльності; сформуванати гуманістичну спрямованість, дати ґрунтовні знання, розвинути педагогічні здібності, озброїти технікою взаємодії, підготувати до професійного самоаналізу великого розмаїття педагогічних ситуацій.¹

“Здібності, — пише Д. Ніколенко, — це індивідуально-психологічні особливості людини як умова успішного виконання конкретної діяльності. За всіх інших однакових умов вони найповніше визначають рівень майстерності і творчих успіхів, обдарованості і продуктивності праці особистості”.²

Педагогічні здібності відносяться до спеціальних розумових здібностей і спрямовані на формування особистості, на навчання і виховання дітей і дорослих. У педагогічних здібностях загальним є те, що виявляється в нахилах особистості до педагогічної діяльності, у своєрідних позиціях розуму, емоційно-вольової сфери, характерологічних особливостях особистості, які виявляються в її життєвій спрямованості на виховання інших (ці загальні педагогічні здібності притаманні всім, кому довірено керівництво людьми, їх виховання). Спеціальні педагогічні здібності зумовлені загальними педагогічними здібностями і виступають в органічній єдності. Але загальне в структурі спеціальних педагогічних здібностей реалізується по-різному, залежно від виду педагогічної діяльності — виховання, навчання спеціального предмета, керівної ролі педагога. У процесі формування педагогічних здібностей необхідно мати на увазі не лише загальні, а й спеціальні компоненти педагогічних здібностей.

Здібності людини до певного виду діяльності перебувають у тісному зв’язку з відповідними знаннями, уміннями і навичками. Без знань та умінь працювати не можна, але глибина знань та майстерність спеціаліста, у свою чергу, зумовлюються відповідними здібностями. Щоб майстерно працювати, необхідна ще й здатність володіти загальними і фаховими знаннями, уміннями, засобами для успішного вирішення навчальних завдань, технікою праці. Кожна спеціальність потребує своєрідного виявлення знань і вмінь. В особливостях виявлення широти і глибини духовних сил особистості і полягають спеціальні здібності, що зумовлюють її кмітливість, винахідливість, майстерність.³

¹ Див.: Зязюн І., Саган Г. Краса педагогічної дії. — К., 1997. — С. 35–38.

² Див.: Ніколенко Д.Ф. Психологія особистості радянського вчителя. — К., 1973. — С. 59.

³ Див.: Ніколенко Д.Ф. Психологія особистості радянського вчителя. — К., 1973. — С. 67–68.

До найхарактерніших ознак здібностей відносять їх **творче виявлення**. Творча діяльність — це, насамперед, розумова діяльність людини. М. Аллен і О. Гілфорд вважають, що для творчих здібностей найбільш необхідні такі здатності:

- 1) відкинути звичайні, стандартні методи вирішення і шукати нові, оригінальні;
- 2) бачити далі безпосередньо даного і очевидного;
- 3) схопити суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі;
- 4) виявити можливості реорганізації елементів для нового функціонування;
- 5) переключити дію об'єкта для його нового вживання;
- 6) передбачити декілька можливих шляхів і подумки вибрати найбільш ефективний;
- 7) переключитися з однієї зорової моделі на іншу, закладену в тому ж образі;
- 8) відчуття присутності проблеми там, де здається, що “все вже розв'язано”;
- 9) передбачити наслідки;
- 10) висловити різноманітні ідеї у відносно необмеженій ситуації;
- 11) розподілити події на “кроки” в оптимальній послідовності;
- 12) точно визначити деталі, необхідні для розвитку загальної ідеї;
- 13) запропонувати вдалі, незвичайні відповіді у специфічній ситуації;
- 14) до ідейної плідності (здатності “сипати” ідеями, незалежно від їх якості).¹

У педагогічній літературі виділяють шість визначальних здібностей до педагогічної діяльності, а саме:

- **комунікативність** — професійна здатність педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, готовністю легко вступати у контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовників і відчувати задоволення від спілкування;

- **перцептивні здібності** — професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати і розуміти іншу людину;

- **динамізм особистості** — здатність активно впливати на іншу людину;

- **емоційна стабільність** — здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від зовнішніх чинників, які провокують емоційний зрив;

- **оптимістичне прогнозування** — прогнозування розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

- **креативність** — здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

Важливою рисою педагога є володіння ним **педагогічним мисленням**, тобто його здатність застосовувати теоретичні положення філософії, психології, педагогіки, методики у конкретних педагогічних ситуаціях навчально-виховної

¹ Див.: Бернштейн М.С. Психология научного творчества // Вопросы психологии. — 1966. — № 3. — С. 180.

роботи, вирішувати конкретні педагогічні завдання, використовувати теоретичні положення педагогіки у конкретних ситуаціях, бачити в явищах навчально-виховного процесу педагогічну суть.

Педагогічне мислення має відповідати певним критеріям і параметрам:

— здатності аналізувати виховні явища і факти в їх цілісності, взаємозв'язку і взаємозалежності;

— здатності прослідкувати генезис педагогічних взаємодій і впливів;

— здатності співвідносити педагогічну дію з цілями та результатами навчання і виховання;

— здатності використовувати у педагогічній мислительній практиці всі типи і способи мислення;

— здатності здійснювати в єдності аналіз і синтез педагогічних явищ, розрізняти педагогічну істину від помилок;

— здатності у педагогічній теорії і практиці переходити від абстрактного (ідеї) до конкретного — педагогічної ситуації — і мисленно рухатись у зворотному напрямку;

— здатності відмовлятися (заперечувати) від усталених шаблонів і стереотипів, шукати і знаходити нові оцінки, узагальнення, підходи, дії;

— здатності використовувати теорію і нові ідеї у практичному, творчому пошуку;

— здатності ефективно застосовувати логіку фактів і переконливу аргументацію в діалозі з дітьми;

— здатності проявляти гнучкість мислення та оперативність;

— здатності співвідносити тактичні і стратегічні дії.¹

Майбутньому вчителеві важливо з перших днів навчання у вищому закладі освіти виробляти в себе установку на оволодіння педагогічним мисленням. Для цього важливо вчитися не відкидати важкопояснюване, а спокійно і наполегливо шукати підходи до розуміння складного педагогічного явища, глибоко осмислювати його, перевіряти істинність оцінок і висновків практикою і колективним обговоренням.

Невід'ємною рисою сучасного вчителя має бути його *оптимізм*. Він впливає на ефективність навчання школярів, викликає у них позитивні емоції: добрий настрій, зацікавленість і захопленість справою, активність, рішучість, упевненість у своїх силах. “Треба, щоб учитися було переможно, радісно і легко”, — говорив дитячий письменник Борис Житков.²

Камертоном цього бадьорого, мажорного стану є, передусім, вчитель, його поведінка. У розвитку оптимізму важливу роль відіграє “гімнастика”

¹ Див.: Лихачев Б.Т. Педагогика. — Москва: Прометей, 1993. — С. 58–59.

² Львова Ю.Л. Деякі питання психології праці вчителя. — К.: Знання, 1972. — С. 25.

почуттів: учитель повинен зміцнювати себе в радості, доброті, бадьорості, енергійності. А. Макаренко з цього приводу прямо вказував, що педагог повинен бути веселим, бадьорим, мусить робити для цього певні зусилля, створювати свій настрій.

Важливою рисою вчителя є *педагогічний такт*. Це — професійна, психолого-педагогічна особливість поведінки вчителя у взаємовідносинах з учнями, яка відповідає цілям і завданням виховання і проявляється у творчій, педагогічно виправданій його діяльності. Педагогічний такт передбачає відповідне ставлення до учнів, уміння в кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки. Він потрібен вчителю у системі його виховного впливу як на учнівський колектив, так і на кожного учня зокрема.

Особисті якості вчителя в їх сукупності становлять його *авторитет*. Авторитет учителя — загально визнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність.¹

Учні вважають авторитетним того вчителя, який глибоко знає свій предмет і майстерно його викладає, любить дітей, відчуває їхні наміри і прагнення, доброзичливо відгукується на них.

Український письменник Ю. Збанацький, сам педагог, у повісті “Малиновий дзвін” так описує вибір педагогічної професії героєм твору Тарасом Демидовичем: “З самого дитинства я звик дивитися на вчителя як на щось виняткове, як на людину особливої природи. Мій перший учитель був для мене святинею... У своїх дитячих мріях я плекав у собі народного вчителя. Мені хотілося бути в усьому схожим на свого вихователя... Для мене навіть звання “учитель” містило в собі незвичайний, неосяжний зміст. Учитель, Людина, яка знає все, бачить все, розуміє все. Учитель не для себе живе — для народу. То ж якою треба бути людиною, щоб заслужити всенародну пошану! І коли я сам став учителем, то вже ніколи не забував того, як на мене дивляться учні, їхні батьки...”

Серед вимог до сучасного вчителя не останнє місце займає і його *зовнішній вигляд*. У дитячому віці, вважав К. Ушинський, зовнішнє і внутрішнє, форма і суть змішуються дуже легко. І неохайна, задумна шкільна кімната, подертий, зяложений, погано надрукований підручник майже так само відбивають у дітей бажання вчитися, як, наприклад, неприваблива, непристойна зовнішність учителя. Педагог повинен бути особливо вимогливим до свого одягу і прикрас. “Тому я, — казав А. Макаренко про себе, — жодного разу не вийшов з непочищеними чобітьми або без пояса”.²

¹ Див.: Гончаренко С. Український трологічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 14.

² Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. — К., 1954. — Т.5. — С. 201.

Особистість вчителя має таке важливе значення у вихованні дітей тому, що він постійно перебуває у сфері психічних явищ дитини. Той, хто виховує дітей, є інженером їхніх душ у повному розумінні цього слова. Школа і вчитель, спираючись на довколишнє суспільне життя, на дитячий колектив, планують розвиток дитини, викорінюють зайве, шкідливе і прищеплюють корисне відповідно до завдань національного виховання.

Особисті якості вчителя є для учня і взірцем, і засобом виховного впливу на нього. Учень, наслідуючи вчителя, переймає його знання, вміння, манери, звичку працювати і поводитися. Знання вчителя, його кращі моральні й вольові якості — важливий засіб переконання і впливу на учня. Духовні якості учня формуються за допомогою духовних якостей інших людей і, насамперед, вчителя.¹

Запитання і завдання.

1. Розкрийте суть і особливості педагогічної діяльності.
2. У чому специфіка педагогічного мислення?
3. Які показники засвідчують творчий підхід учителя до своєї професійної діяльності?
4. Охарактеризуйте основні вимоги до вчителя національної школи і об'рунтуйте їх об'єктивність.
5. Чи був у Вас улюблений учитель? Які риси його особистості імпонували Вам найбільше?
6. Проаналізуйте особливості своєї особистості у плані вимог до сучасного вчителя. Над якими якостями Вам потрібно буде попрацювати, щоб досягнути бажаних результатів?
7. Чи є у Вас як у майбутнього педагога, ідеал, до якого Ви будете прагнути у своєму самовдосконаленні?
8. Прочитайте книжки В. Сухомлинського “Серце віддаю дітям” і А. Макаренка “Педагогічна поема”. Яке враження вони на Вас справили? Які нюанси педагогічної професії Вам “відкрились”? Що Ви взяли для себе на майбутнє з цих педагогічних творів?
9. На основі рекомендацій відомого українського психолога і педагога І. Синиці можна сформулювати окремі поради щодо педагогічного такту та педагогічної тактики вчителя:
 - Бережіть благородне звання вчителя.
 - Поважайте у своїх учнях людину, оберігайте і розвивайте їхню гідність.
 - Не підкреслюйте без особливої потреби своєї зверхності над учнями.
 - Змінійте свою тактику у взаєминах з учнями відповідно до їхнього віку та духовного росту.

² Див.: Ніколенко Д.Ф. Психологія особистості радянського вчителя. — К., 1973. — С. 21.

- Використовуйте увесь діапазон педагогічного стимулювання, але будьте щедрішими на похвалу і скупішими на покарання.
- Навчіться володіти своїм голосом, інтонувати своє мовлення, уникайте крику, тим більше вереску.
- Уникайте рішень, у доцільності яких ви не впевнені: не приймайте рішень у стані роздратування; вдавайтесь до методу відтермінування, що дасть змогу вам розумно скористатися своїм правом, а учням — розумно підкоритися йому.
- Уміння контактувати з учнями — справа набувна, як і будь-яке педагогічне уміння.
- Поважайте індивідуальність кожного учня, його бажання утвердитися в класі, мати кращий статус.
- Контакт з цілим класом значною мірою залежить від ваших контактів з окремими учнями.
- Несіть батькам учнів радість.
- Принагідно продемонструйте учням усе краще, що є у вас (свої збідності до чого-небудь, уміння, ерудицію, звички тощо).
- Бережіть довір'я своїх учнів.

Уважно прочитайте книжку І. Синиці “Про педагогічний такт учителя” і теоретично обґрунтуйте вищезначені поради, підкріпивши їх цікавими прикладами зі шкільної практики.

10. В одному з номерів газети “Факты” було описано цікавий випадок зі шкільного життя: “У високій зачісці вікторіанської епохи, яку Марія Іванівна кожного ранку вибудовувала на своїй голові, похитувалось куряче яйце. Весь клас із завмиранням серця стежив за рухами біологічки. Коли вчителька запідозрила щось недобре, хитнула головою, яйце помалу сповзло і впало на підлогу... Пройшло немало років, але Марію Іванівну мої однокласники пам’ятають — не по уроках, а, головним чином, за її величні форми, “вертеп” на маківці і те, що ми витворяли з цією зачіскою. Та курс біології начисто щез із пам’яті. Можливо, недарма. Спеціалісти стверджують: зовнішність учителя істотно впливає на засвоєння предмета, успішність учнів і навіть на взаємостосунки з класом”.

А що думаєте з цього приводу Ви? Чи можете навести конкретні приклади зі шкільного життя?

11. Вдумливо прочитайте висловлені видатними педагогами А. Дістервегом і А. Макаренком погляди на підготовку педагога, порівняйте їх і визначте, у чому вони різняться, а в чому збігаються. Яка Ваша власна думка з цього приводу?

“Як істинним поетом, так і геніальним вихователем, учителем треба народитися, — писав А. Дістервег. — Він приходиться у світ із задатками, потрібними для його покликання. Але ці задатки треба пробудити, розвинути. Як цього досягти? Найкраще це можна зробити в обстановці справжнього виховання, завдяки людям — майстрам у справі виховання і навчання. Їхнє життя і діяльність пробуджують дремаючі задатки і розвивають педагогічний такт — учи-

тельський такт”. (Дистервег А. Избранные сочинения. — Москва: Учпедгиз, 1956. — С. 105–106.)

А. Макаренко був переконаний, що “навчити виховувати можна так само легко, як навчити математики, навчити читати, навчити бути хорошим фрезерувальником чи токарем, і я навчав. У чому полягало таке навчання? Насамперед — в організації характеру педагога, формуванні його поведінки, а потім — в організації його спеціальних знань та навичок, без яких жоден вихователь не може бути хорошим вихователем, не може працювати, тому що в нього не поставлений голос, він не вмiє розмовляти з дитиною і не знає, в яких випадках як треба говорити. Без подібного уміння не може бути хорошого вихователя.” (Макаренко А. Твори в 7-ми т. — К.: Рад. школа, 1953–1955. — Т. 5. — С. 162.) Задумайтесь над висловом А. Макаренка: “Обов’язок педагога — щоби його любили діти”. Задайте самі собі запитання: “За що мене любитимуть мої учні?”, “За що мене не любитимуть мої учні?”

Рекомендована література

1. Белухин Д.П. Учитель — от любви к ненависти (Техника профессионального поведения). — Москва: Народное образование, 1999. — 114 с.
2. Кан-Калык В.А., Никандров И.Д. Педагогическое творчество. — Москва: Педагогика, 1990. — 144 с.
3. Львова Ю.Л. Творческая лаборатория учителя. — Москва: Педагогика, 1985. — 158 с.
4. Мижериков В.А., Ермоленко М.И. Введение в педагогическую профессию. — Москва: Педагогическое общество России, 1999. — 228 с.
5. Мудрик А.В. Учитель: мастерство и вдохновение. — Москва: Просвещение, 1986. — 160 с.
6. Профессиональная культура учителя / Под ред. В.А. Слостенина. — Москва, 1993.

Розділ II

ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК ОСНОВНЕ МІСЦЕ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕРЕДНЬОГО ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У процесі розбудови незалежної демократичної України особливого значення набуває розвиток культури її народу, яка ґрунтується, насамперед, на освітньому рівні підрастаючого покоління. З огляду на цю обставину важливе місце належить здобуттю молоддю загальної середньої освіти як цілеспрямованого процесу оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що складає основу подальшої освіти і трудової діяльності.

Загальна середня освіта є обов'язковою основною складовою неперервної освіти.

Загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту” до загальноосвітніх навчальних закладів, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, належать:¹

- *середня загальноосвітня школа* — загальноосвітній заклад I–III ступенів (I ступінь — початкова школа; II ступінь — основна школа; III ступінь — старша школа, як правило, з профільним спрямуванням навчання);
- *спеціалізована школа (школа-інтернат)* — загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів;

¹Див.: Закон України “Про загальну середню освіту” // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — №28. — С. 230.

- **гімназія** — загальноосвітній навчальний заклад II–III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю;
- **лицей** — загальноосвітній навчальний заклад III ступеня з профільним навчанням і допрофесійною підготовкою;
- **колегіум** — загальноосвітній навчальний заклад III ступеня філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю;
- **загальноосвітня школа-інтернат** — загальноосвітній навчальний заклад з частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги;
- **спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат)** — загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;
- **загальноосвітня санаторна школа (школа-інтернат)** — загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування;
- **школа соціальної реабілітації** — загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання (створюються окремо для хлопців і дівчат);
- **вечірня (змінна) школа** — загальноосвітній навчальний заклад II–III ступенів для громадян, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання.

До інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти належать:

- **позашкільний навчально-виховний заклад** — навчальний заклад для виховання дітей та задоволення їх потреб у додатковій освіті за інтересами (науковими, технічними, художньо-естетичними, спортивними тощо);
- **міжшкільний навчально-виробничий комбінат** — навчальний заклад для забезпечення потреб учнів загальноосвітніх навчальних закладів у проф-орієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці;
- **професійно-технічний навчальний заклад** — навчальний заклад для забезпечення потреб громадян у професійно-технічній і повній загальній середній освіті;
- **вищий навчальний заклад I–II рівнів акредитації** — навчальний заклад для задоволення потреб громадян за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста і бакалавра з одночасним здобуттям повної загальної середньої освіти.

Термін навчання для здобуття повної загальної середньої освіти у загальноосвітніх навчальних закладах I–III ступенів становить:

- у загальноосвітніх закладах I ступеня — 4 роки;
- у загальноосвітніх закладах II ступеня — 5 років;
- у загальноосвітніх закладах III ступеня — 3 роки.

У загальноосвітніх закладах I ступеня (початковій школі (I–IV класи)) головне завдання — виховання, і передусім, навчальними предметами. Тут закладаються основи розуміння рідної (державної) мови як головного, універсального засобу спілкування; культура мови — міра духовної культури індивіда; етично-моральне ставлення до оточення; науково-гуманістичний погляд на людину (пізнання через самопізнання); утилітарний і духовний погляд на природу, на родину, зміст і красу життя, самоцінність, покликання людей; на індивідуальне і спільне в людях, отже, на гармонію емоцій, рації, інтелекту (почуттів і обов'язків) та життєдіяльності; на сутність і щастя добротворчого патріотизму, на герб, прапор і гімн,

Мети досягають через інтегративне опанування циклами дисциплін: а) мова (словесність), природа, історія рідного краю; б) інформатика (на комп'ютерній основі), біологія, крає-, (народо) знавство, матеріальна культура (початкові основи усіх зазначених дисциплін).

Починаючи з першого класу і далі — фізична культура, основи гігієни, розумова праця, культура побуту. Навчання здійснюється державною мовою. Іноземні мови вивчаються на основі рідної.

У загальноосвітніх закладах II ступеня (основної (базової) середньої школи (V–IX класи)) головне завдання — закласти фундамент світоглядних, професійних, культурних знань і умінь; підготувати учнів до життєвого (професійного) вибору. На цій стадії формується диференційований підхід до обдарувань та інтересів учнів, поглиблюються наукові методи у вивченні окремих предметів, підвищується увага до диференційованого вивчення предметів та до усвідомлення їх як частини цілісної системи знання світу та цілісного підходу до нього. Задля мети слід бути в гармонії з собою (здібностями, інтересами, можливостями) і з оточенням (середовищем), світом; бачити себе в єдності ланок: минуле — сучасне — майбутнє.

У такій школі можуть формуватися класи (групи) за нахилами та інтересами, але обов'язковим є фундаментальне засвоєння дисциплін усіх циклів: гуманітарного, природничого, технічно-прикладного — через призму інтересів людини, інтересів нації і держави, що зобов'язує вивчати усі предмети на основі вітчизняної, з використанням уроків зарубіжної історії, матеріальної і духовної культури, науки. Слід орієнтуватися не на збільшення кількості предметів, а на базовий зміст освіти, якість знань, характер переконань, рівень професійних умінь.

На цьому етапі мають бути закладені основи розуміння природи життя і смерті, тимчасового і вічного, гуманного, духовного і антилюдського, свободи і рабства, честі й безчестя, права, демократії і сваволі, а також принципи міжнаціональних, міждержавних, міжконфесійних відносин, подружніх, статевих стосунків.

Чільне місце мають посісти проблеми праці, власна творчість учнів (духовно-мистецька, технічно-виробнича, конструкторська, народні промисли і ремесла, дизайн, археологічно-краєзнавчий пошук, архітектура, музика, народний театр тощо). У базовій школі повинні домінувати інтегральні цикли: суспільно-гуманітарний (мова, історія, українознавство з елементами права, культури, філософії, психології, мистецтва); етики з розкриттям її української природи; природничо-математичний (політична й економічна географія, екологія, математика, космологія, фізика), інформативно-виробничий (інформатика, менеджмент, аграрне чи промислове виробництво, винахідництво).

Кожна базова середня школа може скласти й реалізувати плани з урахуванням місцевих і регіональних особливостей та потреб, але обов'язково на основі загальнодержавних програм і вимог з урахуванням всеукраїнського і міжнародного досвіду. Українознавство має навчити учнів розуміти історичну місію України.

Загальноосвітній заклад III ступеня (повна середня школа (X–XII класи)) може бути традиційним й у формах гімназій, коледжів, ліцеїв, а також спеціальних навчальних закладів, що дають професійну освіту.

З 2003-2004 навчального року в практику середньої загальноосвітньої школи України втілюється “Концепція профільного навчання”, яка ґрунтується на основних положеннях “Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)” і спрямована на реалізацію “Національної доктрини розвитку освіти в Україні”. “Концепція профільного навчання” розроблена з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду організації профільного навчання у старшій загальноосвітній школі.

Потреба переходу до профільного навчання обумовлена вимогами вищих та професійно-технічних навчальних закладів.

Профільне навчання — це форма диференційованого навчання, яка забезпечує глибоке засвоєння системи навчальних предметів певного напрямку і достатній рівень оволодіння навчальних дисциплін.

Воно передбачає врахування освітніх потреб, нахилів, здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення.

Головною метою профільного навчання є забезпечення рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової професійної підготовки; неперервної освіти упродовж життя; виховані особистості, здатної до саморегуляції, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Ця форма навчання спрямована на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної,

дослідницько-пошукової діяльності, розвиток інтелектуальних творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти.

Основними напрямками та профілями навчання учнів старшої школи є:

— **соціально-гуманітарний напрям.** До нього належать такі профілі: іноземних мов, історико-філологічний, історико-правознавчий, історико-географічний;

— **природничо-математичний напрям.** Включає профілі математики і комп'ютерної техніки, хіміко-біологічний, фізико-математичний, математико-економічний;

— **фізкультурно-військовий напрям.** Представлений фізкультурно-оздоровчим і військовим профілями;

— **художньо-естетичний напрям.** До нього належать профілі образотворчого мистецтва, художніх народних промислів, вокально-хоровий, вокально-інструментальний тощо;

— **виробничо-технічний напрям.** Включає профілі: механізації, будівельний, електротехнічний, агротехнічний, косметико-перукарський.

Профільне навчання запроваджується з 10 класу. Підготовка до нього розпочинається у початковій школі. Полягає вона у виборі вчителями та батьками додаткових занять, спрямований на інтелектуальний та фізичний розвиток дітей. На підготовчо-розвивальному етапі проводять дослідження психологічних можливостей учнів. У початковій школі домінує розвивальна спрямованість навчальних занять за рахунок спеціальних уроків, які сприяють оптимальному розвитку виявлених природних задатків учнів і підготовку їх до вибору в основній школі факультативних курсів.

На підготовчо-орієнтаційному етапі (основна школа) створюють умови для самостійного вибору учнями додаткових годин з метою глибшого вивчення предметів інваріантної частини навчального плану та факультативних курсів, які доповнюють або поглиблюють навчальні дисципліни інваріантної частини плану. На цій основі діти готуються до вибору навчального закладу старшої школи (ліцею, гімназії, реальної школи, професійно-технічного училища, навчального закладу I–II рівня акредитації).

Згідно із “Положенням про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти” школа організує індивідуальне навчання для осіб, які:

- виявили бажання навчатися індивідуально (з урахуванням побажання батьків або осіб, які їх замінюють);
- мають високі навчальні можливості;
- не можуть відвідувати школу за станом здоров'я;
- не спроможні засвоїти навчальний матеріал в обсязі базового рівня у визначені державою терміни.

Підставою для організації індивідуального навчання осіб, що проживають у мікрорайоні обов'язкового обслуговування школи, є:

- заява батьків або осіб, які їх замінюють;
- висновок лікувальної установи (для тих, хто не може відвідувати школу за станом здоров'я) або психолого-педагогічної комісії (для тих, хто не спроможний засвоїти матеріал в обсязі базового рівня загальної середньої освіти);
- рішення педагогічної ради школи, затверджене місцевим органом державного управління освітою.

Закон України “Про загальну середню освіту” передбачає виконання загальноосвітніми закладами освіти таких завдань (Ст. 5):

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина;
- реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

Концепція середньої загальноосвітньої школи України передбачає, що навчально-виховний процес в ній має будуватися на демократичних засадах; його зміст, форми і методи навчання й виховання повинні відповідати даним сучасної науки, нормам загальнолюдської моралі. Школа має бути самостійною у виборі форм організації навчально-виховного процесу, методів і засобів його реалізації. У концепції наголошується, що будь-яке нав'язування учителям типів, структур уроків чи методів їх проведення є недопустимим. Однак, це не означає, що вчитель може нехтувати відомими загально-педагогічними чи методичними вимогами до організації навчально-виховного процесу, до врахування освітньої, розвиваючої та виховної мети занять вікових та індивідуальних особливостей учнів, характеру матеріалу, який вивчається.

У навчальному процесі потрібно створювати умови для розвитку пізнавальної діяльності учнів, розвитку їх індивідуальних можливостей завдяки використанню індивідуальної та групової, самостійної і керованої, класної і домашньої їх діяльності. Для розвитку пізнавальних можливостей учнів пропонується використовувати значні можливості всієї різноманітності форм навчальних занять — уроку, лекції, семінару, практичного заняття, дидактичної гри, колоквиуму та поєднання їх у раціональній системі, яка будується з урахуванням змісту навчального матеріалу, передбачуваного рівня засвоєння знань.

Майбутній учитель вже за студентською лавою повинен мати чітке уявлення про свій правовий статус педагогічного працівника. У “Положенні про загальноосвітній навчальний заклад” чітко визначено професійні права і обов’язки педагогів, а саме:

Педагогічні працівники загальноосвітнього закладу мають право:

- самостійно обирати форми, методи, засоби навчальної роботи, не шкідливі для здоров’я учнів;
- брати участь у роботі методичних об’єднань, зборів загальноосвітнього навчального закладу, у заходах, пов’язаних з організацією навчально-виховної роботи;
- обирати форми підвищення своєї кваліфікації;
- проводити в установленому порядку науково-дослідну, експериментальну, пошукову роботу;
- вносити пропозиції керівництву загальноосвітнього навчального закладу і органам управління освітою щодо поліпшення навчально-виховної роботи;
- на соціальне і матеріальне забезпечення відповідно до законодавства;
- об’єднуватися у професійні спілки та бути членом інших об’єднань громадян, діяльність яких не заборонена законодавством.

Педагогічні працівники загальноосвітнього навчального закладу зобов’язані:

- забезпечувати належний рівень викладання навчальних дисциплін відповідно до навчальних програм, дотримуючись вимог “Державного стандарту загальної середньої освіти”;
- сприяти розвитку інтересів, нахилів та здібностей дітей, а також збереженню їх здоров’я;
- утверджувати особистим прикладом і настановами повагу до державної символіки, принципів загальнолюдської моралі;
- виконувати статут загальноосвітнього навчального закладу, правила внутрішнього розпорядку, умови контракту чи трудового договору;
- брати участь у роботі педагогічної ради;
- виховувати в учнів повагу до батьків, жінки, старших за віком, народних традицій та звичаїв, духовних та культурних надбань народу України;

- готувати учнів до самостійного життя в душі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- дотримуватись педагогічної етики, моралі, поважати гідність учнів;
- постійно підвищувати свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну і політичну культуру;
- виконувати накази і розпорядження керівника навчального закладу, органів управління освітою.¹

ТЕМА 2. ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА, ЙОГО ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ

Майбутньому вчителеві вже з перших днів навчання у вищому педагогічному закладі освіти доведеться контактувати зі школярами під час проходження неперервної педагогічної практики в школі, тому йому слід знати характерні психологічні особливості учнів молодшого, середнього та старшого шкільного віку.

Головна особливість розвитку особистості **молодшого школяра** — **зміна його соціальної позиції**: дитина приступає до систематичного учіння, стає членом класного колективу; змінюються стосунки з дорослими, головним авторитетом стає вчитель. Завдання дорослих щодо молодшого школяра в цей період полягає в тому, щоб сформувати у нього позицію учня, підвести його до розуміння ним своїх обов'язків.²

Цей вік сприятливий для **розвитку фізичних та розумових сил дитини**. Збільшення росту і ваги тіла проходить достатньо пропорційно. Формуються функції мозку, значно посилюється процес диференціації між збудженням та гальмуванням. Інтенсивно розвивається руховий аналізатор, підвищується точність диференціації рухів. Разом з тим скелет молодшого школяра ще не пройшов стадії окостеніння, недостатньо розвинута серцево-судинна система. Все це вимагає від педагогів і батьків правильної організації режиму дитини в сім'ї і школі.

Успішному навчанню молодших школярів сприяють відповідні **мотиви навчання**. У 1–2 класах провідним мотивом є пізнавальні інтереси, які диференціюються за видами діяльності, — любить читати чи рахувати. У 3 класі з'являється прагнення зайняти гідне місце в колективі, захоплює зміст знань (дізнатися про життя інших народів, навчитися пояснювати явища природи).

¹ Див.: Положення про загальноосвітній навчальний заклад. — К., 2000 — С. 9–10.

² Див.: Бех І. Наукове розуміння особистості як основа ефективності виховного процесу // Початкова школа. — 1998. — №1. — С. 4.

Пам'ять у молодших школярів переважно наочно-образна. Вони легко запам'ятовують конкретні предмети навіть з багатьма деталями, але їм важко запам'ятати абстрактний матеріал, який розкриває зв'язки і відносини між явищами.

Недостатньо критично сформоване **уявлення** школяра. Інколи брехня дитини є виразом її фантазії: вона прагне всупереч правді розповісти щось цікаве і сама вірить у те, що придумала.

Від класу до класу удосконалюється **логічне мислення**. Якщо учні першого класу звертають увагу на зовнішні ознаки, то третьокласники вже виділяють родові поняття. Мова і мислення дітей яскраво та емоційно забарвлені.

Це одночасно допомагає процесу їх навчання і виховання і ускладнює його. Учителю доводиться долати окремі недоліки в усному мовленні дітей — поспішність, неухважність, перескакування з одного на інше.

У процесі навчання в дітей **формуються загальнонавчальні вміння**: планувати, організувати роботу свою і товаришів, здійснювати самооцінку і самоконтроль. Діти особливо цікавляться оцінкою, яку дають їм однокласники, і гостро переживають, якщо ця оцінка не співпадає з очікуваною.

Ставлення дітей до довколишньої дійсності на ранніх ступенях розвитку будується на наслідуванні дорослих. Діти повторюють оцінки старших, інколи навіть копіюють їхні почуття, але за цими зовнішніми проявами осуду чи схвалення чогось часто надовго зберігається спокій почуттів. Нерідко причиною такого бездумного ставлення до чогось буває стиль роботи вихователя. Розповідаючи про якісь події, людські вчинки, вчитель, наприклад, аналізує їх у чисто пізнавальному плані. Але цього явно недостатньо для пробудження почуттів у дітей.

Середній шкільний вік (підлітковий) характеризується бурхливим піднесенням життєдіяльності і глибокою перебудовою організму: відбувається не тільки фізичне дозрівання, але й інтенсивне формування особистості, ріст моральних та інтелектуальних сил.

Підлітковий вік — це період переходу від дитинства до отрочтва, у процесі якого розпочинається фізіологічна перебудова організму, яка певною мірою впливає на поведінку підлітка. Підлітковий вік можна назвати віком дисгармонії, яка спостерігається в усьому. Так, інтенсивний ріст підлітка призводить до дисгармонії між ростом тіла і розвитком легеневого апарату та серцево-судинної системи, що позначається на працездатності учнів у цьому віці.

Розпочате статеве дозрівання, яке завершується в юнацькому віці, збільшує дисгармонію в розвитку підлітків. Оскільки підліток практично не може реалізувати зовні свої значні енергетичні можливості, його “прихована” енергія

переходить в упертість і непослушність, а то й у грубість, неадекватні вчинки та хуліганство.¹

Сприймання підлітка знаходяться на стадії становлення, тому якість їх різна. Інколи вони вирізняються тонкістю і глибиною, а часом вражають своєю поверховістю. Характерною особливістю спостережень у дітей цього віку є невміння поєднати сприйняття довколишнього життя з навчальним матеріалом.

У житті підлітка важливу роль відіграє **мимовільна увага**. Цікаві уроки або цікаві справи дуже захоплюють підлітка, і його увага може надовго зосереджуватись на одному матеріалі або явищі. Та легка збудливість, інтерес до незвичайного часто переключають його увагу на інші об'єкти. Нерідко це стає причиною неуважності школяра на уроці.

Істотні зрушення у дітей в цей період спостерігаються і в розвитку їх **мислительної діяльності**. Мислення підлітка розвивається від наочно-образного до абстрактного (з його переважанням), але розвиток абстрактного мислення ще не спричиняється до зникнення конкретно-образного. Воно продовжує займати істотне місце в структурі психіки підлітка.

Підлітковий вік — період формування пізнавальних, суспільно-політичних і культурних **інтересів**. За характером інтересів Г.І. Щукіна виділяє у підлітків чотири групи. До першої відносяться учні з аморфними інтересами, з нечіткою вибірковою спрямованістю. До другої — учні, в яких під впливом цікавого навчання, колективного настрою з'являються елементи ситуативного, нестійкого епізодичного інтересу, який гасне разом із ситуацією, що його спричинила. Учні, які відносяться до третьої групи, відзначаються широкими багатосторонніми інтересами і пізнавальною активністю. У представників четвертої групи інтереси займають стрижневе становище в розвитку особистості, стають мотивами навчальної діяльності, впливають на вибір професії, сприяють виробленню життєвої позиції і найважливіших рис характеру.

Підлітків відзначає і захопленість різними видами спорту. Основним мотивом цього у молодших підлітків є усвідомлення ними ролі фізкультури в розвитку сили і спритності. У старших підлітків спорт виховує витривалість, силу волі, поставу.

У підлітковому віці усвідомлюється **потреба в самовихованні**, оскільки саме цьому віку притаманне формування життєвих ідеалів, прагнення до самоствердження і самостійності. У зв'язку з цим у старших підлітків змінюється самооцінка якостей власної особи, ставлення до своїх обов'язків, взаємовідносин між людьми. Разом з тим, самовихованням займається порівняно не-

¹ Див.: Петрунук В.П., Таран Л.Н. Возраст тревог. — Москва: Знание, 1973. — С. 7.

лика група учнів, здатних адекватно оцінити власну особу і намітити шляхи її вдосконалення.

У підлітків особливо розвинене **почуття власної гідності, самолюбство**. Зауваження дорослого, зроблене у зневажливій формі, викликає у відповідь грубість і навіть образу. “Нотації”, “моралізування” практично не сприймаються або викликають різку реакцію. Водночас підлітки дуже відгукуються на доброту, сердечність. Вони готові допомогти людині, яка потрапила в біду і потребує допомоги. В роботі з цією категорією учнів можна домогтися більших успіхів, якщо орієнтуватися на добре слово, ласку, переконання.

Характерною особливістю підлітків є **пошуки друзів**. Ними можуть стати ровесники і старші учні, які проживають в одному дворі, кварталі. Нерідко підлітки групуються в малі колективи, т. зв. неформальні групи. Мета об’єднання в групу — спільне проведення дозвілля, заняття спортом. Такі групи за несприятливих умов можуть перетворитися в групи правопорушників.

До кінця підліткового періоду перед учнями реально постає питання **вибору професії**. Вирішуючи питання, продовжувати навчання в школі чи поступати у професійно-технічне училище, дев’ятикласники, природно, задумуються над тим, який навчальний предмет їм дається легше, і, відповідно до цього, намагаються визначити “свою” професію. При цьому підлітку ще важко актуалізувати знання, отримані в школі, для вирішення професійних завдань, тому школа у процесі профорієнтаційної роботи повинна надати підлітку відповідну допомогу у виборі його життєвого шляху.

Старший шкільний вік (період ранньої юності) за своїм фізичним розвитком наближається до дорослого. Завершується ріст і формування організму. Юнак і дівчина дозрівають у статевому плані. Остаточо формуються нервові клітини головного мозку. Рівень розумових здібностей достатній для вирішення різних соціальних завдань.

До завершення цього періоду відбувається **життєве визначення молоді людини**; вона досягає необхідного рівня соціальної, психологічної і громадянської зрілості, яка робить її здатною до самостійного трудового життя і до продовження навчання.

У ранній юності істотно перебудовується **емоційна сфера**. У житті старшокласників значне місце займають почуття, пов’язані зі стосунками з товаришами, з появою почуття першого кохання, потребою розібратися у своїх переживаннях. Ідеали старших школярів хоча й близькі до ідеалів підлітків, але набувають більш узагальненого характеру.

У цьому віці відбувається ще більш посилена робота особистості щодо **самовиховання**. Старшокласник усвідомлює свої якості і можливості в сис-

темі тих перспективних цілей, які перед собою ставить, — стати громадянином і громадським діячем. Школа повинна спрямувати і пришвидшити формування правильної позиції учня.

Юність — це **період розквіту розумової діяльності**. Старші школярі цікавляться відкриттями і винаходами в галузі техніки, природознавства, суспільного життя, прагнуть до знань у багатьох напрямках.

Пам'ять старшокласників вирізняється зрілістю. Вони, порівняно з підлітками, значно рідше користуються механічним запам'ятовуванням. Під час підготовки до уроків звертають увагу на основні думки в тексті, намічають опорні пункти матеріалу, пов'язують новий матеріал з попередньо засвоєним. У старшокласників переважає логічна пам'ять.

В юнацькому віці інтенсивно формується **уява**. Старшокласники більшою мірою, ніж підлітки, порівнюють свої мрії з дійсністю. В усіх видах творчості юнаків і дівчат бере участь їх уява.

Мислення старшокласників відзначається здатністю абстрагувати і узагальнювати навчальний матеріал. Поряд з категоричними судженнями значне місце у мисленні юнацтва займають судження гіпотетичні. Старшокласникам притаманний розвиток мислення від формально-логічного до діалектичного.

У нерозривному зв'язку з мисленням розвивається **мова** старшокласників. Юнацький вік — це період роботи над словом, над усним і писемним мовленням. Воно збагачується науковими термінами, стає більш виразним і точним.

За характером навчальної діяльності старшокласників можна умовно поділити на чотири групи: перша — учні, основою навчальної діяльності яких слугує пам'ять; друга — учні, що вивчають навчальний матеріал з точки зору його користі для практичної діяльності; третя — учні, які виявляють чітку схильність до теоретизування; четверта — учні, які поєднують у своєму навчанні теорію і практику.

За рівнем **відповідальності щодо навчання** теж вирізняють чотири типи ставлень: 1 — сумлінно виконують навчальні завдання; 2 — вибірково ставляться до навчання; 3 — вчать ся нижче своїх можливостей; 4 — відзначаються слабкою успішністю.

Знання педагогами навчальних можливостей старшокласників та їхнього ставлення до навчання дозволяє організувати диференційований підхід до їх навчально-пізнавальної діяльності.

У старшому шкільному віці юнаки і дівчата вперше переживають **почуття любові**. Інтерес до протилежної статі в цьому віці є природним явищем. Педагог повинен оберігати це почуття і з повагою ставитись до своїх вихованців, пам'ятаючи про те, що любов викликає у юнацтва прагнення до морального самовдосконалення.

Вікові особливості молодшого, середнього та старшого школяра визначають специфіку педагогічного підходу до цих категорій учнів. Процес спілкування вчителя з учнями повинен будуватися на основі великої поваги до особистості школяра, його позиції, інтересів, переживань.

Майбутньому вчителеві важливо знати, якими правами користуються учні загальноосвітнього навчального закладу, які у них обов'язки. Згідно з "Положенням про загальноосвітній навчальний заклад" учні мають право на:

- доступність і безоплатність повної загальної середньої освіти у державному та комунальному загальноосвітньому навчальному закладах;

- вибір певного загальноосвітнього навчального закладу, форми навчання, предметів варіативної частини навчального плану, факультативів, спецкурсів, позакласних занять;

- переатестацію з навчальних предметів;

- безпечні та нешкідливі умови навчання і праці;

- користування навчально-виробничою, науковою, матеріально-технічною, культурно-спортивною, корекційно-відновлювальною та лікувально-оздоровчою базою загальноосвітнього навчального закладу;

- участь у різних видах навчальної, науково-практичної діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах тощо;

- участь в органах громадського самоврядування загальноосвітнього навчального закладу;

- вільне вираження поглядів, переконань;

- участь у добровільних самодіяльних об'єднаннях, творчих студіях, клубах, гуртках, групах за інтересами тощо;

- захист від будь-яких форм експлуатації, психічного та фізичного насилля, від дій педагогічних та інших працівників, які порушують їх права, принижують честь і гідність, та ряд інших прав.

Разом з тим учні зобов'язані:

- оволодівати знаннями, вміннями, практичними навичками в обсязі не меншому, ніж визначено "Державним стандартом загальної середньої освіти";

- підвищувати загальний культурний рівень;

- дотримуватися законодавства, моральних, етичних норм;

- брати посильну участь у різних видах трудової діяльності;

- бережно ставитись до державного, громадського і особистого майна;

- дотримуватись вимог статуту, правил внутрішнього розпорядку загальноосвітнього навчального закладу;

- дотримуватись правил особистої гігієни. ¹

¹ Див.: Положення про загальноосвітній навчальний заклад. — К., 2000 — С. 8.

Запитання і завдання.

1. Охарактеризуйте основні типи середньої загальноосвітньої школи.
2. Назвіть права та обов'язки вчителя загальноосвітньої школи.
3. Охарактеризуйте молодшого школяра.
4. Дайте коротку характеристику учня підліткового віку.
5. Складіть коротку характеристику старшокласника.
6. Розкрийте зміст основних прав та обов'язків учнів загальноосвітньої школи.
7. З метою ознайомлення зі змістом і методикою діяльності середнього загальноосвітнього закладу освіти уважно прочитайте Закон України “Про загальну середню освіту”, “Національну доктрину розвитку освіти”.
8. Під час перебування у школі на безвідривній педагогічній практиці ознайомтесь із “Правилами внутрішнього розпорядку” даної школи, зверніть увагу на розділи, в яких йдеться про права та обов'язки працівників і учнів школи.
9. Яким ви уявляєте себе в ролі вчителя-вихователя за обраною спеціальністю. Намалюйте портрет учителя або опишіть діяльність улюбленого учителя, на якого хотіли б бути подібними. Чому?
10. Поговоріть з педагогами школи, в котрій проходите педагогічну практику. Дізнайтеся думку вчителів, класних керівників про шляхи удосконалення навчально-виховного процесу у зв'язку з розбудовою української національної школи. Якого вчителя чекають сьогодні в школі?
11. Проведіть опитування учнів вашого класу: які якості в улюбленого учителя найбільше цінують діти?

Рекомендована література

1. Закон України “Про загальну середню освіту” // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — №28.
2. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. — К.: Школяр, 1997. — 150 с.
3. Москалець В.П. Психологічне об'рунтування української національної школи. — Львів: Світ, 1994. — 120 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти. — К., 2002. — 24 с.

Розділ III

ЗМІСТ І ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

ТЕМА 1. ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Зміст навчання у вищому педагогічному навчальному закладі визначається освітньо-професійними програмами підготовки фахівців певних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Освітньо-кваліфікаційна програма підготовки — це перелік нормативних навчальних дисциплін із зазначенням загального обсягу часу, відведеного для їх вивчення та форм підсумкового контролю з кожної навчальної дисципліни.

Загальний обсяг часу для вивчення навчальної дисципліни включає час для аудиторних форм навчання і самостійної роботи студентів.

Співвідношення між обсягами аудиторних занять та самостійної роботи студентів, форми і періодичність проміжного контролю визначаються навчальним планом вищого навчального закладу.

Наукове і методичне обґрунтування процесу реалізації освітньо-професійної програми (послідовність вивчення навчальних дисциплін, форми і періодичність виконання індивідуальних завдань та проведення контролю тощо) визначається *структурно-логічною схемою підготовки*.

Державний стандарт освіти — це сукупність норм, які визначають вимоги до освітнього, освітньо-кваліфікаційного рівня.

Державні стандарти освіти розробляються для кожного освітнього (освітньо-кваліфікаційного) рівня та напряму підготовки спеціальності і затверджуються Кабінетом Міністрів України. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше як один раз на десять років.

Складовими державного стандарту освіти є: освітня (освітньо-кваліфікаційна) характеристика, нормативна частина освіти і тести.

Освітня характеристика — це основні вимоги до якостей і знань особи, яка здобула певний освітній рівень. Зміст освітньої характеристики як складової частини державного стандарту освіти визначається Міністерством освіти і науки України окремо для кожного освітнього рівня: початкова загальна освіта; базова загальна освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика — це основні вимоги до професійних якостей, знань, умінь фахівця, необхідних для успішного виконання професійних функцій. Зміст освітньо-кваліфікаційної характеристики визначається Міністерством освіти і науки України для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня: кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр.

Зміст освіти включає нормативний та вибірковий компоненти.

Нормативна частина змісту навчання — це обов’язковий для вивчення зміст матеріалу, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики як змістовні модулі із зазначенням їх обсягу і рівня засвоєння, а також форм державної атестації.

Нормативні навчальні дисципліни складають 75 % обсягу годин, визначеного освітньо-професійною програмою. До складу нормативних дисциплін входять цикли: гуманітарних та соціально-економічних, фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін.

Вибіркова частина змісту навчання — це рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістовні модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у кваліфікованих робітниках та фахівцях певної спеціалізації, досягнень наукових шкіл і навчальних закладів.

Вибіркові навчальні дисципліни запроваджуються, як правило, у формі спеціальних навчальних курсів для поглиблення загальноосвітньої, фундаментальної і фахової теоретичної чи практичної підготовки.

Зміст педагогічної освіти з відповідних спеціальностей для різних освітньо-кваліфікаційних рівнів визначається галузевими стандартами вищої педагогічної освіти та стандартом вищої освіти вищого навчального закладу і, враховуючи її особливості, передбачає фундаментальну, психолого-педагогічну, методичну, інформаційно-технологічну, практичну і соціально-гуманітарну підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Зміст **фундаментальної підготовки** передбачає вивчення теоретичних основ спеціальності згідно з вимогами до рівня теоретичної підготовки педагогічного працівника відповідного профілю у класичних університетах і базується на новітніх досягненнях науки.

Зміст і обсяг фундаментальної підготовки з першої спеціальності напряму “Освіта” (“Українська мова і література” із зазначенням мови, “Історія”, “Музичне мистецтво”, “Образотворче мистецтво”, “Математика”, “Біологія”, “Географія”, “Фізика”, “Хімія”, “Інформатика”, “Фізичне виховання”, “Професійна освіта”) має відповідати змісту й обсягу такої підготовки з відповідних

спеціальностей інших напрямів підготовки, що забезпечує рівні академічні права осіб, які пройшли таку підготовку.

Фундаментальна підготовка з другої спеціальності визначається з урахуванням специфіки поєднання спеціальностей і має бути достатньою для здобуття кваліфікації вчителя.

З поєднаних спеціальностей фундаментальна підготовка здійснюється паралельно з обох спеціальностей і завершується з першої спеціальності на освітньо-кваліфікаційному рівні бакалавра, з другої — на етапі підготовки магістра.

Психолого-педагогічна підготовка передбачає вивчення, крім традиційних навчальних дисциплін (дидактика, теорія виховання, історія педагогіки, загальна психологія, педагогічна і вікова психологія), порівняльної педагогіки, основ педагогічної майстерності, соціальної психології та інших навчальних дисциплін, які визначаються з урахуванням особливостей спеціальностей.

Методична підготовка передбачає вивчення методик викладання навчальних предметів та методик проведення позашкільної та позакласної роботи. Забезпечується також шляхом вивчення психолого-педагогічних дисциплін, проходження навчальних, виробничих (педагогічних) практик, а також шляхом методичної спрямованості викладання фундаментальних навчальних дисциплін.

Методична підготовка є наскрізною і здійснюється протягом усього періоду навчання з урахуванням особливостей спеціальностей, спеціалізацій, їх поєднання та двоциклової підготовки педагогічних працівників.

Інформаційно-технологічна підготовка передбачає вивчення основ інформатики, новітніх інформаційних технологій та методик їх застосування у навчальному процесі і здійснюється протягом усього періоду навчання.

Практична підготовка передбачає проходження неперервних навчальних та виробничих (педагогічних) практик, починаючи з третього семестру.

Виробнича (педагогічна) практика студентів на випускних курсах повинна проводитись, як правило, за місцем майбутнього працевлаштування випускників.

Форми, тривалість і терміни проведення практик визначаються для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня галузевими стандартами вищої педагогічної освіти.

Зміст **соціально-гуманітарної** підготовки передбачає поглиблення та професіоналізацію мовної, філософської, політологічної, культурологічної, соціологічної, правознавчої, економічної, фізкультурно-оздоровчої освіти та її професійно-освітнє спрямування.

Передбачається збільшення обсягу навчального часу на вивчення мовних і культурологічних навчальних дисциплін та введення навчальних курсів “Філософія освіти”, “Економічна освіта”, “Соціологія освіти” тощо.

Зміст підготовки майбутнього вчителя у вищому педагогічному навчальному закладі будується на засадах професіограми вчителя середньої загальноосвітньої школи (кваліфікаційна характеристика).

Професіограма вчителя — перелік і опис загальнотрудових і спеціальних знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання професійно-педагогічної діяльності.

Наукова розробка професіограми шкільного вчителя, виконана В. Сластьоніним, має ряд цінних положень, бо розкриває основні властивості і характеристики педагогічної професії на основі аналізу різноманітних граней учительської діяльності. Таким чином, компонентами професіограми, що відображають загальний для педагогічної професії характер, є властивості і риси, які визначають світоглядну, професійно-педагогічну і пізнавальну спрямованість педагога, вимоги до психолого-педагогічної підготовки вчителя.

Риси особистості педагога.

Суспільна спрямованість: наявність наукового світогляду та соціальних потреб передової людини; загальнолюдські моральні якості; ціннісні орієнтації; усвідомлення громадянського обов’язку; суспільна активність; прагнення до вдосконалення своєї професії.

Професійно-педагогічна спрямованість: інтерес і любов до дітей, захопленість педагогічною працею; психолого-педагогічна спостережливість; педагогічна уява; педагогічний такт; організаторські здібності, уміння захоплювати людей і встановлювати з ними контакт; вимогливість до себе і до дітей; стійкі духовні, передовсім пізнавальні інтереси; чесність, принциповість, справедливність, скромність, стриманість, наполегливість, цілеспрямованість, врівноваженість; самокритичність і самооцінка; висока професійна працездатність; готовність перебудувувати свою поведінку залежно від потреб педагогічної ситуації.

Варто зауважити, що для педагогічної професії не бажані наявність ідеалів, які суперечать інтересам нашого суспільства; егоїстична спрямованість, що виражається у переважанні своїх інтересів над загальною справою, готовності задовольнити свої потреби за рахунок інших; низький інтелектуальний рівень; байдужість до дітей, відсутність сили волі, цілеспрямованості, зібраності, ініціативності, витримки; слабкий тип нервової системи; наявність певних ознак психічного захворювання; різко виражені дефекти мовлення.

Вимоги до психолого-педагогічної підготовки.

Знання: методологічних основ і категорій психології та педагогіки; закономірностей розвитку і соціального формування особистості; мети, завдань, змісту, принципів, форм і методів національного виховання й навчання; вікових та індивідуальних особливостей дітей, підлітків, юнаків і методики їх вивчення; принципів управління педагогічним колективом, засад наукової організації педагогічної праці.

Уміння: аналізувати педагогічну ситуацію, проектувати результат і планувати систему педагогічних впливів на колектив і особу; аналізувати й оцінювати стан реально існуючих соціально-педагогічних явищ, їх характер, причини, умови і наслідки виникнення і прогнозувати подальший розвиток; виявляти рівень навченості і вихованості учнів; проектувати розвиток особистості в колективі і поза школою; заздалегідь виявляти можливі труднощі і помилки учнів; виділяти і точно формулювати для них конкретну педагогічну задачу; планувати свою роботу з керівництва навчальною і позакласною діяльністю учнів; об'рунтовано добирати методи, засоби, організаційні форми навчально-виховної роботи; передбачати характер зворотних реакцій учнів на заплановану схему педагогічного впливу.

У конструюванні та реалізації змісту навчально-виховного процесу майбутні педагоги повинні **вміти:** відбирати, аналізувати, синтезувати навчальний матеріал відповідно до поставлених цілей навчання, виховання і розвитку учнів; здійснювати дидактичну переробку навчального матеріалу і складних, неадаптованих текстів з урахуванням досвіду учнів і пристосуванням до конкретних дидактичних задач; цілеспрямовано розчленовувати педагогічну діяльність на операції, правильно розставляти учнів у процесі практичної роботи і забезпечувати їх ефективну взаємодію; творчо і об'рунтовано будувати організаційно-педагогічну і логіко-педагогічну структури уроку; виявляти і приводити до руху потенційні педагогічні можливості різних видів діяльності учнів; педагогічно доцільно визначати завдання для окремих учнів і колективу класу, змінювати їх логіку; планувати структуру дій учнів і педагогічне керівництво їх діяльністю; педагогічно доцільно застосовувати методи навчання і виховання, керувати поведінкою та активністю учнів; визначати за зовнішніми ознаками і вчинками зміни у психічному стані учнів, розуміти і пояснювати особливості їхньої поведінки в різних життєвих ситуаціях; подумки ставити себе на місце учня; захоплювати учнів, зацікавлювати їх новими перспективами знань, громадських справ; урахувати їхні взаємостосунки, особисті симпатії і антипатії при їх групуванні для виконання загальних завдань; швидко приймати рішення і знаходити найнадійніші засоби педагогічного впливу, які б не були антипеда-

гогічними; вишукувати найліпші форми вимог і варіювати їх залежно від індивідуальних особливостей учнів і педагогічної обстановки; встановлювати педагогічно доцільні стосунки з окремими учнями, малими групами і всім учнівським колективом; знаходити контакт, спільну мову і правильний тон з батьками, колегами-вчителями і, взагалі, — з різними людьми за різних обставин; приваблювати до себе вихованців, за необхідності перебудовувати свої стосунки з колективом та окремими учнями, знаходити індивідуальний підхід до них; передбачати вияви психічних процесів, властивостей і станів, соціально-психологічних установок і мотивів поведінки; виявляти позитивні й негативні соціально-педагогічні явища у школі, вловлювати характер внутрішньокolleктивних, міжколективних і міжособистісних взаємостосунків.

У регулюванні та коригуванні педагогічного процесу **вміти**: об'рунтовано здійснювати коригування поставлених завдань, забезпечувати адаптацію або нейтралізацію зовнішніх впливів мікросередовища; виявляти здібність до орієнтування й перебудови засобів діяльності за зміни умов; регулювати, спрямовувати міжособистісні стосунки школярів, ліквідувати конфлікти, що виникають між ними, зміцнювати їхні відносини дружби і товариськості; провадити поточне інструктування, а також постійний контроль за роботою учнів, змінювати напрями і характер їхньої діяльності — ускладнювати вимоги і стиmulювати хід роботи з урахуванням тенденції її розвитку.

Важливими складовими є також підсумковий облік, оцінювання одержаних результатів і визначення подальших педагогічних завдань; уміння аналізувати отримані результати відповідно до вихідних даних і заданої педагогічної мети; вміння виявляти порівняльну ефективність тих чи інших застосованих форм, методів і прийомів у навчально-виховному процесі; вміння аналізувати сутність своїх досягнень, недоліків, досвід інших учителів, зіставляти теорію з практикою.¹

Друга частина професіограми складається з **предметної та методичної підготовки, а також набуття прикладних знань, умінь і навичок**. Методична підготовка майбутніх учителів-предметників узагальнено складається з таких компонентів: знання завдань освіти з навчального предмета на сучасному етапі розбудови національної школи, глибокого і всебічного знання навчальної програми, підручника і навчальних посібників з фаху; знання теоретичних основ викладання предмета як педагогічної науки і методів дослідження; знання практичних шляхів здійснення виховання учнів у процесі вивчення навчального предмета; знання важливих місць шкільної програми, розуміння природи труднощів (змістовна, психологічна, методична і т. д.), наявності прийомів

¹ Див.: Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. — Рівне, 1996. — С. 39–42.

подолання цих труднощів; уміння організувати на рівні сучасних дидактичних, психолого-педагогічних і технічних вимог усі форми роботи з предмета (уроки різних типів, практичні та лабораторні роботи, повторення, перевірка й оцінка знань, самостійна робота учнів); фундаментального володіння методикою викладання, тобто, спираючись на основні положення дидактики, вікової і педагогічної психології, вибрати оптимальний варіант навчання в певних умовах; вміння у потрібний момент замінити один прийом роботи іншим, не передбаченим у плані уроку; вміння відрізнити науку і навчальний предмет, здійснювати дидактичну (методичну) переробку матеріалу і методів науки у матеріал і методи викладання; вміння відрізнити методи, перевірені досвідом школи, і нові методи, які оправдали себе, від методів, які не виправдали себе в роботі; вміння залучити учнів до навчання і навчити їх вчитися; вміння пробуджувати і розвивати в учнів інтерес до предмета; володіння методами і прийомами роботи з навчально-наочними посібниками, сучасними технічними засобами навчання, комп'ютерною технікою; уміння виготовляти і застосовувати просте обладнання з предмета; володіння вільним і професійним демонструванням наочності; уміння вести у школі не менше двох факультативних курсів з предмета; готовність до керівництва позакласною та позашкільною роботою з фаху.

На базі професіограми вчителя складають навчальні плани, за якими визначаються перелік навчальних предметів і кількість відведеного для їх вивчення часу, вимоги до знань, умінь і навичок майбутнього вчителя, закладені в навчальних програмах і підручниках.

Навчальний план — це нормативний документ, який складається вищим педагогічним навчальним закладом на основі освітньо-професійної програми та структурно-логічної схеми підготовки і визначає перелік та обсяг нормативних і вибіркових навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять (лекції, лабораторні, практичні, семінарські, індивідуальні заняття, консультації, навчальні і виробничі практики) та їх обсяг, графік навчального процесу, форми і засоби проведення поточного та підсумкового контролю. У навчальному плані відображається також обсяг часу, відведеного на самостійну роботу.

Навчальний план розробляється на весь період реалізації відповідної освітньо-професійної програми підготовки і затверджується керівником вищого закладу освіти.

Різновидом звичайного навчального плану є робочий навчальний план та індивідуальний навчальний план студента.

Робочий навчальний план — це нормативний документ, який складається вищим закладом освіти на поточний навчальний рік і конкретизує форми

проведення навчальних занять, їх обсяг; форми і засоби проведення поточного та підсумкового контролю по семестрах. Робочий навчальний план затверджується деканом факультету.

У навчальному плані з будь-якої спеціальності можна виділити чотири групи навчальних дисциплін:

1) **соціально-економічні і гуманітарні науки**, які створюють методологічну базу для всіх спеціальностей: історія України, філософія, основи економічної теорії, соціологія, політологія, правознавство, етика і естетика, логіка, історія релігії і вільнодумства, українська і зарубіжна культура, культура ділового і наукового мовлення, валеологія та охорона здоров'я дітей, цивільна оборона, безпека життєдіяльності;

2) **загальноосвітні дисципліни**, що сприяють всебічному розвитку майбутнього вчителя: іноземна, мова, обчислювальна техніка і технічні засоби навчання, фізична культура тощо;

3) **психолого-педагогічні дисципліни**, що забезпечують психолого-педагогічну підготовку майбутнього вчителя: вступ до педагогічної професії, педагогіка, загальна психологія, вікова і педагогічна психологія, етика та психологія сімейного життя, історія педагогіки, основи педагогічної майстерності, вікова фізіологія та шкільна гігієна, спецкурси та спецсемінари з актуальних проблем навчання і виховання учнівської молоді;

4) **спеціальні науки**, що визначають профіль спеціаліста: цикл фундаментальних і професійно орієнтованих дисциплін, методика викладання навчального предмета з фаху, спецкурси і спецсемінари зі спеціальності, педагогічна практика та ін.

Індивідуальний навчальний план студента — це нормативний документ, за яким здійснюється навчання студента з урахуванням вимог освітньо-професійної програми відповідного рівня підготовки та його особистих освітньо-професійних інтересів і потреб.

Даний документ складається на основі робочого навчального плану і включає всі нормативні навчальні дисципліни та вибіркові, обрані студентом, з обов'язковим урахуванням структурно-логічної схеми підготовки.

Індивідуальний навчальний план складається на кожен навчальний рік і затверджується у порядку, встановленому вищим закладом освіти, але, зазвичай, деканом факультету.

Методичне керівництво індивідуальним навчанням студентів та контроль за виконанням ними індивідуальних навчальних планів здійснюється деканами факультетів і відповідними кафедрами.

Навчальна програма — це нормативний документ, який визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми підготовки, її зміст, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни, вимоги до знань та умінь студентів.

Навчальні програми нормативних дисциплін включаються до комплексу документів державного стандарту освіти, розробляються і затверджуються як його складові. Навчальні програми вибіркових дисциплін розробляються і затверджуються вищим закладом освіти.

Підтипом навчальної програми є **робоча навчальна програма**. Це — нормативний документ вищого закладу освіти, який розробляється для кожної навчальної дисципліни на основі навчальної програми дисципліни відповідно до навчального плану.

У робочій навчальній програмі відображається конкретний зміст навчальної дисципліни, послідовність та організаційно-методичні прийоми і форми її вивчення, обсяг часу на різні види навчальної роботи, засоби і форми поточного та підсумкового контролю. До робочої програми входять тематичний план, пакет методичних матеріалів для проведення поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури, засобів наочності, технічних засобів навчання тощо.

ТЕМА 2. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У вищому педагогічному закладі освіти функціонують різноманітні організаційні форми навчання: лекції, практичні заняття (семінари, лабораторні роботи, практикуми), самостійна робота студентів під контролем викладача, різні види практики.

Організуюючи навчально-виховний процес з першокурсниками, викладачам слід зважати на наступні поради.

Значний вплив на рівень викладання має знання викладачем труднощів, з якими зустрічаються першокурсники, і шляхів їх подолання. У зв'язку з цим викладачам у роботі з першокурсниками варто враховувати такі пропозиції з подолання цих труднощів:

— виясніть, який тип мислення і спосіб засвоєння знань притаманні кожному із студентів;

— уважно прочитайте підручники і виясніть, наскільки зрозуміло викладені в них основні концепції, відзначте найважчі для розуміння місця і поясніть їх студентам;

— розкрийте студентам зв'язок цілей навчання з їх подальшою практичною професійною діяльністю;

— на початку кожного навчального заняття давайте план роботи;

— забезпечте постійний зворотний зв'язок з аудиторією, виділіть з цією метою помічників з числа студентів;

— не перевантажуйте студентів у перший тиждень надлишковою інформацією, дайте їм можливість освоїтися в нових умовах;

— поясніть студентам, що вони повинні вести конспекти лекцій, що записи в їх конспектах не повинні обмежуватися тільки тим, що було записано на дошці;

— продикуйте студентам список конкретних цілей навчання, розкажіть про роль викладача, процедури оцінки знань і кількості годин, що відводяться на навчальний курс;

— обговоріть і узгодьте з колегами-викладачами універсальну процедуру вирішення проблем і термінологію; обговоріть з ними шляхи формування, умінь вирішувати проблеми; зверніть особливу увагу студентів не на деталі процедури вирішення проблеми, а на її головні етапи;

— за допомогою прикладів продемонструйте альтернативні шляхи підходу до вирішення однієї і тієї ж проблеми;

— поясніть доцільність проведення дискусій у процесі вирішення проблеми;

— проводьте зі студентами консультації.

У роботі з першокурсниками в адаптаційний період потрібно врахувати, що багато з них:

— не ознайомлені з правами і обов'язками студентів, з умовами навчання; не розуміють важливості вступної лекції, на якій викладач розкриває цілі навчання і пояснює роль викладача;

— вважають, що всі наукові проблеми мають однозначне вирішення і, що відповідь на всі запитання вони отримають або від викладача, або з підручника;

— не володіють навичками ведення лекційних записів;

— не вміють виділяти головне в навчальному матеріалі, систематизувати матеріал, визначати обумовленість і взаємозв'язок різноманітних явищ і концепцій;

— не вміють планувати свій час;

— не ознайомлені з методами контролю знань;

— не володіють умінням узагальнювати дані; не знають, як підійти до визначення й вирішення проблеми; не вміють приймати рішення; часто неправильно виділяють ціль, не в змозі вибрати необхідні для вирішення умовні позначення, накреслити правильну діаграму; великі труднощі у них викликають визначення основних елементів системи, вибір критеріїв, розгляд альтернатив; важко розрізняють поняття “творче” і “критичне мислення”;

— не бачать практичної необхідності у виборі вміння вирішувати проблеми;
— під час розв'язування нової задачі спираються на досвід розв'язку аналогічної;

— не здатні у практичній діяльності правильно застосовувати теоретичні знання, не уміють символічно оформляти задачі.

Ефективною формою організації навчання є **лекція**. До неї ставляться певні вимоги: моральний бік лекції і викладача, науковість та інформаційність (сучасний науковий рівень), доказовість і аргументованість, наявність достатньої кількості яскравих, переконливих прикладів, фактів, об'рунтувань, документів і наукових доказів, емоційність викладу інформації, активізація мислення слухачів, постановка запитань для роздумів; чітка структура і логіка розкриття послідовно викладених запитань; методична обробка — виведення головних думок і положень, підкреслення висновків, повторення їх у різних формулюваннях; викладання доступною і зрозумілою мовою; використання, за можливості, аудіовізуальних дидактичних матеріалів.

Структура лекції залежить від змісту і характеру викладеного матеріалу, але існує загальна структурна основа, яку застосовують до будь-якої лекції. Це, передусім, — повідомлення теми і плану лекції та суворе його дотримання. До плану включаються основні питання лекції, що можуть слугувати для складання екзаменаційних білетів.

На початку лекції корисно пригадати зміст попередньої лекції, пов'язати його з новим матеріалом, визначити місце і призначення в дисципліні, в системі інших наук. Для розкриття теми використовують індуктивний метод: приклади, факти підводять до наукових висновків; можна також застосувати метод дедукції: пояснення загальних положень з наступним демонструванням можливостей їх застосування на конкретних прикладах. По кожному з аналізованих положень робляться висновки. Традиційна вузівська лекція називається інформаційною: вона може мати декілька різновидів.

Вступна лекція має за мету дати студентам загальне уявлення про завдання і зміст усього курсу, розкрити структуру й логіку розвитку конкретної галузі науки, техніки, культури, взаємозв'язок з іншими дисциплінами. Головне завдання вступної лекції — сприяти розвитку у студентів інтересу до предмета з метою його творчого засвоєння.

Тематична лекція присвячується розкриттю конкретної теми навчальної програми з конкретної дисципліни.

Оглядову лекцію нерідко читають перед або під час виробничої практики. Головне її завдання полягає в тому, щоб сприяти забезпеченню належного взаємозв'язку і наступності між теоретичними знаннями і практичними

уміннями та навичками студентів. Оглядову лекцію читають також студентам перед виконанням дипломних робіт або складанням державних іспитів, абітурієнтам перед вступними іспитами, студентам-заочникам.

У **заключній лекції** підбиваються підсумки вивченого і викладеного матеріалу з даного предмета, в цілому, через виділення вузлових питань лекційного курсу і зосередження уваги на практичному значенні здобутих знань для подальшого навчання та майбутньої професійної діяльності студентів. Спеціальним завданням заключної лекції є стимулювання інтересу студентів до глибокого вивчення даного предмета, визначення методів самостійної роботи в даній галузі.

Розвиток системи освіти, її гуманізація, тенденції до орієнтації на конкретну людину, на реалізацію її творчих здібностей зумовили розробку нових лекційних форм — проблемної лекції, лекції удвох, лекції-візуалізації, лекції-прес-конференції.

Проблемна лекція відноситься, передовсім, до активних методів навчання. На відміну від інформаційної лекції, в якій студентам подається і пояснюється готова інформація, яку треба запам'ятати, у проблемній лекції нове вводиться як невідоме, яке необхідно “відкрити”. Мета викладача — створивши проблемну ситуацію, спонукати студентів до пошуків вирішення проблеми, крок за кроком підводячи їх до шуканої цілі. Для цього новий теоретичний матеріал подається у формі проблемної задачі. В її умовах є суперечності, які потрібно знайти і розв'язати. У ході їх розв'язання і в кінці — як результат — студенти набувають у співпраці з викладачем нових потрібних знань. За допомогою проблемної лекції забезпечується розвиток теоретичного мислення, пізнавального інтересу до змісту предмета, професійна мотивація, корпоративність.

Лекція-візуалізація виникла як результат пошуку нових можливостей реалізації принципу наочності. Вона подається усно, відображаючись у візуальній формі. Відеоряд, який сприймається і усвідомлюється, може служити опорою адекватних думок і практичних дій. Викладач повинен використати такі демонстраційні матеріали, такі форми наочності, які не лише доповнюють словесну інформацію, але й самі виступають носіями змістовної інформації. Підготовка такої лекції полягає у реконструюванні, перекодуванні змісту лекції або її частини у візуальну форму для подання студентам технічними засобами. Читання такої лекції зводиться до вільного, розгорнутого коментування підготовлених матеріалів. У візуальній лекції важливі визначена візуальна логіка, ритм подачі матеріалу, його дозування, майстерність і стиль спілкування викладача з аудиторією.

Лекція удвох — різновид лекції, що є продовженням і розвитком проблемного викладу матеріалу у діалозі двох викладачів. Тут моделюються реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома спеціалістами. Наприклад, представниками двох різних наукових шкіл, теоретиком і практиком та інше. У такої лекції є певні переваги:

1) актуалізація наявних у студентів знань, необхідних для розуміння діалогу та участі у ньому;

2) створення проблемної ситуації, розгортання системи доведення тощо;

3) наявність двох джерел примушує порівнювати різні точки зору, робити вибір, приєднуватися до тієї чи іншої з них, виробляти свою;

4) формується наочне уявлення про культуру дискусії, способи ведення діалогу — сучасного пошуку і прийняття рішення.

Лекція із наперед запланованими помилками. Підготовка до цієї лекції полягає в тому, щоб закласти у неї визначену кількість помилок змістового, методичного, поведінкового характеру. Їх список викладач і подає студентам у кінці лекції. Підбираються найбільш типові помилки, які, зазвичай, на перший погляд непомітні. Завдання студентів полягає у тому, щоб у процесі лекції відмітити помилки, зафіксувати їх і назвати у кінці. На аналіз помилок відводиться 10–15 хвилин. При цьому правильні відповіді формують як студенти, так і викладач. Така лекція одночасно виконує стимулюючу, контрольну та діагностичну функції.

Лекція-прес-конференція. Назвавши тему лекції, викладач просить студентів письмово задавати йому запитання з даної теми. Протягом двох-трьох хвилин студенти формують запитання і передають їх викладачеві, який швидко сортує запитання за їх змістом і починає лекцію. Вона викладається не як відповіді на запитання, а як зв'язний текст, у якому даються відповіді на запитання. У кінці лекції викладач проводить аналіз відповідей як відображення інтересів і знань студентів.

Майбутніх педагогів уже з першої вузівської лекції слід переконувати в тому, що лекції треба обов'язково відвідувати, бо ніякий посібник чи підручник не може її замінити. У підручнику викладено найбільш загальний матеріал навчальної програми, у той час як в лекції повідомляються переважно оперативні, сучасні знання. Окрім того підручник знаходиться в роботі певний час, тому найновіші знання, які з'явилися за час підготовки рукопису до друку, до нього не увійшли.

На лекції розглядаються найгостріші проблемні або вузлові питання, показуються шляхи вирішення окремих із них сучасною наукою і практикою, розглядаються важкі для самостійного опрацювання студентами питання навчальної програми.

На кожній лекції обов'язково ставляться питання, які вимагають вирішення не тільки в ході самої лекції, але й після неї у процесі самостійної роботи студента з літературою. Студент, який не відвідує лекцій, не може повноцінно включитися в навчально-пізнавальну діяльність.

Слухання лекції вимагає від студента зосередження уваги на науковій інформації, яку подає викладач. У такому разі під час лекції він свідомо засвоюватиме навчальний матеріал, визначатиме своє ставлення до різних наукових питань. Кожен студент має право ставити запитання в ході лекції у письмовій формі або в кінці лекції усно. Власне, виникнення запитання на лекції уже свідчить про самостійність мислення студента і його активне, творче ставлення до навчального процесу.

Важливим моментом у роботі студента під час лекції є конспектування її змісту. Конспектування лекції особливо корисне: по-перше, воно допомагає навчитися одночасно робити кілька справ: слухати, писати, аналізувати, роздумувати. По-друге, під час записів на лекції у студента одночасно працює кілька аналізаторів — він слухає, дивиться, пише. Така комплексна діяльність сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу і більш інтенсивному розвитку наукового мислення студента. Слухаючи лекцію, студент сприймає нову інформацію, і в нього цілком закономірно виникає необхідність не тільки зрозуміти, а й зафіксувати, записати головне.

Процес навчання у вищому закладі освіти передбачає **практичні заняття**, призначені для поглибленого вивчення дисципліни. Їх форми — різні: уроки іноземної мови, лабораторні роботи, семінарські заняття, практикуми.

Практичні заняття відіграють важливу роль у виробленні у студентів навичок застосування здобутих знань для вирішення практичних завдань. На молодших курсах практичні заняття проводяться через 2–3 лекції і логічно продовжують роботу, розпочату на них.

План практичного заняття повинен відповідати загальним ідеям і спрямованості лекційного курсу та співвідноситися з ним.

Методика практичного заняття може бути різною і залежить від індивідуальності викладача. Важливо, щоб різними методами досягалась спільна дидактична мета.

Структура практичних занять, в основному, однакова:

- вступне слово викладача;
- відповіді на запитання студентів із незрозумілого матеріалу;
- практична частина як планова;
- заключне слово викладача.

Мета заняття повинна бути зрозумілою студентам. При проведенні практичних занять потрібно враховувати роль повторення, яке для закріплення

знань варто проводити варіантно, під новим кутом зору. Слід організувати практичні заняття так, щоб студенти постійно відчували ріст складності завдань, які виконують, позитивні емоції від переживання власних успіхів у навчанні, були зайняті напруженою творчою роботою, пошуками правильних і творчих розв'язків. Важливе значення має індивідуальний підхід і продуктивне педагогічне спілкування.

Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення зі студентами, виконання завдань з їх обговоренням, розв'язування контрольних завдань, їх перевірку та оцінювання.

Оцінки, отримані студентами за окремі практичні заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Семінарські заняття як форма навчання в сучасній вищій школі є одним з основних видів практичних занять з гуманітарних і технічних наук. Вони призначені для поглибленого вивчення дисципліни, оволодіння методологією наукового пізнання. Головна мета семінарських занять — забезпечити студентам можливість оволодіти навичками і вміннями використання теоретичних знань. Під час семінарського заняття вирішуються такі завдання: розвиток творчого і професійного мислення; пізнавальна мотивація; професійне використання знань у навчальних умовах; повторення і закріплення знань; контроль; педагогічне спілкування.

У сучасному вищому закладі освіти найбільш поширені семінарські заняття трьох видів: просемінар, власне семінар, спецсемінар.

Просемінар передбачає ознайомлення студентів зі специфікою самостійної роботи, з літературою, першоджерелами і методикою роботи над ними. Просемінари — це своєрідні практикуми, які проводяться на молодших курсах.

Власне семінари можуть бути трьох типів:

1) семінар, основною метою якого є поглиблене вивчення визначеного систематичного курсу, тематично пов'язаного з ним;

2) семінар, призначений для фундаментального опрацювання окремих найбільш важливих і типових у методологічному відношенні тем курсу чи навіть однієї теми;

3) семінар дослідницького типу з тематикою за окремими частковими проблемами науки для поглибленої їх розробки.

Педагогіка вищої школи виділяє й інші види семінарських занять:

1. Семінар запитань і відповідей.
2. Семінар-розгорнута бесіда.
3. Семінар-коментоване читання.

4. Семінар, що передбачає усні відповіді студентів із наступним їх обговоренням.
5. Семінар-дискусія.
6. Семінар, що передбачає обговорення письмових рефератів.
7. Семінар-конференція.
8. Семінар-теоретична конференція.
9. Семінар-вирішення проблемних завдань.
10. Семінар-заняття на виробництві.
11. Семінар-прес-конференція.
12. Семінар-“мозковий штурм”.

Під час семінарських занять і підготовки до них у студентів формуються елементарні навички науково-дослідницької роботи, уміння готувати доповіді і виступати з ними перед аудиторією, здатність працювати одночасно з кількома літературними джерелами, аналізувати їх зміст і узагальнювати отриманий матеріал. Розвиток цих якостей у студентів має особливо важливе значення для їх майбутньої практичної діяльності.

Серйозна підготовка до семінарів, у процесі якої студент вчиться критично осмислювати матеріал різних джерел, слідкувати за ходом розвитку думки авторів, за побудовою доведень та аргументації, виробляє свою точку зору з даного питання, в цілому сприяє формуванню самостійного творчого мислення у студентів.

Підготовка до семінару складається з окремих етапів: прослуховування лекції з теми семінару, підбір літератури, вивчення і конспектування рекомендованої літератури, складання тексту виступу (план, тези, доповідь), безпосередня активна участь у проведенні семінару.

Підготовка до семінару починається вже на лекції. Студент повинен уважно вислухати, які питання розглядатимуться на семінарі, яку літературу необхідно для цього опрацювати. Розпочати підготовку та опрацювання рекомендованої літератури доцільно заздалегідь. При цьому треба відібрати, законспектувати все, що допоможе правильно і глибоко зрозуміти дане питання. Доцільно спочатку вивчити всю літературу з одного питання плану семінару, потім послідовно переходити до інших питань.

Складаючи план або тези виступу, слід серйозно й уважно відбирати матеріал для виступу, враховуючи його цінність та інформативність. Не варто захоплюватися перераховуванням фактів, тому що нагромадження деталей заважає побудувати переконливе доведення, розкрити внутрішні зв'язки явищ.

Оскільки виступ на семінарі відображає, наскільки студент оволодів необхідними знаннями під час лекції та самостійного опрацювання навчального матеріалу, необхідно глибоко продумати не тільки зміст матеріалу, а й форму

викладу. Потрібно уникати книжних виразів, водночас виступ має бути літературно грамотним.

При підготовці до виступу не можна полегшувати собі працю, допускаючи просте переписування матеріалу з одного або кількох джерел. Панічне переписування джерел або чужих конспектів без глибокого осмислення матеріалу не дає міцних знань, не розвиває творчих здібностей.

Готувати виступи слід з усіх питань плану семінарського заняття. Тільки така підготовка дозволяє оволодіти необхідними знаннями. Неприпустимо готувати одне чи два питання, надіючись, що викладач не запитає з інших.

Виступ бажано готувати за таким планом: вступ, глибоке і добре аргументоване висвітлення питання, невелике узагальнення — висновки або заключення.

Після виступу студент має бути готовим відповісти на запитання викладача або товаришів по суті свого виступу. Це вимагає глибокого вивчення матеріалу з кожного питання семінару.

Виступ студента на семінарі, уважне вислуховування виступів інших студентів дозволяє ще раз повторити і закріпити вивчену тему.

На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені студентами реферати, їх виступи, активність у дискусіях, уміння формулювати і відстоювати свою позицію тощо. Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття вносяться у відповідний журнал. Отримані студентами оцінки за окремі семінарські заняття враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

На старших курсах проводяться *спецсемінари* з окремих проблем. До їх проведення залучаються відомі вчені, а також спеціалісти — працівники наукових закладів та інших організацій. У ході спецсемінару важливу роль відіграє орієнтація студентів на групову роботу, використання спеціальних прийомів навчання, наприклад, моделювання ситуації.

Лабораторні роботи інтегрують теоретико-методологічні знання і практичні уміння та навички студентів у процесі діяльності навчально-дослідницького характеру. Їх значення пов'язане із застосуванням розумових і фізичних зусиль для вирішення наукових і життєвих задач. Лабораторні роботи мають яскраво виражену специфіку залежно від навчальної спеціальності, тому у кожному конкретному випадку застосовуються певні методичні рекомендації. Із загальнонапедагогічних слід відмітити:

1. Спільна групова діяльність — її конкретна орієнтація залежить від зусиль викладача. Важливо так ставити практичні завдання, щоб вони спонукали до подальшої самостійної роботи, активізували розумову діяльність студентів, озброювали їх методами практичної роботи.

2. Вправи — приклад, який розглядається з позицій теорії, розвиненої у лекції.

Основна увага приділяється формуванню конкретних умінь та навичок, що й визначає зміст діяльності студентів — розв'язування задач, графічні роботи, уточнення категорій та понять тощо.

Мета лабораторної роботи буде досягнута тільки за умови відповідної організації підготовки до неї як студентів, так і викладачів. При цьому слід виходити з того, що будь-яка робота може бути умовно розбита на певні етапи: попередня підготовка, початок роботи, виконання її, складання звіту і оцінка роботи викладачем.

Попередня підготовка до роботи в лабораторії здійснюється за рахунок часу, відведеного для самостійної роботи студента. Готуючись до лабораторної роботи, студент передусім повинен усвідомити її мету, добре засвоїти теоретичний матеріал, домогтися чіткого усвідомлення та уявлення про фізичні та інші процеси, які покладені в основу роботи тих чи інших приладів чи установок.

Напередодні виконання лабораторної роботи студент у відведений для самопідготовки час ознайомлюється в лабораторії з приладами і обладнанням даної роботи: вивчає складові частини певного апарата та їх призначення.

Важливим фактором успішного проведення лабораторних робіт є підготовка до них необхідної документації: інструкцій, методичних розробок і т. д.

Кожен студент повинен готуватися до лабораторних занять так, щоб активно і самостійно проводити експерименти, а завдання кафедри — допомогти йому в цьому. У лабораторіях має бути встановлено чергування лаборантів і викладачів, які могли б дати вичерпну консультацію студентам при підготовці до лабораторної роботи.

Не менш важливим є вивчення правил техніки безпеки під час роботи у лабораторіях, особливо під час роботи з електричними приладами, хімічними речовинами, вибуховими сумішами, леткими речовинами тощо.

Лабораторне заняття включає проведення поточного контролю підготовленості студентів до виконання конкретної лабораторної роботи, власне виконання завдань теми заняття, оформлення індивідуального звіту з виконаної роботи та його захист перед викладачем.

Виконання лабораторної роботи оцінюється викладачем. Підсумкові оцінки фіксуються в журналі обліку виконання лабораторних робіт, враховуються при виставленні семестрової підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Індивідуальне заняття проводиться з окремими студентами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей.

Такі заняття організуються за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану студента і можуть охоплювати частину або повний обсяг занять з однієї чи декількох навчальних дисциплін, а в окремих випадках — повний обсяг навчальних занять для конкретного освітнього або кваліфікаційного рівня.

Види індивідуальних навчальних занять, їх обсяг, форми та методи проведення, форми та методи поточного та підсумкового контролю (крім державної атестації) визначаються індивідуальним навчальним планом студента.

Консультація — форма навчального заняття, за якої студент отримує від викладача відповіді на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування, йому незрозумілих.

Консультація може бути індивідуальною або проводитися для групи студентів, залежно від того, консулює викладач студентів з питань, пов'язаних із виконанням індивідуальних завдань, чи з теоретичних питань навчальної дисципліни. Обсяг часу, відведений викладачеві для проведення консультації з конкретної дисципліни, визначається навчальним планом.

Колоквіум (від лат. “collocvium” — розмова) — одна з форм навчальних занять, розмова викладача зі студентами для виявлення рівня їхніх знань. Колоквіум виконує контрольну-навчальну функцію. Він особливо корисний, коли предмет читається 2–3 семестри, а підсумковий контроль — один. Його можна призначати замість семінару на підсумковому практичному занятті. Колоквіум дає можливість діагностувати засвоєння знань, виконує організаційну функцію, активізує студентів і може бути рекомендований у викладацькій практиці як одна з найбільш дієвих форм зворотного зв'язку.

Індивідуальні завдання з окремих дисциплін (реферати, курсові, дипломні роботи) пропонуються студентам у терміни, передбачені вищим навчальним закладом. Індивідуальні завдання виконуються студентом самостійно при консультуванні викладача. Допускаються випадки виконання комплексної тематики кількома студентами.

Виховна робота у вищому навчальному закладі.

У формуванні особистості майбутнього учителя важливе місце займає виховна робота вищого педагогічного навчального закладу. Вона будується на засадах загальнолюдських і національних цінностей і проводиться планово з урахуванням специфіки вищого навчального закладу взагалі та кожного факультету зокрема. Процес виховної роботи відбувається під безпосереднім керівництвом відділу виховної роботи й охоплює усі структурні ланки університету на декількох рівнях — загальноуніверситетському, факультетському, курсовому, груповому, індивідуальному.

За своїм змістом виховна робота спрямована на вирішення завдань національного виховання: набуття студентами соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних відносин, формування у молоді особистісних рис громадянина Української держави, розвиток духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури, любові до дітей і прагнення виховувати і навчати їх, постійно удосконалювати свою педагогічну майстерність. До найбільш ефективних форм організації виховної роботи, які використовуються у педагогічному університеті, слід віднести: бесіди, лекторії, зустрічі, екскурсії, турніри КВК, вікторини, інформаційно-пізнавальні години, гурткову роботу, круглі столи, ділові зустрічі, дискусії, захист майбутніх професій, тематичні конференції, диспути, брифінги, літературні читання, усні журнали, читацькі конференції, тематичні вечори та вечори відпочинку, свята, обряди, участь у державних акціях, дні факультету, спортивні змагання, козацькі забави, участь у студентських олімпіадах, роботу клубів за інтересами, огляди художньої самодіяльності, агітбригади, конкурси, роботу в таборах праці і відпочинку, екологічні, фольклорні, історичні, археологічні та етнографічні експедиції, культпоходи до театрів, кінотеатрів, музеїв, на художні виставки, фестивалі, відеолекторії, концерти класичної та популярної музики, комп'ютерні заняття тощо.

Важлива роль у вихованні студентської молоді належить куратору академічної групи. Кураторами призначаються досвідчені викладачі кафедр університету з урахуванням особливостей спеціальності студентів академічної групи. Робота куратора є службовим обов'язком викладача і передбачається індивідуальним планом у розділі "Виховна робота".

Головним завданням діяльності куратора є загальне, професійне і моральне становлення студентів академічної групи — майбутніх учителів. У центрі уваги куратора повинні бути зміни в особистості студента, у процесі індивідуальної діяльності з формування власного фахового потенціалу. Наставник покликаний забезпечити поступовий перехід студента з фіксованого рівня на першому році навчання на більш високий і максимально можливий при присвоєнні Державною кваліфікаційною комісією кваліфікації спеціаліста. Важлива функція куратора — захист студента, реалізація його права на вибір, що здійснюється через самостійну, звільнену від дріб'язкової опіки, діяльність.

Зміст виховної роботи кураторів зі студентами першого курсу передбачає ознайомлення їх з історією педагогічного університету, його структурою та особливостями діяльності, традиціями, специфікою кафедр, змістом позааудиторної роботи, ознайомлення з характером навчального процесу у вищому

закладі освіти, прийомами наукової організації праці студента; ознайомлення зі структурою, організацією і напрямками діяльності органів студентського самоврядування, студентських об'єднань, даними про роботу бібліотеки, порядком користування її фондами, методам самостійної роботи з книжкою, навчальними посібниками тощо; ознайомлення з функціями усіх підрозділів педагогічного університету, специфікою та режимом їх діяльності; створення студентського самоврядування в академічній групі та надання йому допомоги в організації культурно-масової роботи; формування умов для проходження студентами адаптаційного періоду і залучення їх до суспільно корисної праці; своєчасне інформування батьків про життя і діяльність студентів, їх навчальні успіхи чи негаразди.¹

У виховній роботі куратора в студентській групі простежується така її етапність²:

1. Найголовніший етап — це діяльність куратора на першому курсі, яку можна назвати адаптаційним періодом. Тут вирішуються такі завдання: формування пристосувальних механізмів у студентів-першокурсників; активізація психічних процесів як відповідної реакції організму на нові умови вивчення рівнів пристосувальних механізмів у студентів, пов'язаних з особливостями їх характеру; створення умов для сприйняття студентом нової соціальної ролі.

На цьому етапі куратор насамперед вивчає студентів, їх схильності і здібності, інтереси та нахили, щоб педагогічно доцільно включати їх до активної навчально-виховної, громадської, трудової та фахової діяльності; формує первинний колектив академічної групи; виробляє у студентів навички самостійного вирішення різних завдань.

Форми і методи вимовного впливу куратор обирає такі, які він вважає найефективнішими. Так, наприклад, на цьому етапі доцільно систематично проводити відверті бесіди зі студентами. Тематика цих бесід різноманітна, але мета одна — домогтися, щоб студенти краще пізнали один одного, здружилися.

Один із ефективних виховних заходів на цьому етапі — зустріч з батьками. Така зустріч на першому курсі з батьками дає поштовх студентам до активної, відповідальної праці, турботу про кожен день, бо ця зустріч — їхній звіт про вміння організувати себе, свій побут, відпочинок, навчання, вміння планувати свій навчальний і особистий час, сформованість умінь та навичок навчальної праці.

¹ Див.: Мальцева Н. Куратор как профессиональный воспитатель // Народное образование. — 1998. — №2. — С. 46-49.

² Див.: Наумчук А.П. Педагог-куратор — провідна ланка у виховній роботі студентського колективу // Сучасні підходи до проблеми виховання студентської молоді: Зб. наук. статей. — Рівне, 2000. — С. 57-59.

Досвід багатьох кураторів переконає, що тільки повага і дружнє ставлення до особистості студента, допомагає краще їх зрозуміти і встановити належні стосунки. У той же час куратор повинен бути вимогливим, особливо при обговоренні успішності, виявити причини невдач. Від того, наскільки правильно вирішить куратор виховні завдання протягом кількох перших місяців навчання, залежить успішність майбутнього спеціаліста у подальшому.

2. На другому етапі здійснюється закріплення навичок саморегуляції студента у процесі адаптаційного періоду. Тут куратору потрібно: надавати допомогу в організації режиму студента, його координацію у процесі навчання; шляхом співбесід виявляти рівні побутових умов та ін.; координувати участь студентів у різноманітній діяльності; активізувати діяльність студентського самоврядування.

Важливо здійснювати роботу з виховання у студентів відповідального ставлення стосовно виконання своїх навчальних і громадським обов'язків, розвивати навички самоосвіти, саморганізації, самодисципліни, самоконтролю і самовиховання.

Тут важливо посилити зв'язки навчання студентів зі школами, з їх фахом, виховання у них готовності до постійного удосконалення своєї фахової майстерності. Ці завдання диктують куратору відповідні форми і методи роботи. Важливе місце серед них займають зустрічі з досвідченими вчителями та керівниками шкіл, освітніх установ, організацій, де в майбутньому працюватимуть студенти. На першому курсі такі зустрічі проводяться з метою загального ознайомлення студентів з особливостями роботи навчальних закладів. На наступних курсах ця робота передбачає мету, щоб кожен студент задумався над питанням — “яким я буду спеціалістом?”

3. Період стійкої адаптації. На цьому етапі вирішуються наступні завдання: закріплення знань, умінь та навичок студента самовиховуючого характеру; стабілізація успішності, високого рівня самостійності, активної участі в науководослідній та громадській роботі; самоорганізація вільного часу.

Якщо головним завданням виховної роботи в групі на певному етапі виступає формування і згуртування студентського колективу, то надалі куратор домагається формування у студентів прагнення бути разом з товаришами, спілкуватися з ними, ділитися своїми радощами і прикрощами, привчити студентів рахуватися з громадською думкою колективу і органів його самоврядування, сумлінно виконувати громадські доручення. Це вимагає організації колективної діяльності усіх членів групи, проведення екскурсій, походів та ін.¹

¹ Див.: Лозова В.І., Попова Л.Р., Юрченко Л.П. Комплексний підхід кураторів академгруп до виховання студентів педвузу // Радянська школа. — 1985. — №2. — С. 71–72.

4. Післяадаптаційний період. У цей період у процесі навчально-виховної роботи здійснюється подальший розвиток свідомості студентів, формування вмінь та навичок самоосвітньої діяльності, прагнення до професійного самовдосконалення.

У зв'язку із зростанням джерел виховного впливу на студентську молодь, куратору потрібно тримати в полі зору всю життєдіяльність академічної групи, вникати у ті соціальні та політичні процеси, які проводять у молодіжному середовищі, аналізувати, оцінювати потік інформації і спрямовувати її у потрібному напрямку.

ТЕМА 3. СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ, УМІВЬ І НАВИЧОК СТУДЕНТІВ

За час навчання у загальноосвітній школі нинішні першокурсники звикли до існуючої в ній системи обліку та оцінювання знань, умінь і навичок. Види, форми і методика контролю успішності, критерії оцінювання знань, умінь і навичок студентів у вищому навчальному закладі істотно відрізняються від шкільної системи. Це вимагає переорієнтації першокурсників зі звичного для них стереотипу підготовки до навчальних занять до нових умов навчання у вищій школі, передусім через ознайомлення їх з методикою контролю й оцінювання їх знань, умінь і навичок.

Насамперед студентів ознайомлюють з тим, що у вищому педагогічному навчальному закладі мають місце міжсесійний контроль (попередня, поточна і тематична перевірка) і підсумковий.

Міжсесійний контроль. *Попередню перевірку* здійснюють з метою визначення ступеня готовності студентів до навчання залежно від етапу навчання і місця проведення контролю. Наприклад, на початку навчального року з метою встановлення рівня знань студентів; перед вивченням нового розділу для визначення питань, що потребують повторення; ступеня готовності студентів до сприйняття нової інформації за новою навчальною програмою, яку належить вивчити, у процесі підготовки студентів до практичних чи лабораторних робіт, до роботи над першоджерелами тощо. На базі отриманої інформації проводиться необхідне коригування навчальної діяльності студента, що особливо важливо для стимулювання його самостійної роботи.

Поточна перевірка є органічною частиною навчального процесу і проводиться на лекціях, семінарах, практичних і лабораторних роботах. Найчастіше вона здійснюється у таких формах:

— усна співбесіда за матеріалами розглянутої теми на початку наступної лекції, з оцінкою відповідей студентів (10–15 хв);

— письмове фронтальне опитування студентів на початку чи в кінці лекції (10–15 хв); відповіді перевіряються і оцінюються викладачем у позалекційний час; бажано, щоб контрольні запитання були заздалегідь підготовлені на окремих аркушах, на яких студенти напишуть відповіді;

— фронтальний безмашинний стандартизований контроль знань студентів за кількома темами лекційного курсу (5–20 хв); проводиться найчастіше на початку семінарських занять, практичних чи лабораторних робіт;

— перевірка за допомогою перфокарт (5–7 хв);

— письмова перевірка у вигляді диктантів, творів з гуманітарних дисциплін і контрольних робіт із природничо-математичних дисциплін;

— домашні завдання;

— практична перевірка знань на лабораторних і практичних заняттях;

— тестова перевірка знань студентів.

Досвід показує, що розумно й чітко проведена поточна перевірка є ефективною стимулюючою силою за умови, коли вона не перетворюється на дріб'язкову опіку, а спрямовує пошукові старання студента в русло самостійної роботи. Студентам імпонують слово підтримки і критична оцінка з боку викладача.

Тематична перевірка знань студентів здійснюється на семінарських заняттях, колоквіумах, консультаціях. Основне завдання тематичної перевірки — дати можливість студентам осмислити тему в цілому, в усіх її взаємозв'язках. Тематичний і поточний контроль взаємопов'язані і входять до системи міжсесійного контролю. Наприклад, оцінка знань на семінарських заняттях — форма поточної перевірки знань студентів, їхньої самостійної роботи. Водночас семінарські заняття виступають зовнішньою формою організації тематичної перевірки. Цьому сприяє передусім те, що семінарські заняття присвячуються найважливішим темам дисципліни, що вивчається. Сказане стосується також лабораторних і практичних занять. Семінарські, практичні і лабораторні заняття сприяють не тільки перевірці знань і способів діяльності, а й виступають важливою формою тематичної перевірки й оцінки знань.

Колоквіуми — важлива форма тематичної перевірки й оцінки знань студентів. Головне завдання колоквіуму — мобілізація студентів на поглиблене вивчення найважливіших тем чи розділів курсу. Мета колоквіуму — допомогти студентам глибше розібратися в теорії питання, стимулювати їхню дослідницьку роботу.

Консультації з контрольними функціями мають два основних різновиди: а) консультації, на яких викладач перевіряє конспекти першоджерел, самостійну роботу студентів над допоміжною літературою, допомагає студентам сформулювати необхідні узагальнення; б) консультації-відпрацювання для студентів, які пропустили лекції, семінарські заняття.

Міжсесійний контроль сприяє забезпеченню ритмічної роботи студентів, виробленню в них уміння чітко організувати свою працю, допомагає викладачеві своєчасно виявити відстаючих, організувати індивідуальні творчі заняття для найменш підготовлених студентів. Дані міжсесійного контролю використовуються для внесення відповідних змін до матеріалу, що вивчається на лекціях, до змісту консультацій, індивідуальної роботи зі студентами, контрольних робіт, колоквиумів.

Підсумкова перевірка. Заліки, екзамени, курсові та дипломні роботи, виробнича і педагогічна практика традиційно вважаються основними формами підсумкового контролю навчальної роботи студентів.

Кількість іспитів, зазвичай, не повинна перевищувати п'яти, а кількість заліків за семестр — шести, у тому числі не більше двох диференційованих.

Успішність студентів визначається і фіксується такими оцінками: за результатами заліків — “зараховано” і “незараховано”, за результатами іспитів — “відмінно”, “добре”, “задовільно” і “незадовільно”. Оцінка за підсумками диференційованого заліку виставляється так само, як і за результатами іспиту.

Заліки — це підсумкова форма перевірки результатів виконання студентами практичних і лабораторних робіт, засвоєння ними матеріалу семінарських занять, результатів практики.

Заліки, зазвичай, проводяться без білетів і оцінок, у вигляді бесіди викладача зі студентами. Співбесіди можуть проходити індивідуально. Під час заліку викладач констатує факт виконання чи невиконання студентами необхідних робіт. Якщо студент якісно і систематично працював протягом семестру, викладач може поставити йому залік “автоматично”.

Іспити, зазвичай, складаються за білетами, затвердженими кафедрою. На консультаціях перед іспитом викладач знайомить студентів з екзаменаційними білетами.

Досвідчені викладачі нерідко проводять *іспити за білетами* у вигляді вільної бесіди. При цьому запитання білета виступають стрижнем такої бесіди, а оцінка оголошується як її підсумок. Це сприяє створенню атмосфери довіри та взаєморозуміння.

У деяких вищих закладах освіти нагромаджено певний досвід проведення іспитів без білетів (з урахуванням специфіки курсу).

Іспит з “відкритим підручником” розрахований, насамперед, на перевірку уміння швидко знайти необхідну інформацію, користуватися додатковою літературою, довідниками, навчальними посібниками тощо. Такий тип іспиту доцільно проводити зі складних і великих за обсягом дисциплін.

Практичний іспит зводиться, найчастіше, до виготовлення студентами натуральних об'єктів, їх схем, макетів тощо. У студентів музично-педагогічного

факультету іспит може проходити у вигляді підготовленої заздалегідь концертної програми, що подається на суд викладачів і громадськості.

Іспит-автомат часто практикується викладачами щодо студентів-відмінників, які серйозно і систематично працюють упродовж року.

Курсові роботи студенти захищають на засіданнях кафедр або перед спеціально створеними комісіями.

Державні випускні іспити приймає державна екзаменаційна комісія (ДЕК) у наперед визначеному і затвердженому складі. Окрім державних екзаменів, студенти-випускники захищають перед ДЕК *дипломні роботи*.

Усі згадані види контролю знань студентів (попередній, поточний, тематичний, підсумковий) є відносно самостійними, хоча й тісно пов'язаними між собою.

Успіхи навчально-пізнавальної діяльності студентів характеризуються кількісними та якісними показниками, що виражаються і фіксуються в оцінці. Під оцінкою успішності студентів розуміють систему певних показників, які виражають їх об'єктивні знання, уміння та навички.

Оцінювання знань — визначення та вираження в умовних одиницях (балах), а також в оціночних судженнях викладача знань, умінь та навичок студентів відповідно до вимог навчальних програм.

Об'єктом оцінювання, на думку проф. А. Бойко, мають бути структурні компоненти навчальної діяльності (учіння), а саме:

1. Змістовний компонент — знання про об'єкт вивчення (уявлення, поняття, явище тощо, в тому числі про правила, засоби його перетворення, вимоги до результату; складові та послідовність виконання завдання як одиниці навчальної діяльності і т. д.). Обсяг знань визначений навчальними програмами, державними стандартами.

При оцінюванні підлягають аналізу такі характеристики знань: повнота; правильність; логічність; усвідомленість (розуміння, виокремлення головного і другорядного); вербалізація — словесне оформлення у вигляді відтворення (переказ, пояснення); застосування знань (адекватність, самостійність в умовах новизни) за “зразком” аналогічні, відносно нові).

2. Операційно-організаційний компонент — дії, способи дій (вміння, навички); предметні (відповідно до програм із навчальних предметів); розумові (порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати тощо); загально-навчальні (аналізувати, планувати, організовувати, контролювати процес і результати виконання завдання, діяльності в цілому; вміння користуватися підручником та іншими доступними джерелами інформації).

Підлягають аналізу й такі характеристики дій, способів дій, діяльності: правильність виконання; самостійність виконання в умовах новизни (за

зразком, аналогічні, відносно нові); надання допомоги: практичної (спільне виконання дії викладачем і студентом, показ, надання зразка); вербальної (повторний інструктаж, пояснення, запитання, підказка, вказівка); загальної (стимулювання, підтримка, схвалення, активізація уваги); усвідомленість способу виконання — розуміння та словесне оформлення: відтворення (переказ), пояснення, застосування в умовах новизни (за зразком, аналогічні, відносно нові).

3. Емоційно-мотиваційний компонент — ставлення до навчання. Аналізуються такі його характеристики: характер і сила (байдуже, недостатньо виражене позитивне, зацікавлене, виразне позитивне); дієвість (від споглядального (пасивного) до дійового); сталість (від епізодичного до сталого).

Саме ці характеристики змістовного, операційно-організаційного та емоційно-мотиваційного компонентів учіння студентів можуть бути покладені в основу визначення рівня навчальних досягнень, загальних критеріїв їх оцінювання та відповідних оцінок (у балах).

Дещо інакше розглядає критерії оцінки проф. А. Алексюк. Він вважає, що під час виставлення студентові тої чи іншої оцінки викладач має враховувати:

а) характер засвоєння вже відомих знань (рівень усвідомлення, міцність запам'ятовування, обсяг, повноту і точність знань);

б) якість виявленого студентом знання (логіку мислення, аргументацію, послідовність і самостійність викладу, культуру мовлення);

в) ступінь оволодіння вже відомими способами діяльності, уміннями і навичками застосування засвоєних знань на практиці;

г) оволодіння досвідом творчої діяльності;

ґ) якість виконання роботи (зовнішнє оформлення теми виконання, ретельність і т. ін.).

Зважаючи на те, що традиційна система оцінювання не дає можливості об'єктивно оцінити навчальні успіхи студента, недостатньо стимулює його навчально-пізнавальну діяльність, у вищих навчальних закладах активно впроваджується рейтингова система оцінювання навчальних успіхів студентів.

Рейтинг (англ. rating — оцінка, порядок, класифікація) — термін, який означає суб'єктивну оцінку якогось явища за заданою шкалою. У педагогічних науках рейтинг служить основою для побудови різноманітних шкал оцінок, зокрема при оцінці різних сторін навчальної діяльності студентів.

В основі рейтингової системи оцінювання знань студентів лежить накопичення оцінок за певний період навчання (модуль, семестр, рік, весь термін навчання) і за різнобічну навчально-пізнавальну діяльність. Сума цих оцінок виступає в ролі кількісного показника якості навчально-пізнавальної діяльності студента у порівнянні з успіхами його однокурсників.

Рейтингова система оцінювання знань, умінь і навичок студентів будується за такими принципами:

— кожна навчальна дисципліна і робота студента з її опанування оцінюється у залікових одиницях, сумою яких визначається рейтинг;

— обов'язково ведеться облік поточної роботи студента, який потім відображається у підсумковій оцінці (у залікових одиницях);

— обов'язково враховуються особливості викладання різних предметів (складність, значення даної дисципліни у навчальному плані). Цей показник називають коефіцієнтом складності (вагомості);

— наявність різних видів контролю (вихідний, поточний, проміжний, підсумковий);

— навчальний рейтинг студента за семестр або рік визначається як середньоарифметичний від рейтингу з кожної навчальної дисципліни.

Для втілення рейтингової системи оцінювання знань студентів існують певні умови: готовність викладачів і студентів до її сприйняття; належне організаційно методичне забезпечення, зокрема обов'язкове запровадження самостійної роботи студентів запровадження модульного навчання, налагодження обліку роботи у формі спеціальних таблиць, застосування письмової перевірки знань.

Рейтингова система оцінювання знань передусім активізує самостійну роботу студента, робить її ритмічною і систематичною протягом семестру; краще мотивується навчально-пізнавальна діяльність, підвищується роль стимулювання самостійності, ініціативи, відповідальності, творчості у навчально-пізнавальній діяльності студента; підвищується об'єктивність оцінки знань, майже повне незалежнення від вдалої чи невдалої відповіді на заліку чи іспиті; значно зменшується психологічне навантаження під час іспиту.

Така система оцінювання знань дозволяє викладачеві реально здійснювати індивідуалізацію навчання та диференційованого підходу до студентів; можливість допомогти студентові раціонально побудувати своє навчання протягом семестру, особливо під час заліково-екзаменаційних сесій.

Норми оцінювання. Оцінки “*відмінно*” заслуговує студент, який виявив всебічні, систематичні і глибокі знання програмового матеріалу, вміння вільно виконувати завдання, передбачені програмою, і ознайомлений з основною та додатковою літературою, рекомендованою програмою. Зазвичай, оцінка “*відмінно*” виставляється студентам, які засвоїли взаємозв'язок основних понять дисципліни в їхньому значенні для набутої професії, виявили творчі здібності в розумінні і використанні навчально-програмового матеріалу.

Оцінки “*добре*” заслуговують студенти, які виявили повне знання навчально-програмового матеріалу, успішно виконують передбачені програмою зав-

дання, засвоїли основну літературу, рекомендовану програмою. Як правило, оцінка “добре” виставляється студентам, які засвідчили систематичний характер знань із дисципліни і здатні до їх самостійного поповнення та оновлення у ході подальшої навчальної роботи і професійної діяльності.

Оцінки “задовільно” заслуговує студент, що виявив знання основного навчального матеріалу в обсязі, необхідному для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією, справляється з виконанням завдань, передбачених програмою, ознайомлений з основною літературою, рекомендованою програмою. Зазвичай, оцінка “задовільно” виставляється студентам, що припустилися огріхів у відповіді на іспити і при виконанні екзаменаційних завдань, але спроможні усунути ці огріхи.

Оцінка “незадовільно” виставляється студентіві, який виявив прогалини у знаннях основного навчально-програмового матеріалу; студентам, які неспроможні продовжити навчання чи приступити до професійної діяльності після закінчення вузу без додаткових занять з відповідної дисципліни.

ТЕМА 4. КРЕДИТНО-MOДУЛЬНА СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (КМСОНП)

Метою впровадження КМСОНП є підвищення якості вищої освіти фахівців і забезпечення на цій основі конкурентоспроможності випускників та престижу української вищої освіти в європейському та світовому освітньому і науковому просторі.

Основні завдання КМСОНП:

- ◆ адаптація ідей ECTS до системи вищої освіти України для забезпечення мобільності студентів у процесі навчання та гнучкості підготовки фахівців, враховуючи швидкозмінні вимоги національного та міжнародного ринків праці;
- ◆ забезпечення можливості навчання студента за індивідуальною варіативною частиною освітньо-професійної програми, сформованої на основі вимог замовників та побажань студента і сприяє його саморозвитку і, відповідно, підготовці до життя у вільному демократичному суспільстві;
- ◆ стимулювання учасників навчального процесу з метою досягнення високої якості вищої освіти;
- ◆ унормування порядку надання можливості студентіві отримати професійні кваліфікації відповідно до ринку праці.

Для впровадження КМСОНП вищий навчальний заклад повинен мати такі основні елементи ECTS:

◆ інформаційний пакет — документ, що містить загальну інформацію про університет, назви напрямів, спеціальностей, спеціалізацій спеціальностей, анотації (змістові модулі) із зазначенням обов'язкових та вибіркових курсів, методики і технології викладання, залікові кредити, форми та умови проведення контрольних заходів, опис системи оцінювання якості освіти тощо;

◆ договір про навчання між студентом і вищим навчальним закладом (напрямок, освітньо-кваліфікаційний рівень, правила і джерела фінансування, система розрахунків);

◆ академічна довідка оцінювання знань, що засвідчує досягнення студента в системі накопичення кредитів і за шкалою успішності на національному рівні, і за системою ECTS.

Формування індивідуального навчального плану студента здійснюється на підставі переліку змістових модулів (блоків змістових модулів навчальних дисциплін), що сформовані на основі структурно-логічної схеми підготовки фахівців. Навчальна дисципліна формується як система змістових модулів, об'єднаних у блоки-розділи навчальної дисципліни, передбачених для засвоєння студентом.

Реалізація індивідуального навчального плану студента здійснюється протягом часу, який не перевищує граничного терміну навчання. Нормативний термін навчання визначається на підставі галузевих стандартів вищої освіти. Граничний термін може перевищувати нормативний на один рік. Різниця між граничним і нормативним термінами не фінансується з державного бюджету.

Індивідуальний навчальний план студент формує особисто під керівництвом куратора в КМСОНП.

При формуванні індивідуального навчального плану студента на наступний навчальний рік враховується фактичне виконання індивідуальних навчальних планів поточного і попередніх навчальних років.

Формування індивідуального навчального плану студента за певним напрямом передбачає можливість індивідуального вибору змістових модулів (дисциплін) з дотриманням послідовності їх вивчення відповідно до структурно-логічної схеми підготовки фахівців. При цьому кількість обов'язкових та вибіркових змістових модулів, передбачених для вивчення протягом навчального року, повинна становити не менше 60 залікових кредитів.

Зарахування змістових модулів (дисциплін), включених у індивідуальний навчальний план, здійснюється за результатами певного виду контролю якості освіти студента протягом навчального року, як правило, без організації заліково-екзаменаційних сесій.

Система оцінювання якості освіти студента (зарахування залікових кредитів) має бути стандартизованою та формалізованою.

Тривалість навчального року становить 52 тижні. Тривалість канікул — 10 тижнів (4 після осіннього + 6 після весняного семестрів). Навчальних тижнів на рік — 42, з них: в осінньому семестрі — 18 тижнів; у весняному семестрі — 20 тижнів; 4 тижні відводиться на навчальні, польові, виробничі та ін. практики (крім педагогічної). На випускному курсі замість практик два тижні відводиться на державний кваліфікаційний екзамен. Семестрові та річний підсумковий контролю проводяться без організації заліково-екзаменаційної сесії. Тривалість педагогічних практик та періоди їх проведення визначаються чинними Державними освітніми стандартами (ОКХ, ОПП, базові навчальні плани тощо) спеціальностей.

Обсяг навчального навантаження студента (трудомісткість навчання) встановлюється в академічних кредитах.

Кредит передбачає всі види навчальної діяльності, необхідної для завершення повного року академічного навчання у закладі, тобто: *лекції, практичні роботи, семінари, консультації, індивідуальну, самостійну роботу — в бібліотеці чи вдома, підсумковий контроль (екзамени, заліки), дипломну роботу, педагогічну, навчальні і виробничі практики чи інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням*. Кредит базується на повному навантаженні студента, **а не обмежується лише аудиторними годинами**.

Ціна кредиту складає 36 академічних годин (як правило, 18 годин становлять аудиторні заняття, 9 — індивідуальна робота викладача зі студентами, 9 годин — самостійна робота студентів). Можливі також співвідношення аудиторних та індивідуальних і самостійних занять — 60%:40%, 40%:60%.

Кількість кредитів на навчальну дисципліну визначається діленням загального обсягу годин з навчальної дисципліни на ціну кредиту (з округленням до 0,5 кредиту). Загальний обсяг годин із навчальної дисципліни повинен включати час на проведення лекцій, практичних, семінарських та лабораторних занять, консультацій, практик, самостійної та індивідуальної роботи і контрольних заходів (включно поточне та підсумкове тестування). На навчальні, виробничі, польові, педагогічні та інші види практик, кваліфікаційний іспит, підготовку і захист випускних, дипломних та магістерських робіт кредити відводяться окремо та встановлюється в них співвідношення годин аудиторної, індивідуальної та самостійної робіт, залежно від змісту та специфіки видів діяльності студента при їх виконанні.

У навчальних та робочих навчальних планах напрямів підготовки (спеціальностей), залікових книжках студентів кількість кредитів зазначається у спеціальній графі “Кредити ECTS”.

В академічних журналах, заліково-екзаменаційних відомостях, залікових книжках, академічній довідці в графі “Години” (у тих документах, де вона є)

через дріб зазначається кількість кредитів ECTS (наприклад, 54/1,5 кредиту ECTS), а в графі “Оцінка” через дріб — оцінка за шкалою ECTS (включно диференційована оцінка за шкалою ECTS з дисциплін, що мають формою контролю залік — наприклад, “добре” (“BC”, або “зараховано”) оцінка за шкалою ECTS).

В академічних журналах у частині, де облікуються лабораторно-практичні заняття, ведеться також облік індивідуальних занять викладачів зі студентами (вводиться додаткова графа “Індивідуальні заняття”).

Індивідуальний навчальний план студента — це його робочий документ, складений разом із куратором на початку кожного навчального року, містить він інформацію про перелік, обсяг навантаження студента (усі види навчальної діяльності) і послідовність вивчення навчальних дисциплін (курсів). Індивідуальний навчальний план студента є додатком до “Інформаційного пакета спеціальності”, який студент отримує після зарахування на навчання.

Надання кваліфікованих консультацій щодо формування індивідуального навчального плану студента, його реалізації протягом всього періоду навчання покладається на куратора.

Куратором може бути науково-педагогічний працівник випускової кафедри, як правило, професор або доцент, ґрунтовно ознайомлений з вимогами відповідних галузевих стандартів вищої освіти.

Куратор призначається наказом ректора вищого навчального закладу за поданням декана відповідного факультету. У рамках виконання своїх функцій куратор підпорядкований заступнику декана факультету, який відповідає за формування індивідуального навчального плану студента.

На куратора покладається виконання таких основних завдань:

— ознайомлення студентів із нормативно-методичними матеріалами (інформаційним пакетом тощо), які регламентують організацію навчального процесу за кредитно-модульною системою;

— надання рекомендацій студентам щодо формування їх індивідуального навчального плану з урахуванням засвоєних змістових модулів (навчальних дисциплін) за час перебування в інших вищих навчальних закладах України або за кордоном;

— погодження індивідуального навчального плану студента та подання його на затвердження деканові факультету;

— контроль за реалізацією індивідуального навчального плану студента на підставі відомостей про зараховані студенту залікові кредити з подальшим поданням пропозицій щодо продовження навчання студента або щодо його відрахування.

Куратор має право:

- відвідувати всі види занять студента згідно з його індивідуальним навчальним планом;
- подавати пропозиції деканові факультету щодо переведення на інший курс, відрахування та заохочення студента;
- брати участь у засіданнях кафедри та вчених рад факультетів;
- подавати пропозиції щодо покращення навчального процесу та діяльності кураторів.

Організаційно-методичне забезпечення КМСОНП передбачає використання всіх документів, регламентованих чинною нормативною базою щодо вищої освіти, видів діяльності суб'єктів і об'єктів навчального процесу, адаптованих і доповнених з урахуванням особливостей цієї системи.

Структура навчальної дисципліни (курсу) та залікового кредиту. Навчальна дисципліна (курс) складається із декількох залікових кредитів, кількість яких визначається змістом та формами організації навчального процесу. Заліковий кредит — це завершена задокументована частина змісту навчальної дисципліни, вивчення якої для студентів, як правило, завершується підсумковим оцінюванням (тестування, залік або семестровий екзамен). Заліковий кредит складається із модулів (частина програми навчальної дисципліни поєднана із формами навчання — лекційні, практичні, семінарські, лабораторні та індивідуальні заняття, всі види практик та консультацій, виконання самостійних завдань студентів та інші форми і види навчальної та науково-дослідницької діяльності студентів), кожен з яких у свою чергу складається із змістових модулів (одна або декілька тем).

Таким чином, навчальна дисципліна (курс) побудована за принципом включеності.

Структура навчальної діяльності студента. Модульний принцип навчальної діяльності студента передбачає модульну структуру навчальної дисципліни (курсу), а відповідно і оцінку результатів виконання певного виду робіт, які складають зміст модуля.

Кожен вид навчальної діяльності студента в межах залікового кредиту (модуль) оцінюється (визначається рейтинг) і має питому частку в підсумковій оцінці з залікового кредиту.

Індивідуальна та самостійна робота студента. Методологія процесу навчання та, відповідно, оцінювання знань студента в КМСОНП полягає у його переорієнтації із лекційно-інформативної на **індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану** форму та на організацію самоосвіти студента.

Усі світові та пропонувані останнім часом національні стандарти в основу навчання ставлять самостійну, творчу роботу того, хто навчається. На цьому

принципі базуються і новітні, включно інформаційні, технології навчання. У структурі навчального навантаження студента за системою ECTS індивідуальна робота також розглядається як один із основних компонентів навчальної діяльності і повинна займати значну частину його навчального навантаження.

Творча (евристична), наближена до наукового осмислення й узагальнення робота можлива лише як результат організації самостійного навчання з обов'язковою присутністю в ній **цілепокладання** та його досягнення за допомогою ефективних **технологічних схем самоосвіти**. Крім того, така робота повинна бути індивідуалізованою з врахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, навчальної активності тощо.

Індивідуальна робота студента є формою організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Індивідуальні заняття проводяться під керівництвом викладача у позааудиторний час за окремим графіком, складеним кафедрою (предметною або цикловою комісією) з урахуванням потреб і можливостей студента. Організація та проведення індивідуальних занять доручається найбільш кваліфікованим викладачам. Індивідуальні заняття на молодших курсах спрямовуються здебільшого на поглиблення вивчення студентами окремих навчальних дисциплін, на старших — вони мають науково-дослідний характер і передбачають безпосередню участь студента у виконанні наукових досліджень та інших творчих завдань.

Індивідуальні заняття з певної навчальної дисципліни проводяться з одним або декількома студентами за окремим графіком, затвердженим деканом факультету. Контроль за дотриманням графіка покладається на деканат факультету.

Види індивідуальних занять:

Консультація — один із видів навчальних занять (індивідуальні або групові), який проводиться з метою отримання студентом відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання та для пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування (проводяться протягом семестру — поточні консультації, семестрові, та перед контрольним заходом — екзаменаційні). У процесі консультацій (особливо поточного консультування) допускається діагностичне тестування знань студентів (як правило, машинне) для виявлення ступеня засвоєності окремих теоретичних положень, теорій, закономірностей, рівня сформованості практичних умінь і навичок та перевірки ефективності прийомів і методів навчання, використовуваних під час аудиторних занять.

Індивідуальне завдання — форма організації навчання, яка має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

Відповідно інноваційним технологіям навчання різновидністю індивідуальних занять є *індивідуальні навчально-дослідні завдання (ІНДЗ)*.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання є видом позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується у процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується складанням підсумкового іспиту чи заліку.

Видами ІНДЗ можуть бути: конспект із теми (модуля), реферат на тему (модуля) або вузької проблематики, розв'язування та складання розрахунків або практичних задач різного рівня з теми (модуля) або курсу, розробка теоретичних або прикладних моделей явищ, процесів, конструкцій, анотація прочитаної додаткової літератури з курсу, розробка навчальних та діагностичних тестових завдань з курсу тощо.

Курсова робота — один із видів індивідуальних завдань навчально-дослідницького, творчого чи проектно-конструкторського характеру, який має на меті не лише поглиблення, узагальнення і закріплення знань студентів з нової навчальної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання і вироблення вміння самостійно працювати з навчальною і науковою літературою, електронно-обчислювальною технікою, лабораторним обладнанням, використовуючи сучасні інформаційні засоби та технології. Курсова робота є окремим заліковим кредитом навчальної дисципліни й оцінюється (визначається рейтинг) як самостійний вид навчальної діяльності студента.

За час навчання студент повинен виконати 2–3 курсові роботи з навчальних дисциплін, які є базовими для відповідної спеціальності, їх конкретна кількість визначається навчальним планом.

Якість виконання курсової роботи та результати її захисту оцінюються за шкалою оцінювання ECTS.

Дипломна робота — це індивідуальне завдання науково-дослідницького, творчого чи проектно-конструкторського характеру, яке виконує студент на завершальному етапі фахової підготовки і є однією із форм виявлення теоретичних і практичних знань, вміння їх застосовувати при розв'язуванні конкретних наукових, технічних, економічних, соціальних та виробничих завдань.

Магістерська робота — індивідуальне завдання науково-дослідницького, проектно-конструкторського характеру, яке виконує магістрант на завершаль-

ному етапі фахової підготовки і є однією із форм виявлення теоретичних і практичних знань, вміння їх застосовувати при розв'язуванні конкретних наукових, технічних, економічних, соціальних і виробничих завдань та містить елементи наукової новизни в даній галузі знань або напрямку практичної діяльності.

Самостійна робота є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, без участі викладача.

Час, відведений для самостійної роботи студента, повинен становити близько $\frac{1}{4}$ частини академічного кредиту і в навчальну та індивідуальну роботу викладача не обліковується.

Співвідношення обсягів аудиторних занять і самостійної роботи студентів визначається з урахуванням специфіки та змісту конкретної навчальної дисципліни, її місця, значення і дидактичної мети в реалізації освітньо-професійної програми, а також питомої ваги в навчальному процесі практичних, семінарських і лабораторних занять.

Зміст самостійної роботи з кожної навчальної дисципліни визначається робочою навчальною програмою дисципліни та методичними рекомендаціями викладача.

Самостійна робота студентів забезпечується всіма навчально-методичними засобами, необхідними для вивчення конкретної навчальної дисципліни чи окремої теми: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, навчально-лабораторним обладнанням, інтерактивними навчально-методичними комплексами дисциплін, електронно-обчислювальною технікою тощо.

Студентам також рекомендується для самостійного опрацювання відповідна наукова література та періодичні видання.

Методичне забезпечення самостійної роботи студентів повинне передбачати й засоби самоконтролю (тести, пакет контрольних завдань т. ін.).

Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу з конкретної навчальної дисципліни може виконуватися у бібліотеці, навчальних кабінетах і лабораторіях, комп'ютерних класах, а також у домашніх умовах.

Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, здійснює діагностику якості самостійної роботи студента (як правило, на індивідуальних заняттях), аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента.

Навчальні досягнення студента з усіх видів виконуваних робіт (теоретична підготовка, практичні роботи, ІНДЗ, наукова робота тощо) оцінюється кількісно (визначається рейтинг), а підсумкові оцінки формуються з усіх навчальних дисциплін як за традиційною шкалою, так і за шкалою КМСОНП.

Оцінки студентів можна виставляти так:

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу (як приклад)
A	відмінно	90–100
BC	добре	75–89
DE	задовільно	60–74
FX	незадовільно з можливістю повторного складання	35–59
F	незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1–34

FX означає: “незадовільно” — необхідно виконати певну додаткову роботу для успішного складання;

F означає: “незадовільно” — необхідна значна подальша робота.

Підсумкова (загальна) оцінка з навчальної дисципліни є сумою рейтингових оцінок (балів), одержаних за окремі оцінювані форми навчальної діяльності: поточне та підсумкове тестування рівня засвоєності теоретичного матеріалу під час аудиторних занять та самостійної роботи (модульний контроль); оцінка (бали) за виконання лабораторних досліджень; оцінка (бали) за практичну діяльність під час практик; оцінка за ІНДЗ; оцінка за курсову роботу; оцінка (бали) за участь у наукових конференціях, олімпіадах, науковій публікації тощо.

Питома вага оцінки кожного з видів навчальної роботи студента у підсумковій (загальній) оцінці визначається, виходячи із їх вагомості, у теоретичній та практичній підготовці фахівця, структури та змісту навчальної дисципліни. Підсумкова оцінка виставляється або після повного завершення вивчення навчальної дисципліни, або після завершення вивчення окремого змістового модуля (групи змістових модулів), якщо це передбачено навчальним планом. В останньому випадку в кінці вивчення навчальної дисципліни формується підсумкова оцінка з навчальної дисципліни, яка виводиться як середнє арифметичне із проміжних оцінок за змістові модулі, або формується на основі середньої оцінки за змістові модулі та проведення додаткового підсумкового тестування (наприклад, кваліфікаційний іспит з педагогіки). До академічної довідки студента як основна вноситься підсумкова оцінка за вивчення навчальної дисципліни, а в дужках подаються відомості про результати оцінювання окремих змістових модулів.

Державна атестація студентів проводиться відповідно до чинної нормативної бази.

Запитання і завдання

1. Розкрийте зміст професіограми вчителя.
2. Які якості особистості небажані для педагогічної професії?
3. Охарактеризуйте основні форми організації навчання у вищому педагогічному закладі освіти.
4. Розкрийте суть навчально-пізнавальної діяльності студента під час лекції чи іншого навчального заняття.
5. Щоб мати уявлення про зміст і основні напрямки своєї навчально-пізнавальної діяльності за весь період навчання в педагогічному університеті, поцікавтесь навчальним планом вашого факультету.
6. Які види і форми контролю знань, умінь і навичок мають місце у педагогічному університеті?
7. Як ви готуватиметеся до складання заліків та іспитів?
8. Уважно прочитайте матеріал посібника про критерії і норми оцінювання і під час занять намагайтесь “приміряти” їх до отриманої Вами оцінки.
9. Для першокурсників актуальною є проблема навчитися слухати лекцію, повідомлення чи будь-яку інформацію. Для цього педагогіка пропонує дотримуватися таких правил:
 1. Налаштуйте себе на засвоєння знань: прослухавши повідомлення викладача про план лекції, її мету і завдання, створіть собі робочий настрій, підготуйте все необхідне для конспектування важливих і цікавих для себе думок, фактів і висновків.
 2. Слухайте активно: робіть записи плану лекції і рекомендованої літератури, основних положень і висновків, оригінальних думок, цікавих фактів, а також запитань, які виникли під час лекції, щоб після її закінчення задати їх викладачеві.
 3. Зберігайте уважність і активність упродовж лекції: включайтесь у загальну психологічну розрядку, яку влаштовує викладач для попередження і зняття втоми; у зручний час розслабляйтесь (зіпріться на спинку крісла, зробіть глибокий вдих та ін.).
 4. Якщо вам нецікаво слухати, намагайтесь активізувати свою увагу шляхом коригування та доповнення повідомлення викладача або однокурсника своїми думками і прикладами, роблячи це, звичайно, подумки.
 5. Після лекції необхідно переглянути законспектований матеріал і, якщо є потреба, уточнити та розширити його за рахунок самостійного опрацювання рекомендованої літератури, що сприятиме доброму закріпленню у пам’яті отриманої інформації. (Аверин Н.А., Львов Е.С. Как научиться учиться. — К., 1988. — С.27–28.)

 Рекомендована література

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія. Підручник для студентів, аспірантів. — К.: Либідь, 1998. — 500 с.
2. Болюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. — К.: ВВП “Компас”, 1997. — 64 с.
3. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. Посібник для вузів. — Рівне, 1996. — 240 с.
4. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.). — Київ-Тернопіль, 2004. — 147 с.

Розділ IV

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА СТУДЕНТІВ І ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ

ТЕМА 1. ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА СТУДЕНТІВ

У системі професійної підготовки майбутніх учителів важлива роль належить педагогічній практиці. Вона є органічною частиною навчально-виховного процесу, забезпечуючи поєднання теоретичної підготовки майбутніх учителів з їх практичною діяльністю у навчально-виховних закладах. Під час педагогічної практики студенти шляхом особистого досвіду у школі оволодівають уміннями та навичками викладання свого предмета і виховання учнів, вчать самостійно і творчо застосовувати знання, здобуті у процесі навчання в педагогічному університеті. Основними загальними завданнями педагогічної практики є:

— виховання професійно значущих якостей особистості вчителя, потреби у педагогічній самоосвіті;

— виховання стійкого інтересу й любові до професії вчителя;

— закріплення, поглиблення і збагачення суспільно-політичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань у процесі їх використання під час вирішення конкретних педагогічних задач;

— формування і розвиток професійних умінь і навичок;

— вироблення творчого, дослідницького підходу до педагогічної діяльності;

— ознайомлення із сучасним станом навчально-виховної роботи в загальноосвітній школі, а також із передовим педагогічним досвідом;

— надання допомоги навчально-виховним установам у вирішенні завдань виховання учнів.

Діяльність студентів під час педагогічної практики є аналогом професійної діяльності вчителя, адекватна змісту і структурі педагогічної діяльності, організовується в реальних умовах школи. Вона характеризується тим же розмаїттям відносин (з учнями, їхніми батьками, учителями, студентами) і функцій, що й діяльність учителя, тому ця діяльність повинна ґрунтуватися на професійних знаннях, спиратися на певний теоретичний фундамент.

За час педагогічної практики студенти мають оволодіти такими уміннями:

— визначати конкретні навчально-виховні завдання, враховуючи загальну мету національного виховання, вікові та індивідуальні особливості учнів, соціально-психологічні особливості колективу;

— вивчати особистість школяра і колектив учнів з метою діагностування і проєктування їх розвитку і виховання;

— здійснювати поточне і перспективне планування педагогічної діяльності (навчальної і позаурочної роботи з предмета, колективної діяльності дітей і т. п.);

— використовувати різноманітні форми і методи організації навчально-пізнавальної, трудової, громадської, художньо-творчої, ігрової діяльності учнів, організувати колектив дітей на виконання поставлених завдань;

— співпрацювати з учнями, вчителями, класними керівниками, вихователями, батьками й іншими особами, що беруть участь у вихованні дітей;

— спостерігати й аналізувати навчально-виховну роботу, коригувати її;

— проводити педагогічну пропаганду серед батьків.¹

Формування професійних умінь і навичок здійснюється на навчальних заняттях з усіх дисциплін і у процесі педагогічної практики. Неперервна педагогічна практика передбачає включення до систематичної педагогічної діяльності протягом всього терміну навчання у вищому педагогічному навчальному закладі. До системи педагогічної практики включаються такі її види:

— педагогічна практика студентів I–III курсів;

— літня педагогічна практика;

— навчально-виховна практика студентів IV–V курсів.

Ця система передбачає поступове ускладнення діяльності від курсу до курсу, виходячи із цілей і завдань навчання на кожному етапі професійної підготовки, ступеня теоретичної забезпеченості і ступеня самостійності студентів у процесі діяльності, рівня підготовки та індивідуальних особливостей студентів.

Звичайно, кожен з цих видів педагогічної практики має свої особливості, на яких ми й зупинимось.

Безвідривна педагогічна практика студентів I–III курсів проводиться, починаючи з другого семестру, в школах, школах-інтернатах, школах і групах подовженого дня, на дитячих технічних станціях, станціях юних натуралістів і т. п. Особливість цієї педагогічної практики в тому, що вона проходить паралельно з вивченням основних нормативних дисциплін психолого-педагогічного циклу і має характер психолого-педагогічного практикуму, допомагаючи співвідносити теоретичні знання про дитину і навчально-виховний процес з реальною шкільною дійсністю.

Розглянемо завдання безперервної педагогічної практики і зміст роботи студентів по семестрах.

¹ Див.: Абдуллина О.А., Загряжкіна Н.Н. Педагогическая практика студентов. — Москва: Просвещение, 1989. — С. 14.

На першому курсі (другий семестр) під керівництвом викладачів кафедр педагогіки та психології студенти ознайомлюються з особливостями навчально-виховної діяльності різних типів середньої загальноосвітньої школи, позашкільних установ. Для цього вони виконують таку систему завдань:

1. Ознайомлення з основними напрямками роботи школи в сучасних умовах:
— взяти участь у бесідах з директором школи, його заступником з навчально-виховної роботи, організатором позакласної роботи, шкільним психологом, кращим класним керівником та учителем з фаху, ознайомитися зі шкільною документацією;

— відвідати урок з фаху і годину класного керівника;

— ознайомитися із навчальною програмою і підручником з фаху, з обладнанням предметного кабінету.

2. Вивчення психологічних особливостей учнів класу:

— вивчити психологічні особливості одного-двох учнів, використовуючи методи спостереження, бесіди та інше і фіксуєючи у щоденнику результати вивчення;

— вивчити особливості фізичного розвитку одного-двох учнів на основі аналізу медичних карток;

— шляхом ознайомлення із класним журналом і відвідування уроків та годин класного керівника вивчити стан успішності, дисципліни, громадської діяльності учнів у закріпленому для проходження педпрактики класі;

— ознайомитися з режимом дня школярів, розкладом уроків, режимом харчування і дати їм гігієнічну оцінку.

3. Участь у навчально-виховній роботі класу:

— ознайомитися з планом роботи класного керівника;

— скласти план своєї виховної роботи з учнями на час педагогічної практики, передбачивши: виступ перед учнями з розповіддю (про життя видатних людей, про книжки, про знаменну дату чи подію і т. п.), участь у навчально-виховній роботі з учнями групи продовженого дня (проведення самопідготовки, організація рухливих ігор, екскурсій в природу і т. п.).

4. Ознайомлення з основними напрямками роботи позашкільних навчально-виховних установ:

— взяти участь у бесідах з керівниками установ та керівниками гуртків, секцій, об'єднань;

— відвідати заняття гуртка, секції, об'єднання;

— ознайомитися з навчальними програмами гуртків, секцій, об'єднань.

На другому курсі під керівництвом викладачів кафедр педагогіки і психології майбутні вчителі знайомляться з виховною діяльністю школи (третій семестр) та організацією навчального процесу (четвертий семестр).

Для ознайомлення з виховною діяльністю школи студенти повинні виконати таку систему завдань:

1. Вивчення та аналіз досвіду роботи школи і класних керівників з удосконалення виховного процесу:

— вивчити план роботи школи, класного керівника, методичного об'єднання класних керівників із позиції вирішення актуальних проблем виховання учнів у сучасних умовах;

— відвідати окремі виховні заходи класного керівника з учнями та їхніми батьками, проаналізувати їх;

— систематично спостерігати виховну діяльність класного керівника, аналізуючи її на основі знань з теорії виховання, фіксуючи результати спостереження у педагогічному щоденнику;

— відвідати кілька загальношкільних виховних заходів, проаналізувати їх.

2. Вивчення особистості школяра та учнівського колективу:

— вивчити класний журнал і виписати у щоденник дані про учнів, на яких буде складатися характеристика;

— систематично вивчати психологічні особливості учнів, колектив класу, його структуру, рівень розвитку, використовуючи відомі методики;

— виявляти причини порушень правил поведінки і вимог шкільного режиму окремими учнями, конфліктів між учнями у класі, між учнями і вчителями, запропонувати шляхи їх попередження та уникнення.

3. Виховна діяльність у ролі помічників класних керівників:

— скласти план своєї роботи на період практики;

— самостійно провести за час педагогічної практики виховні заходи (за вибором), визначивши їх тему, виховні завдання, зміст і хід проведення, передбачивши при цьому виховний ефект, оформлення конспекту, аналіз і оцінку результату;

— взяти участь у поточній виховній роботі класного керівника щодо формування учнівського колективу (проведення зборів, робота з учнівським самоврядуванням та ін.).

Виконання цієї роботи студентами має сприяти формуванню у них педагогічних умінь вивчати учнівський колектив, визначати і вирішувати окремі виховні завдання, здійснювати виховний вплив на учнів, встановлювати стосунки з учителями, учнями, їхніми батьками; розвитку аналітичного підходу до вирішення виховних завдань і професійно-педагогічної спрямованості майбутніх учителів.

Для ознайомлення з навчальною діяльністю школи студенти повинні виконати систему завдань:

1. Вивчення досвіду роботи школи і вчителя з фаху щодо вдосконалення навчального процесу:

— вивчити план роботи предметної комісії, календарний план роботи вчителя з фаху з позиції вирішення актуальних проблем навчання в сучасній школі;

— відвідати різні типи уроків з фаху, окремі позаурочні заняття і проаналізувати їх відповідно до теоретичних положень дидактики;

— систематично спостерігати за навчальною діяльністю вчителя з фаху, аналізувати її на основі теорії навчання, фіксуючи результати спостереження у щоденнику.

2. Вивчення навчально-пізнавальної діяльності учня та учнівського колективу:

— вивчити класний журнал, проаналізувавши стан успішності учнів з різних навчальних предметів;

— спостерігати на уроках за навчально-пізнавальною активністю учнів, фіксуючи результати спостережень у щоденнику;

— вивчити причини відставання окремих учнів з дисциплін фаху, запропонувати шляхи їх подолання.

3. Навчальна діяльність у ролі помічника вчителя-предметника:

— скласти план своєї роботи на період практики:

— за час педагогічної практики самостійно провести окремі види навчальної роботи (за вибором), визначивши їх тему, мету, навчальні завдання, зміст і хід проведення, передбачуваний навчальний ефект, оформлення конспекту, аналіз і оцінку результату;

— взяти участь у поточній навчальній роботі учителя з фаху (розробка планів-конспектів уроків, виготовлення дидактичних матеріалів і т. п.), у підготовці і проведенні засідань предметних комісій та ін.

Виконання студентами цієї роботи має сприяти виробленню у них уміння теоретично об'рунтовувати педагогічні явища навчального характеру, вивчати і вирішувати окремі завдання навчального характеру, здійснювати педагогічний вплив на учнів різного рівня навчально-пізнавальних можливостей, планувати і здійснювати окремі види навчальної роботи на уроці та в позаурочних формах навчання; розвитку аналітичного підходу до вирішення навчальних завдань.

На третьому курсі під керівництвом викладачів кафедри педагогічної майстерності студенти залучаються до здійснення різних видів виховної роботи з учнями (п'ятий семестр) та під керівництвом методистів — до проведення різних видів навчальної роботи з учнями (шостий семестр).

З метою залучення студентів до активної самостійної виховної роботи з учнями пропонується виконання ними такої системи завдань:

1. Вивчення і теоретичне осмислення виховного процесу школи відповідно до вимог сьогодення:

— здійснити кількісний аналіз усіх форм роботи, включених до плану роботи класного керівника (скільки серед запланованих заходів словесного характеру, практичних, розважальних, пізнавально-творчих); оцінити їхнє співвідношення з точки зору педагогічної доцільності;

— відвідати і проаналізувати загальношкільний виховний захід, зафіксувавши результати спостереження у педагогічному щоденнику;

— відвідати батьківські збори (чи інший вид роботи з батьками), проаналізувавши їх;

— вивчити зміст і методику роботи учнівського самоврядування школи;

— на основі бесіди із заступником директора школи, керівником методичного об'єднання класних керівників, класними керівниками проаналізувати стан методичної роботи школи з позиції підвищення ефективності виховної роботи класних керівників, учителів;

— ознайомитися з роботою школи з розвитку дитячої технічної творчості та інших напрямків.

2. Самостійна практична діяльність студента в ролі помічника класного керівника:

— провести з групою студентів загальношкільний виховний захід;

— виступити на класних батьківських зборах на тему сімейного виховання;

— провести заняття з членами учнівського самоврядування;

— брати участь у поточній виховній роботі класного керівника.

3. Наукова робота студентів із проблем виховання:

— під керівництвом викладачів психолого-педагогічних дисциплін визначити тему наукової роботи з проблем виховання учнівської молоді, скласти план і графік її виконання, визначити зміст і методи виховної роботи з учнями у плані обраної теми дослідження;

— вивчити досвід роботи школи і класних керівників відповідно до обраної теми дослідження, використовуючи різноманітні методи науково-педагогічного дослідження;

— систематично аналізувати й оцінювати рівень ефективності проведеної виховної роботи та власного досвіду;

— використати нагромаджений за час педагогічної практики матеріал для підготовки наукової роботи на конкурс студентських робіт (виступ на засіданні наукового гуртка, проблемної групи, наукової конференції тощо).

У результаті виконання означених завдань студенти повинні: навчитися осмислювати роль теорії виховання у виховній діяльності школи та її застосування у процесі практики; закріпити й удосконалити педагогічні вміння вивчати учнів та дитячий колектив, планувати виховну роботу, проводити окремі види виховної роботи; навчитися формулювати певну актуальну педагогічну проблему в школі, ставити та вирішувати конкретні виховні завдання, проводити загальношкільні виховні заходи, виступати перед батьками; розвивати самостійність, творчу та пошукову активність у виховній роботі.

Для здійснення навчальної роботи з учнями пропонується виконання студентами таких видів роботи:

1. Вивчення і теоретичне осмислення навчального процесу школи відповідно до сучасних вимог:

— відвідати і проаналізувати загальношкільний захід, що стосується поліпшення ефективності навчального процесу, результати аналізу зафіксувати у педагогічному щоденнику;

— на основі бесіди із заступником директора школи з навчально-виховної роботи, учителями з фаху, керівником предметної комісії дати характеристику методичної роботи школи та учителів з фаху;

— ознайомитися з роботою гуртків, секцій, об'єднань зі свого фаху;

— відвідати і проаналізувати кілька уроків з фаху.

2. Робота студента у ролі помічника вчителя:

— брати участь у проведенні позаурочних заходів з фаху (заняття гуртка, туру шкільної олімпіади, тематичного вечора та ін.);

— проведення для учнів індивідуальних консультацій, перевірка, зошитів учнів;

— участь у роботі з оформлення й обладнання навчального кабінету;

— розробка і проведення під керівництвом учителя за фахом фрагментів уроку, згодом — цілого уроку.

3. Науково-дослідницька робота з проблем методики викладання предметів з фаху:

— під керівництвом методистів визначити тему наукової роботи, скласти план і графік її виконання; визначити зміст і методи навчальної роботи з учнями в плані обраної наукової проблеми;

— вивчити досвід роботи вчителів з обраної проблеми;

— систематично аналізувати та оцінювати рівень ефективності проведеної роботи, а також власний досвід роботи;

— використовувати зібраний під час практики матеріал при підготовці наукової роботи на конкурс, виступу на засіданні наукового гуртка, наукової конференції тощо.

Виконання цих дидактичних завдань допоможе студентам навчитися осмислювати теорію і методику навчання у навчальній діяльності, закріпити й удосконалити вміння планувати навчальну роботу і проводити окремі види навчальної діяльності, сформувати уміння вивчати певну методичну проблему, ставити і вирішувати окремі навчальні завдання, розвивати в собі творчу активність і самостійність у вирішенні навчальних завдань.

Літня педагогічна практика являє собою самостійну роботу студентів з дітьми в умовах літніх канікул у таборах праці і відпочинку, у позашкільних установах, в дитячих клубах за місцем проживання та ін.

Цей вид педагогічної практики має свої особливості.

Передусім, якщо в умовах школи студент працює з класним колективом, який вже склався, має свої традиції, систему взаємовідносин, то в умовах літнього табору потрібна значна виховна робота зі створення, розвитку і згуртування тимчасового дитячого колективу.

Другою особливістю є те, що літня педагогічна практика проводиться в різних виховних закладах.

Третя особливість полягає в тому, що виховна робота здійснюється в дитячих колективах із короткочасним, збірним і автономним характером.

Під час літньої педагогічної практики студенту слід:

- ознайомитися зі специфікою виховної роботи в літніх умовах;
- вивчити особливості дітей і тимчасового колективу, специфіку планування виховної роботи в літніх умовах;
- організувати самостійну практичну діяльність як вихователя, методиста чи керівника гуртка;
- взяти участь у науково-дослідницькій роботі з психолого-педагогічних проблем.

Ознайомлення зі специфікою виховної роботи в літніх умовах передбачає:

- знайомство із завданнями, основними напрямками роботи, структурою бази практики і складання її характеристики (матеріальна база, педагогічний колектив, контингент дітей, традиції, умови роботи і т. д.);
- вивчення й аналіз досвіду кращих вихователів, методистів, керівників гуртків (вивчення плану роботи, звітів, щоденників, проведення бесід і т. д.);
- знайомство з режимними моментами дня, єдиними вимогами до роботи та охорони життя і здоров'я дітей в умовах літа, правилами внутрішнього розпорядку.

Специфіка роботи з дітьми в літній період обумовлена особливостями тимчасових колективів дітей, тому необхідно систематично і цілеспрямовано вивчати дітей. Таке вивчення передбачає:

— проведення до виїзду в табір бесід з батьками про індивідуальні особливості дітей (інтереси, особливості фізичного розвитку, особливості характеру та ін.), з членами педагогічного колективу про особливості окремих дітей;

— вивчення медичних карток дітей задля виявлення особливостей їх фізичного розвитку.

У процесі роботи потрібно постійно:

— вести спостереження за дітьми в різних видах діяльності (ігровій, пізнавальній, трудовій і т. д.);

— складати характеристики вихованців, колективу;

— розробляти плани виховної роботи.¹

З метою підготовки студентів до проходження цього виду педагогічної практики зі студентами кафедру педагогічної майстерності проводяться спеціальні заняття.

Навчальну педагогічну практику студенти проходять на передвипусковому курсі у 5–9 класах загальноосвітньої школи. За своїм змістом ця практика має сприяти поглибленому вивченню професійної діяльності вчителя з фаху та класного керівника на основі засвоєної фахової методики, психолого-педагогічних дисциплін, вироблення умінь і навичок з навчальної і виховної роботи.

Змістом цього виду педагогічної практики є:

— підготовка до проходження практики: вивчення шкільних підручників з фаху; ознайомлення з методичними посібниками і передовим досвідом роботи вчителів з фаху; ознайомлення з методичними матеріалами з проведення виховної роботи у класах; участь у настановчій конференції з педпрактики; вивчення організації навчально-виховної роботи у класі, де проходить практика; з характеристикою закріпленого класу; знайомство з адміністрацією, учителями, класним керівником; ознайомлення з кабінетами, їх обладнанням і оформленням; аналіз плану роботи класного керівника, тематичного і поурочних планів учителя з фаху;

— психолого-педагогічне вивчення окремих учнів класу шляхом використання різних методів: ознайомлення з особовими справами учнів, щоденниками, класними журналами, творчими роботами, спостереження за учнями, бесіди з ними, педагогами і батьками, анкетування, узагальнення незалежних характеристик та ін., складання психолого-педагогічної характеристики окремого учня;

— планування своєї навчальної, методичної і виховної роботи на період практики;

¹ Див.: Абдуллина О.А., Загряжкіна Н.Н. Педагогическая практика студентов. — Москва: Просвещение, 1989. — С. 66–67.

— навчальна і позаурочна робота з предмета: відвідання й аналіз уроків і позаурочних занять учителя з фаху; аналіз тем і розділів навчальної програми на період практики; вивчення необхідної наукової і методичної літератури; підбір і виготовлення дидактичних матеріалів;

— розробка конспектів уроків і позаурочних занять з фаху; проведення уроків; проведення одного з видів позаурочної роботи з фаху; відвідування й аналіз уроків інших студентів-практикантів;

— виховна робота в ролі класного керівника або вихователя: робота з поліпшення успішності й дисципліни; робота з учнівським самоврядуванням класу; робота з батьками учнів і громадськістю; проведення різноманітних виховних заходів (бесіди, диспути, конференції, обговорення кінофільмів, спектаклів, зустрічі з відомими людьми краю та ін.) на моральну, правову, естетичну та іншу тематику;

— робота з батьками учнів: відвідування школярів вдома; індивідуальні бесіди із запрошеними до школи батьками; присутність і посильна участь у підготовці і проведенні батьківських зборів, конференцій, лекторіїв та ін.;

— участь у методичній роботі: аналіз своєї педагогічної діяльності і його запис у педагогічному щоденнику; участь у роботі семінарів, які проводить керівник педпрактики; присутність на засіданнях предметної комісії з фаху і об'єднанні класних керівників; присутність на засіданні ради школи; збір матеріалу з теми курсової і дипломної робіт; проведення відповідних експериментальних досліджень; збір матеріалу до теми реферату за результатами педпрактики; участь у проміжній і підсумковій конференціях за підсумками практики у школі; підготовка матеріалів для виставки за підсумками педпрактики і підготовка методичних матеріалів для педагогічного кабінету школи та методичного кабінету факультету.

За час проходження педагогічної практики у школі студент передвипускного курсу має набути таких умінь і навичок з фахової методики:

— визначати тип уроку залежно від його дидактичної мети, змісту, теми, будувати його структуру;

— визначати освітню, розвиваючу і виховну мету уроку та позаурочних форм навчання, реалізовувати їх через зміст навчального матеріалу, добирати факти, що розкривають соціальне значення науки, вклад у її розвиток вчених України;

— підбирати методи навчання, які активізують пізнавальну діяльність учнів, організовувати їх творчу самостійну роботу, мотивувати оцінку їхніх знань;

— організувати дисципліну і порядок на уроці, свою власну поведінку;

— дотримуватись на уроках і в позаурочних формах роботи принципів навчання;

— педагогічно доцільно поєднувати у процесі навчання індивідуальну, групу і фронтальну роботу з учнями;

— добирати, а за потреби і виготовляти роздаткові матеріали для навчальних занять відповідно до їх змісту;

— використовувати сучасні технічні засоби навчання і комп'ютерну техніку для проведення лабораторних і практичних занять;

— конструювати і виготовляти потрібні прилади для проведення експериментальних досліджень;

— вчити учнів самостійно працювати, мислити, стимулювати їх інтерес і активність у засвоєнні знань, учити бути уважними;

— робити психолого-педагогічний аналіз уроку і позаурочного заходу з фаху;

— планувати експериментальне дослідження з метою удосконалення навчальної роботи у школі;

— вивчати й узагальнювати передовий педагогічний досвід і використовувати його у своїй діяльності, аналізувати власний досвід.

Педагогічна практика з виховної роботи має сприяти набуттю студентами ними таких умінь і навичок:

— вивчати вікові особливості учнів і колективу класу;

— здійснювати індивідуальний підхід до окремих учнів у навчально-виховному процесі;

— аналізувати і зіставляти плани роботи класних керівників, вносити до них корективи залежно від особливостей класу, планувати виховну роботу в класі;

— визначати рівень вихованості окремих учнів, відхилення у поведінці, вносити корективи до змісту виховної роботи з ними;

— визначати зміст виховної роботи з колективом класу залежно від віку і рівня його розвитку;

— визначати ступінь виховної ефективності уроку та виховного заходу;

— користуватися загальнопедагогічними методами виховного впливу;

— підбирати форми виховної роботи, які імпонують дітям, залучати учнів до підготовки і проведення виховних заходів, використовувати у виховній роботі технічні засоби та засоби масової інформації;

— визначати зміст виховної роботи з урахуванням національних особливостей школи, традицій, звичаїв та обрядів українського народу;

— продумувати свою поведінку у стосунках з учителями, учнями і батьками, проявляти педагогічний такт;

— пропагувати психолого-педагогічні знання серед батьків і громадськості;

— виконувати обов'язки класного керівника, аналізувати свою роботу.

Педагогічна практика студентів **випускного курсу** є завершальним етапом професійної підготовки майбутніх учителів. Порівняно з попередньою практикою вона характеризується вищим рівнем самостійності і відповідальності студентів, збільшенням обсягу і складності змісту та методики навчально-виховної роботи. Під час цієї практики студенти оволодівають системою навчально-виховної діяльності учителя-предметника і класного керівника. На випускному курсі студенти проходять практику переважно у 5–11 класах загальноосвітніх шкіл, у гімназіях, ліцеях, а також у професійно-технічних закладах. Вони виконують обов'язки вчителя з фаху і класного керівника.

Зміст педагогічної практики передбачає такі її напрямки:

— підготовка до проходження педагогічної практики: вивчення програм і підручників з фаху того типу навчального закладу, в якому студент проходитиме педагогічну практику; участь у серпневих конференціях учителів міста чи району, в роботі секції за фахом;

— ознайомлення з методичними матеріалами передового педагогічного досвіду роботи вчителів закладів освіти з фаху, з методикою виховної роботи класних керівників зі старшокласниками; участь у настановчій конференції з педагогічної практики; ознайомлення з навчально-виховною роботою закладу освіти, в якому проходитиме практика; ознайомлення з класом, до якого прикріплений студент для проведення навчально-виховної роботи; знайомство з адміністрацією, вчителями, майстрами виробничого навчання, вихователями закладу освіти; ознайомлення з кабінетами, їх обладнанням і оформленням; аналіз плану роботи школи, предметної комісії з фаху, методичного об'єднання класних керівників, тематичного і поурочних планів учителів-предметників;

— психолого-педагогічне вивчення учнів і колективу класу шляхом використання сучасних експериментальних методик: метод рейтингу, ранжування, педагогічний експеримент, соціометрія та інші, складання психолого-педагогічної характеристики учнівського колективу;

— планування своєї навчально-виховної і методичної роботи на період практики;

— навчальна й позаурочна робота з фаху: відвідування та аналіз уроків, факультативних занять і позаурочних занять учителів з фаху; аналіз навчальних програм і навчально-методичної літератури з фаху; підбір і виготовлення дидактичних матеріалів; проведення системи уроків і факультативних занять з учнями з урахуванням сучасних досягнень спеціальних і психолого-педагогічних наук; забезпечення виховуючого характеру навчання; розвиток пізнавальної активності і творчих здібностей учнів; забезпечення міцності засвоєння знань і застосування їх на практиці;

— організація позаурочної роботи з фаху (гуртки, конференції, олімпіади та ін.); відвідування уроків і позаурочних занять з фаху, проведених іншими студентами;

— виконання функцій класного керівника: робота з підвищення успішності і дисципліни учнів; виховні заходи зі згуртування колективу класу; робота з учнівським самоврядуванням класу і школи; залучення громадськості до виховної роботи в класі і школі; координація виховних впливів учителів, які працюють у класі; здійснення виховної роботи з морального, правового, екологічного, економічного, естетичного та інших напрямків виховання учнів із використанням при цьому різноманітних форм виховної роботи, дотриманням принципів національного виховання; організація самоосвіти та самовиховання старшокласників; спеціальна виховна робота з попередження і подолання педагогічної занедбаності, правопорушень і злочинності серед учнівської молоді;

— проведення виховної роботи з батьками учнів: підготовка виступу на батьківських зборах з питань навчання і виховання старшокласників; участь у проведенні батьківських конференцій, лекторіїв, відвідування школярів удома, консультації для запрошених у школу батьків;

— участь у методичній і дослідницькій роботі: систематичний аналіз своєї практичної діяльності і запис його в педагогічному щоденнику; вивчення досвіду роботи кращих учителів з фаху і класних керівників; участь у засіданнях ради школи, методичних об'єднань класних керівників і предметних комісій; проведення педагогічного експерименту з теми дипломної роботи; участь у роботі проблемного семінару, організованого керівниками практики; підготовка методичних матеріалів для педагогічного кабінету школи, методичного кабінету факультету, на виставку з педпрактики; участь у проміжній та підсумковій конференціях за результатами практики у школі; надання методичної допомоги студентам молодших курсів, які знаходяться на педагогічній практиці в даному закладі освіти.

Виконуючи обов'язки вчителя з фаху, студент повинен оволодіти такими вміннями і навичками:

— планувати навчальну роботу на семестр і звітувати про її наслідки за цей період;

— планувати різні типи уроків і складати до них конспекти;

— добирати до кожного уроку фактичний матеріал (задачі, приклади, ілюстративний матеріал, диктанти, перекази та ін.);

— підбирати різноманітні методи і прийоми навчально-пізнавальної діяльності;

— користуватися наочністю, технічними засобами навчання і комп'ютерною технікою з метою стимулювання пізнавального інтересу й активізації учнів у засвоєнні знань;

— виготовляти дидактичні матеріали до уроків (методичні розробки, таблиці, схеми, моделі, картки для перевірки знань, тематику контрольних робіт тощо);

— проводити експериментальну перевірку теоретичних положень науки за фахом;

— оволодіти технікою складання програм для комп'ютера і використання їх у навчальному процесі.

У ході педагогічної практики з виховної роботи студенти мають набути таких умінь і навичок:

— робити психолого-педагогічний аналіз виховних заходів, які проводяться учнями в класі;

— здійснювати виховання учнів у процесі навчання, виявляти виховні можливості навчального матеріалу і реалізовувати їх;

— здійснювати вивчення учнів та колективу класу і на цій основі організовувати цілеспрямовану виховну роботу зі школярами, їх самоосвіту і самовиховання;

— готувати і проводити різні виховні заходи, використовуючи форми виховної роботи, які імпонують старшокласникам (диспути, конференції, ділові ігри та ін.);

— виявляти результативність виховних заходів і вносити відповідні корективи до їх змісту і методики проведення;

— створювати проблемні ситуації, організовувати дискусії на уроках і виховних заходах з метою активізації мислительної діяльності учнів;

— вивчати й узагальнювати педагогічний досвід роботи вчителів і творчо використовувати його у своїй практиці;

— виявляти рівень вихованості учнів і колективу класу, вносити корективи до змісту і методики виховної роботи;

— здійснювати роботу з активом класу і школи;

— керувати учнівським колективом, бути прикладом для учнів, своєчасно реагувати на їхні негативні вчинки, коригувати стосунки між членами колективу;

— проводити різноманітні заходи з батьками учнів і громадськістю задля залучення їх до виховної роботи з учнями, поширення серед них психолого-педагогічних знань, враховуючи при цьому особливості української сім'ї.

Оскільки під час педагогічної практики студентам вже з першого курсу доводиться контактувати з учителями, учнями, їхніми батьками, для них особливо важливою є проблема педагогічного спілкування.

ТЕМА 2. ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ

Ефективність виховного впливу педагога на учнів вирішальним чином залежить від мистецтва педагогічного спілкування, від стилю взаємовідносин між вихователем і вихованцями. ¹ “Для мене у моїй практиці, як і для вас, багатьох досвідчених учителів, — писав А. Макаренко, — такі “дрібниці” стали вирішальними, як стояти, як сидіти, як підняти з стільця із-за столу, як підвищити голос, посміхнутись, як подивитися. Нас цьому ніхто не вчив, а цьому можна і треба вчити і в цьому є і повинна бути велика майстерність”. ²

Оскільки педагог не просто спілкується з дітьми, а спілкується професійно, у його взаємовідносинах з ними немає дрібниць — працює все: погляд, рух очей, жест і т. д.

Спілкування з дітьми вимагає постійної творчості, адже на кожному уроці чи виховному заході вчителю доводиться стикатися з різноманітними мікропедагогічними ситуаціями, суперечностями, конфліктами, проблемами, які вимагають свого вирішення саме в організації спілкування з дітьми.

Творчість у спілкуванні проявляється, передусім, в умінні передавати інформацію — точно орієнтувати її на співрозмовника, знаходити яскраві образні вирази. Без цього учням стає нецікаво, їх охоплює нудьга. Творчість проявляється і в організації взаємовідносин з дітьми: адже саме взаємовідносини нерідко впливають на ставлення учнів і до навчального предмета, і до школи, і до класу. Це вимагає від педагога будувати систему взаємовідносин з учнем з урахуванням особливостей його особистості, загального психологічного контексту і специфіки власної педагогічної індивідуальності. Ще одним аспектом творчості вчителя під час спілкування є творчість у процесі саморегуляції: мистецтво керувати власним психологічним станом, долати різні психологічні бар’єри, викликати творче самопочуття, уміти бути завжди життєрадісним і оптимістичним.

Підготовку до педагогічного спілкування на уроці, виховному заході чи індивідуальних контактах слід розглядати як певну систему. **Першим етапом педагогічного спілкування є моделювання спілкування**, тісно пов’язане зі змістовими і методичними компонентами майбутнього уроку чи виховного заходу. Мається на увазі, що поруч з підбором змісту навчального чи виховного матеріалу, методів навчання і виховання важливо продумати і спрогнозувати і методику спілкування з класом. При цьому слід мати на увазі, що цей аспект може істотно позначитись і на методах навчання та виховання, тому під час

¹ У підготовці цього параграфа використано матеріали посібника “Введение в специальность” /Под ред. Л.И. Рувинского. — Москва: Просвещение, 1988. — С. 102–143.

² Див.: Макаренко А.С. Соч.: В 7-ми т. — Москва, 1958. — Т. 5. — С. 234.

продумування і вибудови матеріалу бесіди, не менш важливо забезпечити необхідну соціально-психологічну атмосферу, яка б сприяла розвитку творчої ініціативи учнів.

Найскладнішим етапом педагогічного спілкування є **організація безпосереднього спілкування з класом**, особливо на початковому етапі взаємодії з ним. Досвід і дослідження переконують, що в цьому плані можна використати стійкі і перевірені способи завоювання ініціативи у спілкуванні, зокрема:

- оперативність в організації первинного контакту з класом;
- оперативний перехід від організаційних процедур (вітання, посадка і т. п.) до ділового та особистісного спілкування;
- відсутність проміжних зон між організаційними і змістовими аспектами початку взаємодії;
- оперативне досягнення соціально-психологічної єдності з класом, формування почуття “ми”;
- введення особистісних аспектів у взаємодію з дітьми;
- подолання стереотипних і ситуативних негативних установок на окремих учнів;
- організація цілісного контакту з усім класом;
- постановка завдань і запитань, які на початковому моменті взаємодії здатні мобілізувати колектив;
- скорочення переліку забороняючих педагогічних вимог і розширення позитивно зорієнтованих педагогічних вимог;
- забезпечення зовнішнього комунікативного вигляду: охайність, підтягнутість, зібраність, активність, доброзичливість і т. п.;
- реалізація мовних і невербальних засобів взаємодії, активне включення міміки, мікроміміки, контакту очима і т. д.;
- уміння “транслювати” в клас власну прихильність до дітей, дружелюбність;
- постановка яскравих, привабливих цілей діяльності і показ шляхів їх досягнення;
- прояв розуміння ситуативного внутрішнього настрою учнів, врахування його і передача учням;
- досягнення загального і ситуативного взаєморозуміння, яке формує в учнів потребу взаємодії з учителем.

Третій етап — управління спілкуванням. Під час організації спілкування на уроці важливо точно орієнтувати спілкування на клас або на конкретного учня, відобразити в навчальному матеріалі власне ставлення до того, про що йдеться, підбирати форми передачі інформації, мовні засоби і створювати ситуації спілкування, що впливають з педагогічних завдань, передбачати реагу-

вання класу і окремих учнів, конкретизувати навчально-виховну інформацію по ходу спілкування, пристосовувати її до змінюваних ситуацій педагогічного процесу, враховувати індивідуальні особливості учнів. Значної уваги при педагогічному спілкуванні вимагають учні, яким важче дається навчання. Учителі часто не усвідомлюють того, що до таких учнів вони ставляться недоброчливо. Відомий психолог А. Леонт'єв зауважив окремі помилки у спілкуванні вчителів з “поганими” учнями:

1. Він дає “поганому” учню менше часу на відповідь, ніж “хорошому”, тобто не дає йому подумати.
2. Коли дано неправильну відповідь, він не повторює запитання, не пропонує підказки, а тут же запитує іншого або сам дає правильну відповідь.
3. Він “ліберальничає”, позитивно оцінює неправильну відповідь.
4. Водночас він частіше сварить “поганого” учня за неправильну відповідь.
5. Відповідно рідше хвалить за правильну.
6. Прагне не реагувати на відповідь “поганого”, викликає іншого, не помічаючи піднятої руки.
7. Рідше усміхається, менше дивиться в очі “поганому”, ніж “хорошому”.
8. Рідше викликає, інколи взагалі не працює з ним на уроці. Зрозуміло, що таких помилок не можна допускати у своїй навчально-виховній діяльності.

Четвертий етап педагогічного спілкування — аналіз здійснення спілкування. Педагог повинен виявити і слабкі сторони спілкування, осмислити, в якій мірі він задоволений процесом взаємодії з учнями, уявити їх відчуття від минулої зустрічі і спланувати систему майбутнього спілкування з колективом з урахуванням внесення необхідних коректив. Щоб процес спілкування з учнями проходив ефективно і відповідав тим змінам, які відбуваються у психічному стані дітей, необхідно:

- бути уважними до партнерів по спілкуванню;
- розвивати комунікативну пам'ять (необхідно пам'ятати тональність спілкування з класом або окремими школярами, до якої вони звикли);
- розвивати власну спостережливість у спілкуванні з дітьми;
- прагнути завжди передбачати реагування співбесідника;
- уміти аналізувати зовнішню поведінку учнів: пози, жести, міміку, експресію;
- вчитися сприймати і правильно інтерпретувати “психічні сигнали” за зовнішнім рисунком поведінки дітей;
- у процесі спілкування постійно думати про тих, з ким спілкуєтесь.

Ці загальні рекомендації потрібно завжди мати на увазі, коли йдеться про педагогічну роботу з дітьми.

Для практичної організації педагогічного спілкування важливо збагнути загальну логіку і “технологію” безпосередньої взаємодії. Розпочинається спілкування педагога з учнями в момент його приходу у клас. Передусім він відновлює в комунікативній пам’яті попередні особливості спілкування в даному колективі; по-друге, установка нової ситуації спілкування і її оперативне співвіднесення як з попередньою ситуацією, так і з запланованою раніше власною моделлю взаємодії; по-третє, уточнення стилю, системи і особливостей майбутньої поведінки. Без цієї орієнтовної стадії діяти далі важко.

Для початку взаємодії з дітьми потрібно вирішити ще одне важливе комунікативне завдання — повернути до себе увагу об’єкта спілкування.

Для цього використовують різноманітні прийоми: вербальне звернення до класу, пауза, проходження по класу, розвішування наочності, запис на дошці. Значні можливості зосередження уваги класу має жест, емоційна насиченість якого приковує увагу слухачів.

Важливу роль у процесі організації педагогічного спілкування має стадія, яку К. Станіславський назвав “зондуванням душі об’єкта”. Саме на цій стадії відбувається швидко підсумкове коректування й уточнення наперед продуманих прийомів спілкування відповідно до стану класу і сьогоденних можливостей сприймання матеріалу учнями. На цій стадії важливо правильно сприймати особистість об’єкта майбутнього спілкування, розуміти учнів. По-перше, правильне розуміння вчителем дітей забезпечує творчу роботу педагога, яка підтримується точним пізнанням особистості учня. По-друге, правильне розуміння особистості учня сприяє більш ефективному формуванню колективу у позитивних міжособистісних стосунках. По-третє, саме за умови точного й адекватного взаєморозуміння можлива успішна реалізація навчальної діяльності.

Наступна стадія педагогічного спілкування — вербальне спілкування, виклад учителем навчального матеріалу. Виразна яскрава мова, точність, дієвість визначень, здатність викликати образне бачення викладеного матеріалу — все це особливо необхідне для вчителя будь-якого навчального предмета. Слово вчителя повинне впливати на почуття і свідомість, стимулювати мислення, яву, викликати потребу пошукової діяльності. Ця стадія спілкування має бути пройнята яскраво вираженим ставленням педагога до того, про що йдеться.

І насамкінець — ще одна **стадія педагогічного спілкування з дітьми: зворотний зв’язок**, який здійснюється як у плані змістовому, так і в емоційному. Зворотний зв’язок — неодмінний компонент будь-якого процесу спілкування, а в педагогічному процесі він має принциповий, професійний характер. Зво-

ротний зв'язок у спілкуванні допомагає визначити рівень засвоєння навчального матеріалу, виявити психологічний клімат, настрої дітей, їх готовність до взаємодії і т. п. У цілому зворотний зв'язок у педагогічному спілкуванні — необхідна умова його ефективності.

Проаналізовані нами стадії спілкування у педагогічному процесі складають структуру будь-якого акту педагогічного спілкування.

У кожного вчителя формується свій стиль педагогічного спілкування. Під стилем спілкування розуміють індивідуально-типологічні особливості соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців. У стилі спілкування виражаються: а) особливості комунікативних можливостей учителя; б) досягнутий рівень взаємовідносин педагога і вихованців; в) творча індивідуальність учителя; г) особливості учнівського колективу.

У практичній діяльності педагогів мають місце декілька стилів педагогічного спілкування. Найпродуктивнішим для всіх учасників педагогічного процесу є спілкування **на основі захоплення спільною творчою діяльністю**. Про таких учителів часто говорять: “За ним діти буквально по п'ятках ходять...”

Досить продуктивним є стиль педагогічного спілкування на **основі дружньої прихильності**, що є передумовою успішної спільної навчально-виховної діяльності.

Досить поширеним стилем спілкування є **спілкування-дистанція**. Суть його в тому, що в системі взаємовідносин педагога і учнів важливим обмежувачем постійно фігурує дистанція, яка пронизує всі сфери відносин: у навчанні — “ви не знаєте — я знаю”, у вихованні — “слухайте мене — я старший, маю досвід, наші позиції не порівняльні” і т. п. Таке гіпертрофування дистанції в системі взаємовідносин педагога і вихованців призводить до формалізації всієї системи соціально-психологічного впливу вчителя на учнів і не сприяє створенню справді творчої атмосфери.

Серед негативних стилів педагогічного спілкування слід відмітити **спілкування-заликування**, до якого найчастіше вдаються молоді вчителі. Такий стиль спілкування, в основному, обирається ними через невміння організувати спілкування на основі захоплення спільною діяльністю, що досить важко зробити.

Негативну роль в роботі з дітьми відіграє і **спілкування-загравання**, також характерне для молодих, недосвідчених педагогів. Цей тип спілкування, по суті, відповідає прагненню завоювати дешевий авторитет у дітей, що суперечить вимогам педагогічної етики.

Слід відзначити, що в кожному педагогічному колективі, зазвичай, має місце і **загальний, цілісний стиль спілкування педагогів з дітьми**, який формує і визначає загальношкільну психологічну атмосферу і відповідно впливає на становлення індивідуальних стилів спілкування. Загальний стиль спілкування

педагогів і дітей — це не просто “технологія” спілкування, а його моральна атмосфера. І як важливо, щоб це був клімат ввічливості і тактовності, вимогливості і делікатності.

Підсумовуючи сказане про стилі професійного педагогічного спілкування, необхідно підкреслити значення усвідомлення і набуття педагогом власного індивідуального стилю спілкування з дітьми. Методика формування індивідуального стилю спілкування включає кілька етапів:

1. Вивчення реальних особистісних особливостей індивідуального стилю спілкування студентів і їх усвідомлення ними.

2. Виявлення недоліків в особистісному спілкуванні, робота з їх усунення та подолання соромливості, скутості, негативних нашарувань у стилі спілкування.

3. Завдання на вироблення зручних і прийнятних для педагога прийомів спілкування і їх співвіднесення з даними самоспостереження.

4. Робота з оволодіння елементами педагогічного спілкування на основі власного індивідуального стилю спілкування (на спеціальних заняттях).

5. Робота з оволодіння цілісним актом педагогічного спілкування відповідно до власного стилю спілкування і уточнення останнього (на спеціальних заняттях).

6. Реальна педагогічна діяльність — спілкування з дітьми на основі індивідуального стилю, зміцнення і закріплення останнього (у процесі педагогічної практики).

На організацію спілкування впливають і такі особливості особистості, як специфіка мислення, вільне володіння мовою, особистісні особливості, зокрема товариськість, емпатія і спонтанність сприймання, формування певних соціальних установок (наприклад, інтерес до самого процесу спілкування, а не тільки до результату), комутативні вміння — орієнтування в часі, в партнерах, у відносинах, в ситуації.

Для формування означених, якостей як професійно-особистісних властивостей кожного майбутнього педагога пропонується така логіка цієї роботи:

1. Здійснення професійного самопізнання на основі визначення власних комунікативних якостей, позитивних і слабких сторін у спілкуванні і вироблення на цій основі програми комунікативного самовиховання. Його напрямками можуть бути: аналіз досвіду відчуття від спілкування з людьми; минулого досвіду спілкування з дітьми; теперішнього рівня спілкування з дітьми; своїх ідеальних уявлень про спілкування; уявлень про те, як оцінюють вашу товариськість інші; труднощів спілкування, які відчуваєте від безпосереднього спілкування з дорослими і дітьми; власних переживань у процесі спілкування.

2. Застосування спеціалізованого тренінгу для розвитку в собі основних характеристик товариськості.

3. Різноманітна громадська робота з людьми, у процесі якої набувається досвід комунікативної діяльності (лекції, бесіди); профспілкова робота.

4. Створення системи ситуацій, що формують досвід подолання негативних накладок у спілкуванні і сприяють розвитку товарищескості.

Значні можливості для формування культури педагогічного спілкування закладені у спеціальному тренінгу. У процесі занять студентська група може стати “учнівським класом”, а кожен її член послідовно виконувати роль учителя.

Майбутнім учителям пропонується виконання спеціальних вправ:

- вправи на послідовність виконання педагогічних дій: увійти в аудиторію, відчинити вікно, написати на дошці дату, сісти за стіл, відкрити класний журнал, вийти з аудиторії;

- вправи на послідовність тих самих елементів педагогічних дій із введенням неочікуваних завдань: сісти за стіл, відкрити книжку (раптовий стук у двері) — реагуйте і дійте;

- вправи на виправдання поз у процесі педагогічної діяльності: за завданням викладача по сигналу всі студенти займають відповідні пози, які згодом мають об’рунтувати;

- вправи на розвиток міміки, пантоміміки: тренування перед дзеркалом у зображенні здивування, хвилювання, гніву, сміху, іронії і т. п.

Важливі і спеціальні вправи з формування інших складових педагогічного спілкування. З ними детальніше майбутні вчителі познайомляться під час вивчення курсу методики виховної роботи в школі.

Для визначення активності навчання студентів техніки педагогічного спілкування виділяють наступні уміння:

- а) керувати своєю поведінкою і настроєм;
- б) розуміти почуття і настрої партнера по спілкуванню;
- в) у процесі розмови бачити і чути себе і свого співрозмовника;
- г) у конфліктній ситуації зберегти витримку і почуття гумору;
- ґ) у процесі розмови враховувати тактику: як розпочати розмову, як її закінчити;
- д) стимулювати співрозмовника до розмови;
- е) за рахунок емоційності впливати на точку зору, позицію партнера;
- є) встановлювати правильні стосунки з учнями;
- ж) ясно й чітко виражати свої думки;
- з) дивитися на світ очима своїх учнів;
- и) регулювати внутріколективні взаємовідносини учнів;
- і) моделювати майбутнє спілкування з учнями.¹

¹ Див.: Сборник методик для диагностики педагогических способностей, умений, качеств, интересов личности, психических состояний. — Одеса, 1991. — С. 55.

Запитання і завдання.

1. Охарактеризуйте зміст роботи студента під час безвідривної педагогічної практики у школі.
2. Що характерне для літньої педагогічної практики студентів?
3. Яке місце у підготовці майбутнього вчителя займає педагогічна практика на передвипускному і випускному курсах?
4. Розкрийте особливості етапів педагогічного спілкування.
5. Що являють собою стадії педагогічного спілкування?
6. Які стилі спілкування ви знаєте?
7. Які особистісні риси педагога сприяють ефективному педагогічному спілкуванню? Чи властиві вони Вам?
8. Розкрийте логіку і технологію формування в собі вміння професійного спілкування.
9. З метою вивчення організації педагогами творчого спілкування з учнями намагайтесь діяти за наступною програмою:
 - 1) відвідайте уроки кількох учителів і постарайтесь за тональністю спілкування, настроєм дітей, загальною атмосферою уроку і поведінкою вчителя визначити характер його взаємовідносин з дітьми. Своїми враженнями поділіться з колегами-практикантами і постарайтесь створити цілісну картину цих взаємовідносин;
 - 2) аналізуючи уроки, намагайтесь виявити, як вчитель спілкується з дітьми, якими прийомами користується, чи допомагають вони вирішувати навчально-виховні завдання;
 - 3) постарайтесь ніби “приміряти” манеру спілкування з учнями різних учителів до себе і встановити, що в “технології” цього спілкування відповідає вашій індивідуальності, а що — ні;
 - 4) побувайте на виховних заходах у досвідчених педагогів і зверніть увагу на те, як вони враховують настрій дітей, їх індивідуальні особливості і т. п., яким чином це позначається на спілкуванні;
 - 5) порівняйте атмосферу на уроці у кількох учителів і визначте, чим вона відрізняється, вкажіть причини таких відмінностей;
 - 6) під час педагогічної практики перед вами будуть постійно виникати нестандартні педагогічні ситуації. Шукайте творчі “ходи” у спілкуванні з дітьми.
10. Під час педагогічної практики поспостерігайте за собою:
 - 1) чи здатні ви вислухати учня до кінця, чи з’являється у вас бажання перебити його і висловити власну точку зору?
 - 2) чи можете ви слухати учня, якщо тема розмови не є для вас цікавою?
 - 3) чи можете ви визначити, що розмова, розпочата вами, не є цікавою для вашого співрозмовника? Якщо таке відчуття виникає, то чи здатні ви швидко змінити тему бесіди?
 - 4) чи можете ви подолати почуття роздратування до співбесідника-дитини або довоколішніх, якщо їх дії не відповідають вашому настрою і планам?

11. Працюючи під час педагогічної практики з дітьми, поспостерігайте за собою і виясніть:

- 1) чи має місце у Вашому спілкуванні з учнями зворотний зв'язок, у чому він проявляється?
- 2) чи здатні ви у процесі спілкування з дітьми виявляти їх настрій, бажання, готовність до роботи і т. п.?
- 3) чи можете Ви, увійшовши до класу, за зовнішнім виглядом зорієнтуватися в його атмосфері?
- 4) розповідаючи щось дітям, постарайтесь виявити, хто з них “виключився” із загальної діяльності.

12. Виконайте кілька вправ, які сприяють формуванню уміння педагогічного спілкування:

- увійдіть до класу і зверніть на себе увагу учнів засобами міміки, рухів, жестів;
- проявіть здивування, хвилювання, гнів, іронію у педагогічно доцільній формі;
- зробіть коротке навіювання порушнику дисципліни;
- зверніться до учня (класу) з проханням, запитанням, пропозицією, побажанням, вимогою;
- прокоментуйте в класі ту чи іншу проблемну ситуацію у стосунках між учнями;
- висловіть з різними інтонаціями одну й ту ж фразу, звернену до учнів, наприклад: “Прошу уваги”, “Сьогодні ми поговоримо про...”, “Відкрийте зошити і запишіть...”, “Іди до дошки...”, “Поклади щоденник на стіл”.

Рекомендована література

1. Абдуллина О.А., Загряжкіна Н.Н. Педагогическая практика студентов. — Москва: Просвещение, 1989. — 175 с.
2. Введение в специальность /Под ред. Л.И. Рувинского. — Москва: Просвещение, 1988. — 208 с.
3. Грехнев В.С. Культура педагогического общения. — Москва: Просвещение, 1990. — 144 с.
4. Методичні рекомендації з питань організації та проведення педагогічної практики студентів передвипускного і випускного курсів педагогічних інститутів. — Тернопіль, 1997. — 45 с.
5. Неперервна педагогічна практика студентів: Методичні рекомендації для викладачів і студентів педагогічного університету. — Тернопіль, 2001. — 15 с.
6. Педагогічна практика студентів. — К.: Вища школа, 1972. — 252 с.

Розділ V

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 1. МАЙБУТНІЙ ПЕДАГОГ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

Юнацький вік поділяється на молодший (старші школярі) і старший (студентський) вік. Студентський вік — це час фізичного розквіту особистості, коли завершується фізичний розвиток, тому молоді люди мають значні можливості для серйозної фізичної праці. Організм студента зберігає відносно високу працездатність, а також високий рівень функціональної активності. До 18–20 років завершується формування вегетативних функцій, досягається значний рівень їх взаємодії. Витривалість як одна з важливих для реальної діяльності людини рухових якостей сягає високого рівня, тому на її формування слід звернути більше уваги у процесі фізичного виховання.

Юність — час максимального розквіту особистості. Дослідження переконують, що вік з 18 до 25 років є найбільш придатним для формування багатьох психічних функцій і особливо для розвитку інтелектуальних можливостей людини. Важливою умовою для успішного і всебічного розвитку особистості є розуміння самим студентом неповторності своєї людської індивідуальності, можливостей її самовдосконалення.

Для успішного навчання у ВНЗ необхідний досить високий рівень загального інтелектуального розвитку, зокрема сприйняття, пам'яті, мислення, уваги, ерудованості, широти пізнавальних інтересів, рівня володіння певним колом логічних операцій і т. д. При деякому зниженні цього рівня можлива компенсація за рахунок підвищеної мотивації або працездатності, посидючості, старанності й акуратності в навчальній діяльності. Але є і межа такого зниження, при якому компенсаторні механізми не допомагають і студент може бути відрахований. У різних ВНЗ ці рівні анонса розрізняються, але в загальному вони близькі між собою, навіть, якщо порівнювати столичні і периферійні ВНЗ, так звані престижні і не престижні професії. Для успішного оволодіння гуманітарними професіями людина повинна мати яскраво виражений вербальний

тип інтелекту. Гуманітари повинні характеризуватися широтою пізнавальних інтересів, ерудованістю, добре володіти мовою, мати багатий словниковий запас, уміти правильно його використовувати, точно співвідносити конкретні й абстрактні поняття і мати в цілому високорозвинуте абстрактне мислення. Фахівці гуманітарного профілю постійно живуть, образно висловлюючись, “у світі слів”, у той час як фахівці технічного і природничого профілю відносно частіше звертаються до предметного і конкретного світу речей. Молоді люди, що прагнуть вступити на природничі факультети, повинні володіти високорозвиненим логічним і абстрактним мисленням, здатністю довільно управляти власними розумовими процесами, тобто швидко й активно зосереджуватися на об'єкті, що викликає у них зацікавлення, цілком відволіктись від всього іншого. Останнє можливе лише при наявності високого ступеня концентрації уваги. Чіткість та логічність суджень у них повинна бути бездоганною. Якості розуму, необхідні для оволодіння природничими професіями, повинні бути добре сформовані уже до вступу у ВНЗ.

Студенти природничих спеціальностей відрізняються підвищеною серйозністю і незалежністю суджень. Проте їм притаманний низький рівень соціабельності, тобто недостатньо розвинуте вміння спілкуватися з людьми. Інтровертність особистості корелює з рівнем успішності студентів-математиків. Отже, інтровертність — необхідна умова успішного навчання у ВНЗ, і її також варто включити у структуру спеціальних властивостей абітурієнтів природничих факультетів. Виявлено ще одну характерну рису особистості студентів цих спеціальностей — самооціночні судження в них (особливо про свої соціальні властивості) в основному неадекватні. Себе вони знають погано і в цьому плані потребують допомоги.

Студентська пора характеризується інтенсивною роботою над формуванням своєї особистості, виробленням стилю поведінки. Це — час пошуків молодими людьми відповідей на різні морально-етичні, естетичні, наукові, політичні й інші питання. У юнацькому віці проблема становлення характеру тісно пов'язана з формуванням світогляду. У цей період завершується формування спрямованості особистості і характеру людини. Тому, на думку К. Ушинського, педагогам треба піклуватися про те, щоб матеріал, яким у цей час наповнюється душа молодої людини, був доброякісний.

Щодо психічних якостей у студентства спостерігається найбільша пластичність і переключення у виробленні складних психомоторних та інших навичок. У цьому віці динаміка збудження у своєму розвитку зростає, але й динаміка гальмування при цьому також посилюється. Оптимального рівня розвитку досягають зір, слух, моторні реакції.

Перехід від старшого шкільного віку до студентського супроводжується суперечностями і переорієнтацією звичних життєвих уявлень. Ці суперечності мають соціально-психологічний характер: наприклад, між розквітом інтелектуальних, фізичних сил студента і обмеженістю часу, економічних можливостей для задоволення зрослих потреб. На відміну від школярів, інтереси у студентів, з одного боку звужуються, з іншого — розширюються і усвідомлюються в галузі майбутньої професії. Питання про самостійність дій у студентському віці набуває, здебільшого, конкретно вираженого практичного характеру. Це пов'язано із влаштуванням життя в гуртожитку, розподілом особистого грошового бюджету і правильним використанням вільного часу. Оскільки переважна більшість студентів проживає в гуртожитку, в колі одних і тих самих товаришів навчається, живе, відпочиває, то стосунки, що виникають між студентами на основі спільності навчальних занять, громадської роботи, наукових, духовних та інших інтересів, продовжують підтримуватись, зазвичай, у гуртожитку. Від організованості цих колективів, їх ціннісних орієнтацій, наявних моральних норм, неформальних лідерів залежить, значною мірою, ефективність всієї системи виховної роботи у вищому закладі освіти. На жаль, нерідко в гуртожитках дуже низька матеріально-технічна і побутова база, відсутня виховна і організаторська робота студкомів самоврядування, тому дозволяла студентів далеко від культурного, змістовного і здорового.

У студентів першого курсу порівняно з їхнім шкільним навчанням і життям виникає ряд труднощів. Їх можна об'єднати у три групи: дидактичні, соціально-психологічні і професійні.¹

Дидактичні труднощі пов'язані з подоланням у процесі навчання новизни, з новими методами і організацією навчання, з відсутністю навичок самостійної роботи та ін. **Соціально-психологічні** труднощі викликані входженням індивіда в нове середовище (умови життя, оточення людей, норми поведінки у студентському колективі, незвичний режим діяльності, відсутність спочатку добре налагоджених стосунків в групі, на курсі, на факультеті, новизна великого міста і особливості самостійного життя у відриві від сім'ї для приїжджких, необхідність самостійного ведення бюджету і подолання можливих матеріальних труднощів, самообслуговування, невміння раціонально використовувати і розподіляти час та ін.). **Професійні** труднощі пов'язані з набуттям професії. Це — невміння побачити педагогічну спрямованість самого процесу навчання, нерозуміння, що треба вчитися працювати з людьми, виховувати в собі організаторські вміння, що процес формування майбутнього педагога розпочинає-

¹ Выдрин В.М. Введение в специальность. — Москва: Физкультура и спорт, 1980. — С. 25–26.

ться з першого дня навчання у вищому навчальному закладі. Ці труднощі переживаються студентами тижнями, місяцями і довше. Але поступово студент пристосовується до нових умов і може всі свої сили спрямовувати на здобуття знань.

Важливою рисою юнацького віку є *становлення самостійності*. Молоді люди прагнуть самі до всього докопатися, все зрозуміти, вирішити, що є доброю передумовою для організації самоосвіти і самовиховання. Відчуття зрілості, своїх можливостей інколи спричиняє критичне ставлення до авторитетів. У таких випадках вони інколи бувають несправедливими щодо оцінки дорослих. Все це пов'язано з емоційним ставленням до проблем, що хвилюють молодь. Згодом все ніби стає на свої місця.

Самостійність юнацтва проявляється також і в критичному підході до питань теорії і практики. Молода людина намагається усвідомити кожне явище, висловити про нього власну думку, аналізувати мотиви поведінки людей. Вже вимагає доказів, об'рунтування пропонуваного положення, намагаючись творчо вирішувати поставлені завдання. Все, що не доведено, не осмислено ними, не може стати їх переконаннями.

Для другого періоду юності характерні *максималізм і категоричність в оцінках*, які не завжди є свідченням принциповості. Інколи ця категоричність переходить у негативне ставлення до думки дорослих, особливо старших людей, до несприйняття їх порад. За відсутності належного виховного впливу ця особливість студентської молоді може призводити до конфліктів, оскільки юності притаманна підвищена соціальна активність.

У старшому юнацькому віці формується морально-психологічний *ідеал* людини, який регулює її навчання і поведінку. За даними нашого дослідження, з опитаних нами 364 студентів першого курсу 16,6% мають чітке уявлення про ідеал і прагнуть до самовдосконалення відповідно до нього. У 33,2% студентів ідеал ще нестійкий і поняття про нього нечітке. На жаль, 50% студентів не задумувались над своїм ідеалом і конкретного уявлення про нього не мають.

Старшому юнацькому віку *притаманна любов*, яка позначається на всьому житті і діяльності студентства. Захопленість поглинає багато часу на зустрічі і мрії, вимагає нового ставлення до зовнішності, що породжує потреби модно одягатися та ін. Любов, з одного боку, відвертає від навчання, а з іншого — виконує важливі психологічні функції — робить людину благороднішою, мрійливою, чуйною, спонукає до самовдосконалення.

Студентський вік характеризується для певної частини молоді створенням сім'ї. Спостереження переконують, що до випускного курсу значна частина студентів створюють свої сім'ї. Це відповідає інтересам суспільства, хоча для

них самих складає багато труднощів. І хоч студентські подружжя змушені вирішувати багато додаткових побутових та економічних проблем, їх розпорядок дня стає більш організованим і впорядкованим.

В активізації пізнавальної діяльності студентів, в організації їх роботи над удосконаленням своєї особистості важливо використати властивий для старшого юнацького віку *оптимізм*, який проявляється в бадьорості і життєрадісному настроєві, упевненості в собі, у своїх можливостях, у переконаності в тому, що мрії обов'язково збудуться.

Особистість старшого юнацького віку має права громадянина своєї країни, може обирати і бути обраною в органи управління. Щодо ставлення до суспільних процесів активізується участь у молодіжних організаціях, вироблення політичної культури, формується політична свідомість, ставлення до релігії. Усі ці чинники можуть стати стимуляторами самовдосконалення студентської молоді.

На сучасному етапі розбудови нашої держави неабияке значення має проблема формування політичної культури підростаючого покоління взагалі і студентської молоді зокрема. Спеціальне дослідження І. Козубовської з цього питання показало, що за рівнем політичної культури студентів-майбутніх педагогів можна віднести до таких груп:

— перша, яка характеризується наявністю певних політичних знань, ще недостатніх для формування стійких переконань і успішної практичної суспільно корисної діяльності;

— друга, що характеризується наявністю необхідних політичних знань, які не перетворилися у стійкі переконання;

— третя, яка характеризується наявністю необхідних політичних знань і переконань, але відсутністю активної суспільно корисної діяльності;

— четверта, для якої характерна активна суспільно-політична діяльність на фоні недостатніх політичних знань, помилкових поглядів і переконань, у результаті чого сама діяльність часто набуває антисоціальної спрямованості;

— п'ята група, що характеризується наявністю глибоких суспільно-політичних знань, переконань у поєднанні з активною політично-громадською діяльністю. На жаль, саме ця група, по відношенню до якої можна говорити про високий рівень політичної культури, виявляється найменш чисельною.¹

Знання організаторами виховного процесу, інформації, до якої з означених груп відносяться конкретні студенти, дає можливість диференціювати виховний вплив залежно від рівня політичної культури майбутніх педагогів, спонукаючи їх до роботи з формування у себе відповідних політичних якостей.

¹ Див.: Козубовська І.В. Формування політичної культури майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін та педагогічної практики // Формування світоглядних позицій вчителя у процесі навчання і виховання. — Дрогобич, 1990. — С. 49–50.

У результаті набуття нового соціального статусу — студента вищого закладу освіти — у молоді виразно формується *почуття відповідальності* за свою поведінку, навчальну діяльність і громадську роботу. Поступивши до вищого закладу освіти, обравши шлях самостійного життя, молоді люди особливо цікавляться майбутнім. Погляди на майбутнє, в основному, оптимістичні, але багато залежить від того, чи вдало обрана професія.

У цьому плані важливим є ставлення майбутніх вчителів до отримання нових знань у процесі навчання. Таке ставлення у студентів проявляється по-різному. До першої групи можна віднести студентів, які бажають знати все, сповнені жадоби до всього нового, незалежно від галузі знань. Такі студенти успішно навчаються з усіх передбачених навчальним планом предметів, окремі навіть паралельно навчаються на двох факультетах. Вони відвідують наявні в закладі гуртки, різноманітні виховні заходи, читають художню і науково-популярну літературу, дивляться телепередачі, відвідують музеї, театри, виставки і т. д. Попри це вони намагаються брати активну участь у громадському житті закладу освіти і за його межами.

До другої групи відносяться студенти, які захоплюються певною галуззю знань, багато читають, слідкують за новинками; у них досить глибокі знання в цій галузі, але водночас такі студенти розуміють, що потрібно знати й інші предмети, оволодівати професією, тому намагаються старанно вивчати всі дисципліни, передбачені навчальним планом, хоча вони не є об'єктами їх захоплення.

До третьої групи відносяться студенти, які, надавши перевагу певному захопленню, забувають про все інше. Якщо з предмета захоплення у них глибокі і ґрунтовні знання, то з решти — спостерігається їх бідність і обмеженість. Нерідко такі студенти потрапляють до числа посередніх або навіть невстигаючих. Саме ці студенти вимагають спеціального виховного впливу у плані спонукання їх до самоосвіти та самовиховання.

Залежно від того, як студенти ставляться до навчальної дисципліни (захоплюються зовнішньою теоретичною і практичною стороною предмета, важливістю теорії для практики, пов'язаної з обраною професією), умовно їх можна розділити на три групи.

Структура інтересів першої групи студентів характеризується захопленням зовнішньою стороною навчальної дисципліни. Інтереси студентів цієї групи — пасивного споглядального характеру. Основною причиною, що заважає цим студентам перейти на вищу стадію розвитку інтересу, є низький рівень морально-вольових якостей особистості — почуття обов'язку і відповідальності, працелюбства, дисциплінованості.

Друга група студентів не є однорідною за своїм складом. Студенти першої підгрупи (приблизно 35%) захоплюються не тільки зовнішньою стороною навчального предмета, а й практичною спрямованістю. Вони особливо уважні на лекціях, коли викладач демонструє застосування теорії та законів на практиці. Студенти цієї підгрупи люблять школу, охоче її відвідують, швидко прив'язуються до учнів, особливо активні на практичних заняттях, виявляють спостережливість і зацікавленість роботою школи. Їхні інтереси достатньо глибокі і стійкі.

Друга підгрупа студентів (20%) цікавиться теоретичною стороною навчальної дисципліни, проблемами, які вирішує наука. На лекціях і семінарських заняттях студенти виявляють інтерес до вивчення теорії дисципліни. Загальним елементом структури пізнавального інтересу студентів цієї групи є творче ставлення до предмета. Якщо у першій підгрупі студентів потрібно формувати інтерес до теоретичної сторони предмета, то у другій — до практичної.

Третя група студентів виявляє однаковий інтерес як до теорії, так і до практики. Вказані обставини дозволяють спрямовувати виховну роботу щодо розвитку пізнавальних інтересів студентів.¹

Для організації процесу виховання і самовиховання студентів важливо знати, як вони ставляться до обраної ними педагогічної професії. Цілком очевидно, що юнаки і дівчата, які вступили до вищого педагогічного закладу освіти випадково, не маючи чіткого уявлення про педагогічну професію і не володіючи педагогічними здібностями, зазвичай, погано вчаться, не проявляють інтересу до практичної навчально-виховної роботи з дітьми. При негативному ставленні до обраної професії не може бути й мови про високий рівень професійно-педагогічної діяльності.

За характером педагогічної спрямованості усіх студентів першого курсу можна розділити на чотири групи.² Перша з них (34,7%) — юнаки і дівчата з чітко вираженим позитивним ставленням до професії вчителя. Вони проявляють інтерес до професії вчителя, його діяльності як викладача-предметника і як класного керівника. Провідні мотиви вибору професії у них — інтерес до роботи з дітьми, спілкування з ними та зацікавлення предметом викладання. Студенти цієї групи проявляють вищу, аніж усі інші, поінформованість про різні напрямки діяльності вчителя, їхнє ставлення до професії ґрунтовно аргументоване.

¹ Див.: Солодухо С.Д. Подготовка студентов к воспитательной работе по формированию познавательных интересов школьников // Подготовка студентов к воспитательной работе в школе. — Минск, 1971. — С. 68–69.

² Див.: Захаренко Д.М. О профессионально-педагогической направленности первокурсников педвуза // Подготовка студентов к воспитательной работе в школе. — Минск, 1971. — С. 14–16.

Друга група (19,2%) — студенти з позитивним ставленням до професії вчителя. При цьому на перший план вони висувують лише один аспект діяльності вчителя — викладання, навчання, проведення уроків. Провідним мотивом вибору ними професії є любов до предмета, бажання його вивчати, а згодом і викладати. Як і в студентів першої групи, любов до предмета в них поєднується з любов'ю до дітей. Любов до дітей виступає на фоні основного — любові до предмета, до викладацької роботи. Вже на першому-другому курсах такі студенти помітно розширюють коло своїх інтересів, проявляючи при цьому послідовно зростаючу активність у виконанні завдань з практики на громадських засадах та інтерес до дисциплін психолого-педагогічного циклу.

Третя група (26,4%) — студенти з позитивним ставленням до одного з профільюючих предметів факультету. Вони вибирають насамперед не професію вчителя, а предмет, який треба вивчати. Провідним мотивом вступу до вищого педагогічного закладу освіти у них є прагнення вивчати улюблений предмет, працювати за обраним фахом. Під час навчання більшість з них не проявляють належного інтересу до педагогічних дисциплін, не читають наукової і науково-популярної психолого-педагогічної літератури. Вони мало і без бажання працюють у школі, стороняться учнів, рідше за інших відвідують школу або взагалі ухиляються від роботи з учнями на громадських засадах, хоча заліки та іспити з інших дисциплін навчального плану складають успішно.

До четвертої групи (14,5%) відносяться ті, хто не виявляє якоюсь мірою професійно-педагогічної спрямованості. У педагогічному закладі їх захоплює, передусім, життя в середовищі студентської молоді (11,4%), а також те, що вищий педагогічний заклад дає широкий вибір майбутньої роботи (11,6%). У них частково неправильне уявлення про значення і деякі сторони педагогічної професії. Формування професійно-педагогічної спрямованості цієї групи студентів — справа складна і на практиці, як засвідчують спостереження, мало ефективна.

Б.Г. Анан'єв розробив типологію студентства, в основу якої були покладені такі критерії: ставлення до навчання, наукова і громадська активність, загальна культура і відчуття колективізму.

Тип 1. Студент, що відмінно навчається з профільюючих, загальнотеоретичних, суспільних дисциплін. Займається науково-дослідницькою роботою. Має високу культуру. Бере активну участь у громадській роботі. З колективом пов'язаний різнобічними інтересами. Це — ідеал сучасного студента.

Тип 2. Студент добре навчається. Вважає отримання спеціальності єдиною метою навчання у вищому навчальному закладі. Суспільними дисциплінами цікавиться у межах програми. Пов'язаний з колективом навчальними і професійними інтересами. Бере активну участь у громадській роботі. Оцінюється викладачами та колегами як хороший студент.

Тип 3. Студент, що відмінно навчається, розглядає науку як основну сферу інтересів і діяльності. Виявляє інтерес до суспільних наук як засобу пояснення дійсності і своєї поведінки. Має високу загальну культуру. Активний у громадській діяльності, з колективом пов'язаний широкими науковими інтересами. Студент цього типу — майбутній учений. Серед цих студентів є такі, хто займається тільки наукою, всі ж інші заняття вважає марною тратою часу. Саме про них говорять — “раціоналіст ХХІ століття”.

Тип 4. Студент, що встигає у навчанні. Активно цікавиться суспільними науками. Науково-дослідницькою роботою, як правило, не займається. Загальна культура обмежена професійними інтересами. Виключно активний у громадській роботі і в житті колективу, інтереси якого розглядає як власні. Це активний громадський діяч. Його поважають за чесність, принциповість, єдність слова і справи. Він завжди в гушавині життя. Вчиться на “4” і “5”.

Тип 5. Студент, що встигає у навчанні з усіх дисциплін. Науково-дослідницькою роботою не займається. Розглядає спеціальність і культуру як основну сферу своїх інтересів і діяльності. У суспільному, громадському житті не бере активної участі. З колективом його поєднують культурні та розважальні інтереси. У студентському колективі він — визнаний ерудит, знавець сучасного мистецтва, за його порадою інші студенти читають ті чи інші книжки. Іноді це заважає навчанню, але такий студент добре навчається і сумлінно ставиться до майбутньої професії.

Тип 6. Студент погано навчається, має низьку успішність. Науково-дослідницькою роботою не займається. Пасивний спосовно участі у громадській діяльності. Відпочинок і розваги розглядає як головну сферу своєї діяльності. З колективом пов'язаний головним чином інтересами відпочинку. Це посередній студент, який вважає себе “оригіналом”, іноді морально не стійкий. До вищого навчального закладу він вступив тому, що це “модно”, “всі йдуть”. Свою професію не любить і цінує її лише як джерело існування. Навчається з мінімальним зусиллям; де є можливість, використовує шпаргалку.¹

Кожна з означених груп вимагає відповідної виховної роботи зі спонукання майбутніх педагогів до роботи над собою, формування мотивів самовдосконалення, розробки програми самовиховання, озброєння спеціальними прийомами.

У процесі професійної підготовки майбутніх педагогів важливо враховувати їхні професійні плани. Наявність такого плану у кожного студента засвідчує його здатність до самовдосконалення. Показниками активного характеру і діє-

¹ Див.: Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста: Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. — Ленинград, 1974. — С. 5–8.

вості життєвої програми особистості виступають система інтересів, побажань і прагнень, здатність до виконання намічених цілей; комплекс основних ділових якостей; єдність слова і діла, самостійність, ініціативність, відповідальність, працездатність, уміння доводити розпочату справу до кінця і т. д.

У характеристиці майбутнього педагога важливим компонентом є рівень самооцінки, який виражає його ставлення до себе. Вона показує, як студент оцінює себе: соматичний облік, фізичні можливості, розумові здібності, вчинки, мотиви поведінки, моральні якості і т. д. За своїм рівнем самооцінка може бути високою, середньою і низькою. З точки зору адекватності, тобто відповідності фактичним даним особистості, вона буває неадекватно високою або завищеною, неадекватно низькою або заниженою. Така невідповідність часто призводить до психологічних зривів, внутрішніх і зовнішніх конфліктів особистості самої з собою і з іншими членами колективу. Особистість із завищеною самооцінкою часто низько оцінює інших людей, а із заниженою — переоцінює їх.

Відповідно до “Положення про вищий навчальний заклад” особи, які навчаються у них, мають право на: вибір форми навчання; безпечні і нешкідливі умови навчання, праці та побуту; трудову діяльність у позанавчальний час, додаткову оплачувану відпустку у зв'язку з навчанням за основним місцем роботи, скорочений робочий час та інші пільги, передбачені законодавством для осіб, які поєднують роботу з навчанням; користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою вищого навчального закладу; участь у науково-дослідних, дослідно-конструкторських роботах, конференціях, симпозіумах, виставках, конкурсах, представлення своїх робіт для публікацій; участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту, оздоровлення; надання пропозицій щодо умов і розмірів плати за навчання; участь в об'єднаннях громадян; обрання навчальних дисциплін за спеціальністю в межах, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки та робочим навчальним планом; участь у формуванні індивідуального навчального плану; моральне та (або) матеріальне заохочення за успіхи у навчанні й активну участь у науково-дослідній роботі; захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства; безкоштовне користування у вищих навчальних закладах бібліотеками, інформаційними фондами, послугами навчальних, наукових, медичних та інших підрозділів вищого навчального закладу; канікулярну відпустку тривалістю не менше восьми календарних тижнів. Окрім того, студенти вищих навчальних закладів, які навчаються за денною (очною) формою навчання, мають право на пільговий проїзд у транспорті, а також на забезпечення гуртожитком у по-

рядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Студенти вищих навчальних закладів мають також право на отримання стипендій, призначених юридичними та фізичними особами, які направили їх на навчання, а також інших стипендій відповідно до законодавства.

Особи, що навчаються у вищих навчальних закладах, зобов'язані: дотримуватися законів, статуту та правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу; виконувати графік навчального процесу та вимоги навчального плану.

ТЕМА 2. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА

Самостійна робота студента є основним шляхом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, регламентується робочим навчальним планом і повинен становити не менше 1/3 та не більше 2/3 від загального обсягу навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни.

Зміст самостійної роботи студента над конкретною дисципліною визначається навчальною програмою з дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача. Навчальний матеріал з навчальної дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння студентом у процесі самостійної роботи, вноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при проведенні навчальних занять.

У процесі самостійної роботи здійснюється самоосвіта студента, яка сприяє поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань. Основним засобом самоосвіти є самостійне вивчення та опрацювання наукової, науково-популярної, навчальної, політичної, художньої та іншої літератури. Джерелами самоосвіти слугують також газети і журнали (особливо фахові), радіо і телебачення, відвідування музеїв, театрів, виставок, спілкування з освіченими людьми, зі спеціалістами з різних галузей знань і практичної діяльності, зокрема з передовими педагогами.

Потреба у засвоєнні різнобічної інформації, піклування про розширення свого кругозору та ерудиції вимагає від молодого людини певної цілеспрямованості, дисциплінованості, великих вольових зусиль, уміння зосереджувати увагу на об'єктах вивчення, користуватися різними видами пам'яті та ін.

Важливою умовою ефективності самоосвіти є володіння студентами раціональними прийомами самостійної роботи у процесі підготовки до лекції, семі-

нарського заняття, практичної та лабораторної роботи, колоквиуму, заліку та екзамену, написання реферату, курсової та дипломної роботи тощо.

Студенти мають певний обсяг знань, умінь та навичок самоосвіти, якими вони оволоділи за час навчання в загальноосвітній школі. Зрозуміло, що цього багажу недостатньо для продовження самоосвіти в нових умовах навчання, тому викладачі вищого закладу освіти під час навчальних занять повинні пропонувати студентам способи вирішення різних пізнавальних задач, з якими доводиться зустрічатися вчителю в його практичній діяльності, вчити їх вибирати необхідну для роботи літературу, виділяти з прочитаних книжок найголовніше і найістотніше, вчити умінню робити необхідні виписки, складати тези і конспекти, користуватися енциклопедіями, довідниками, словниками та ін. Велику користь у справі самоосвіти студентів приносить заслуховування на семінарських заняттях підготовлених студентами повідомлень, доповідей, рефератів на різні теми, робота з першоджерелами. Під час лабораторних і практичних занять з психолого-педагогічних дисциплін і методики викладання предмета за фахом, а також у процесі педагогічної практики студенти виробляють уміння спостерігати педагогічні факти і явища, узагальнювати їх.

Кожен студент повинен правильно і швидко знаходити потрібну книжку, довідник, словник, знати основи бібліографії. **Бібліографія** — це галузь знань про способи і методи складання та вивчення показників літератури, списків, оглядів творів у пресі. Бібліографія полегшує і прискорює пошук потрібної літератури при підготовці доповідей, інформації, а також у процесі наукової роботи.

Бібліографічні видання інформують читачів про видану літературу, публікують анотації до книжок і журнальні статті для бібліотечних каталогів.

Кожна бібліотека має **каталоги**, що полегшують підбір літератури. Каталоги є систематичні, предметні й алфавітні. У **систематичному каталозі** відображено весь фонд даної бібліотеки, а карточки розкладаються за галузями знань.

Предметні каталоги є різновидом систематичних каталогів; карточки в них зібрані в алфавітному порядку відповідно до змісту книг. В **алфавітних каталогах** карточки стоять в алфавітному порядку за прізвищами авторів або назв книг, якщо автори не вказані. До цього каталога звертаються у тому випадку, коли потрібно в'яснити наявність книжок певного автора в бібліотеці або знайти потрібну книжку, назва якої вже відома читачеві.

Для відшукування книжки з якогось питання читач повинен знайти в систематичному каталозі відповідний розділ (наприклад, “Педагогіка”) або підрозділ у цьому розділі (наприклад, “Моральне виховання учнів”), переглянути всі зібрані в них карточки і скласти необхідний список літератури. До цього

списку слід, передусім, включити урядові директивні матеріали, праці класиків педагогіки, основні праці вчених з даної проблеми, підручники, навчальні посібники, методичні матеріали; потрібно також переглянути карточки нових надходжень до бібліотеки і включити до списку джерела, які з'явилися останнім часом (журнальні статті, брошури, книжки).

У кожній бібліотеці є картотека журнальних та газетних статей. В такій картотеці можна знайти назви статей, опублікованих у періодичних виданнях з проблем педагогіки, назви статей зі збірників наукових праць, матеріали різних конференцій, учені записки і т. п. Ці картотеки несуть оперативну інформацію, тому що частіше, ніж інші, поповнюються свіжими матеріалами. У бібліотеках є також картотеки авторефератів дисертацій з психолого-педагогічних та інших наук.

На каталогічних карточках, окрім авторів книг, їх назв, року, місця видання і видавництва, проставляються бібліотечні шифри (у лівому верхньому кутку). Щоб швидко отримати замовлену книжку, необхідно вказати всі її дані, в тому числі і шифр, оскільки це значно полегшує бібліотекарям пошук потрібної книжки.

Під час навчання студенту доводиться звертатися до різних довідкових видань. До них відносяться енциклопедії, довідники, словники. Так, в “Українському педагогічному словнику” можна знайти стисло викладені матеріали з питань виховання, навчання, освіти тощо.

Інформацію про літературу, яка готується до друку, студент може знайти у спеціальних каталогах видань конкретних видавництв. Про літературу, яка вже побачила світ, та про опубліковані журнальні й газетні статті постійно інформують спеціальні видання: “Літопис журнальних та газетних статей”, “Книжковий літопис”.

У пошуках потрібної літератури можна скористатися останніми номерами журналів, які подають зведену інформацію про опубліковані в них упродовж минулого року статті. Списки літератури є і в багатьох книжках, підручниках, навчальних посібниках, наукових статтях.

У спеціальних реферативних бюлетенях студент може відшукати потрібну інформацію про літературу, видану за рубежом.

Підбір потрібної книги доцільно розпочинати з перегляду каталогів. У багатьох бібліотеках, окрім каталогів, складаються рекомендовані списки літератури з різних розділів (до курсових чи дипломних робіт). Крім того, студент може отримати кваліфіковану допомогу у чергового бібліотекаря.¹

¹ Див.: Выдрин В.М. Введение в специальность. — Москва: Физкультура и спорт, 1980. — С. 56–59.

Для майбутнього вчителя дуже важливо навчитися працювати з книжкою. Адже книга — джерело знань. Щоб здобути їх з книжки, необхідні певні знання.

Передусім важливо навчитися читати книжки. Під технікою читання слід розуміти навички раціонального і швидкого читання. Техніка швидкого читання ґрунтується на вмінні сприймати одночасно кілька слів, а то й цілий абзац, без мисленого їх висловлювання. Пам'ять і мислення у цей момент настільки активізовані, що дозволяють сприймати майже весь текст. Зрозуміло, що для цього потрібні спеціальна підготовка і тривале тренування. Ця форма читання ознайомлююча за характером і доступна всім.

Другим важливим етапом у покращенні техніки читання є вироблення відповідної установки, готовності до самовдосконалення. Дуже важливою умовою тут виступають вольові засилля, уміння примусити себе працювати в заданому ритмі і напрямку.

Економія часу у процесі роботи з книгою досягається не тільки за рахунок швидкості читання, а й за рахунок вибору найкращого в даних умовах різновиду читання. Розглянемо деякі з них.

Попереднє читання. У процесі такого читання відмічаються всі незнайомі, іноземні слова, наукові терміни і поняття, щоб у подальшому можна було вяснити їх значення, наприклад, за словниками чи довідниками.

Наскрізне читання (читання підряд) — означає уважне прочитання всього матеріалу. Цей вид читання використовується за необхідності повністю охопити зміст розділу, статті, книги в цілому.

Вибіркове читання передбачає певний відбір матеріалу для читання з метою його поглибленого вивчення. Інколи така необхідність виникає, коли треба знайти відповідь на певне запитання, тобто цей вид читання визначається інтересами і практичними потребами читача.

Повторне читання — з метою повернутися до того, що дуже потрібне або не зовсім зрозуміле, через якийсь час є потреба ґрунтовно осмислити його.

Аналітичне читання (або читання з опрацюванням матеріалу) — критичний розбір змісту з метою глибокого його вивчення, конспектування найістотнішого. Використовується під час роботи з першоджерелами, часто супроводжується виписуванням фактів, цитат, висновків на картки, складанням тез, рефератів і т. д.

Партитурне читання, або, як його ще називають, динамічне читання, означає швидке ознайомлення з книжкою в цілому при великій швидкості читання (за 1,5–2 години прочитується до 200–300 сторінок).

Змішане читання — застосування різних видів читання залежно від змісту матеріалу, цілей і завдань його вивчення.¹

¹ Див.: Раченко І.П. НОТ учителя. — Москва: Просвещение, 1982. — С. 145–146.

Економія часу та енергії читача досягається не тільки швидкістю читання і запису, а й за рахунок уміння правильно обрати і реалізувати раціональний вид запису (план, тези, конспект, анотація, рецензія, реферат та ін.).

План — короткий, логічно побудований перелік запитань, які розкривають зміст прочитаного матеріалу. У ньому немає конкретного викладу матеріалу, а є структура, що визначає зміст. Щоб уміти складати план, потрібно навчитися виділяти з прочитаного головні думки, встановлювати співвідношення, зв'язки між ними, чітко і коротко формулювати їх.

Тези — це коротко сформульовані основні думки, положення прочитаного матеріалу. Якщо кожен пункт плану — це запитання, то тези являють собою узагальнену, коротку на нього відповідь. Вони виражають саму сутність, але не розкривають змісту.

Конспект — короткий виклад прочитаного матеріалу, доповіді, лекції, статті і т. д. Маючи в основі план і тези або план у тезисній формі, легко залучити для їх розкриття фактичний матеріал. Конспект містить в собі не тільки констатуючу, а й аргументуючу частину: приклад, доведення виучуваного матеріалу, власні думки і т. д.

Анотація — невеликий (10–20 рядків) опис змісту книжки або статті, що інколи включає їх коротку оцінку. Анотація слугує, в основному, для орієнтування у пошуках потрібного матеріалу.

Реферат являє собою невеликий цілісний виклад, в якому хоча й коротко, але з мотивуванням, визначеннями і висновками викладаються основні ідеї, положення статті або кількох статей, книг, інколи — визначається своє ставлення до них. Реферати пишуться, в основному, для виступів на лекціях, семінарах, конференціях.

Рецензія — це коротка оцінка виучуваного матеріалу. У ній дається виклад суті проаналізованого матеріалу (статті, книги, доповіді, лекції і т. д.), аналізуються його зміст і форма, відзначаються достоїнства і недоліки, робиться узагальнення. Оціночні судження в рецензії повинні бути переконливо аргументовані.

Цитата — дослівна витримка з книги, що найбільш характерно відображає ту чи іншу думку автора. Тут же вказуються автор, назва його роботи, місце і рік видання, а також сторінка.¹

Перераховані вище види роботи і є тими виписками чи записами, які виступають відносно самостійно, використовуються в різних комбінаціях залежно від поставлених цілей і завдань.

¹ Див.: Раченко І.П. НОТ учителя. — Москва: Просвещение, 1982. — С. 150–151.

Дуже важливою є проблема навчитися точно вести бібліографічні записи. Нерідко студенти з метою економії часу тільки приблизно записують собі літературу, сподіваючись на те, що згодом знайдуть у бібліотеку і деталізують її. Це призводить до зайвих витрат дорогоцінного часу, тому подаємо відомості про те, як здійснювати опис тих чи інших літературних джерел відповідно до прийнятих правил.

Пропонуємо зразки оформлення бібліографічного переліку джерел, який подається у студентських рефератах, курсових та дипломних роботах.

Оформлення монографій:

а) один, два або три автори:

Архипова С.П. Основи андрагогіки: Навчальний посібник. — Черкаси — Ужгород: Вид-цтво “Мистецька лінія”, 2002. — 184 с.

Вихрущ А.В., Карагодін В.М., Тхоржевська Т.Д. Основи християнської педагогіки. — Тернопіль: Освіта, 1999. — 166 с.

б) чотири автори:

Основи создания гибких автоматизированных производств /Л.А. Пономаренко, Л.В. Адамович, В.Т. Музичук, А.Е. Гридасов/ Под ред. В.В.Тимофеева.— К.: Техника, 1986. — 144 с.

в) п'ять і більше авторів:

Системный анализ структуры как элемент народного хозяйства/ Белоусова Н. И., Вишняк Е.И., Левит В.Ю. и др. — Москва: Экономика, 1981. — 62 с.

г) колективний автор:

Педагогіка: Підручник/За ред.М.Д.Ярмаченка. — К.: Вища школа, 1986. — 543 с.

Багатотомне видання:

История русской литературы: В 4-х т./АН СССР. Институт рус. литер. — Москва, 1982. — Т.3: Расцвет реализма. — 876 с.

Перекладні видання:

Гроссе Э., Вайсмангель Х. Химия для любознательных: Перев. с нем. — Москва: Химия, 1980. — 392 с.

Збірки наукових праць:

Обчислювальна і прикладна математика. Зб. наук.пр. — К.: Либідь, 1993.— 99 с.

Словники:

Библиотечное дело: Терминологический словарь/Сост. И.М. Сулова, Л.Н.Уланова. — 2-е изд. — Москва: Книга, 1986. — 224 с.

Складові частини збірника:

Радов Б.О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі//Проблеми пенітенціарної теорії і практики. — К.: РВВ КІВС, 1996. — С.12–17.

Статті з журналів:

Оржеховська В.М. Соціально-педагогічні проблеми девіантної поведінки неповнолітніх в сучасних умовах//Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. — 1995. — №4. — С. 90–96.

Дисертації:

Вівчар П.В. Особливості морального виховання неповнолітніх засуджених у виховно-трудових колоніях.: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. — Тернопіль, 1998. — 190 с.

Автореферати дисертацій:

Запорожан І.Г. Особливості правового виховання молодших школярів: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Терноп. держ. пед. університет. — Тернопіль, 2002. — 23 с.

Науково-дослідна робота студентів (НДРС) вищого закладу освіти є одним із напрямків їх самостійної роботи, основних чинників підготовки висококваліфікованих педагогів.

Поняття науково-дослідної роботи студентів охоплює два взаємопов'язаних елементи: навчання студентів елементів дослідницької діяльності, організації і методики наукової творчості; наукові дослідження, які здійснюють студенти під керівництвом професорсько-викладацького складу.

Для науково-дослідної роботи студентів вищих педагогічних закладів освіти характерна єдність цілей і напрямків навчальної, наукової і виховної роботи, тісна взаємодія всіх форм і методів наукової роботи, що реалізується в навчальному процесі і в позанавчальний час. Це забезпечує їх безперервну участь у науковій діяльності упродовж навчання.

Зміст і структура НДРС забезпечують послідовність її засобів і форм відповідно до логіки і послідовності навчального процесу, що зумовлює спадкоємність методів і форм від курсу до курсу, від кафедри до кафедри, від однієї дисципліни до іншої, поступове зростання обсягу і складності набутих студентами знань, умінь і навичок у процесі виконання ними наукової роботи.¹

У вищих закладах освіти склалася певна структура НДРС: проректор з наукової роботи — рада НДРС університету — рада студентського науково-твор-

¹ Див.: Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація і методика науково-дослідницької діяльності: Підручник для вузів. — Харків: ХДАК, 1998.

чого товариства (СНТТ) факультету — СНТТ кафедри. Наукове керівництво СНТТ здійснюється науковим керівником, який обирається вченою радою університету. Голова (з числа студентів) і члени ради СНТТ призначаються і затверджуються наказом ректора по вищому закладу освіти.

Рада СНТТ вищого закладу освіти:

- створює факультетські ради СНТТ і керує ними, разом з ними організовує гуртки, творчі секції і бюро та ін.;

- інформує громадськість університету про роботу СНТТ;

- щорічно організовує підсумкові студентські наукові конференції;

- організовує виставки і презентації кращих наукових праць;

- забезпечує участь студентів у регіональних і всеукраїнських конкурсах, оглядах, конференціях та олімпіадах;

- сприяє широкому впровадженню результатів студентських досліджень у практику, публікації статей;

- організовує взаємодію СНТТ університету з іншими вищими навчальними закладами, закладами освіти і культури.

Залучення студентів до науково-дослідної роботи здійснюється через академічну групу. На початку навчального року на стаціонарі, під час настановчої сесії на заочному відділенні в групах, на курсах і факультетах проводять бесіди з науково-дослідницької діяльності, в яких подається докладна інформація щодо запланованої наукової тематики вищого навчального закладу, факультетів, кафедр.

Зміст і характер науково-дослідної роботи студентів визначаються:

- проблематикою науково-дослідницької і науково-методичної діяльності кафедр, факультетів, вищого навчального закладу;

- тематикою досліджень, що здійснюються кафедрами у творчій співпраці із закладами освіти;

- умовами дослідної роботи студентів, наявністю бази дослідження, можливостей доступу до потрібної наукової інформації, наявністю комп'ютерної техніки, забезпечення науково-дослідної роботи студентів кваліфікованим науковим керівництвом.

Науково-дослідницька діяльність студентів вищого педагогічного закладу освіти здійснюється в таких напрямках:

- науково-дослідна робота, що є невід'ємним елементом навчального процесу і входить до календарно-тематичних та навчальних планів, навчальних програм як обов'язкова для всіх студентів;

- науково-дослідна робота, що здійснюється поза навчальним процесом у межах студентського науково-творчого товариства, у наукових гуртках, проблемних групах та ін.;

- науково-організаційні заходи: конференції, конкурси, олімпіади та ін.

Науково-дослідницька робота студентів у межах навчального процесу є обов'язковою для кожного студента і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

- написання рефератів з конкретної наукової теми у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного і психолого-педагогічного циклів, фундаментальних і професійно орієнтованих, спеціальних дисциплін, курсів спеціалізації та за вибором;

- виконання лабораторних, практичних, семінарських та самостійних завдань, контрольних робіт з елементами проблемного пошуку;

- виконання нетипових завдань дослідницького характеру під час педагогічної (та інших видів) практики, індивідуальних завдань;

- розробка методичних матеріалів з використанням дослідницьких методів (педагогічне спостереження, анкетування, бесіда, соціометрія та ін.);

- підготовка і захист курсових та дипломних робіт, пов'язаних із проблематикою досліджень кафедр.

У деяких вищих педагогічних навчальних закладах з метою ефективної організації науково-дослідницької діяльності студентів організують спеціальне вивчення курсу з основ організації та методики проведення наукових досліджень у галузі психолого-педагогічних наук, фахових методик та спеціальних дисциплін. Окрім того, приступаючи до вивчення кожної навчальної дисципліни, викладачі на перших лекціях знайомлять студентів зі специфікою методів дослідження даної науки.

Належна організація науково-дослідної роботи студентів у навчальному процесі сприяє поглибленому засвоєнню ними навчальних дисциплін, дозволяє виявити свою індивідуальність, сформуванню власну думку щодо конкретної дисципліни.

Науково-дослідна робота студентів поза навчальним процесом є одним із найважливіших засобів формування висококваліфікованого педагога і передбачає:

- участь студентів у роботі наукових гуртків, проблемних груп, творчих секцій, лабораторій та ін.;

- участь студентів у виконанні держбюджетних або госпрозрахункових наукових робіт, проведення досліджень у межах творчої співпраці кафедр, факультетів;

- роботу у студентських інформаційно-аналітичних та культурологічних центрах, перекладацьких бюро;

- рекламу, лекторську діяльність та ін.;

- написання статей, тез, доповідей, інших публікацій.

Найпопулярнішими формами організації студентської науково-дослідної роботи є наукові гуртки, проблемні групи, секції, студії, бюро, центри, кожен з яких — це невеликий творчий студентський колектив (до 15 чол.), що працює над однією або кількома суміжними науковими проблемами, за планами, які складаються на семестр або навчальний рік.

На музично-педагогічних факультетах вищих педагогічних навчальних закладів музично-творча діяльність студентів може здійснюватись у наступних формах: робота в творчих секціях і студіях; участь у концертах, конкурсах; виступи по радіо, телебаченню; розробка сценаріїв, підготовка концертів.

Одним із видів оформлення результатів індивідуальної самостійної навчально-дослідної роботи студентів першого курсу є написання рефератів. **Реферат** (лат. *referat*, буквально — нехай він доповість, від *referos* — доповідати) — короткий виклад письмово чи у формі публічного виступу змісту прочитаної книжки, наукової роботи, повідомлення про наслідки вивчення наукової проблеми; доповідь на певну тему, що розкриває її питання на основі огляду літературних чи інших джерел. Як правило, реферат має науково-інформаційне призначення.

Окрім повного науково-об'єктивного висвітлення теми, в рефераті можуть міститися аналіз і критика відповідних наукових теорій і наукові висновки. Такі реферати називають також науковими доповідями. Вони використовуються в наукових установах і вищих закладах освіти, включаються до наукових семінарів, семінарів аспірантів та студентів старших курсів. Рефератами називають також доповіді учнів загальноосвітніх шкіл та профтехучилищ, які вони роблять на уроках, в гуртках, наукових об'єднаннях.

Робота над рефератом передбачає вироблення у студента вміння аналізувати, порівнювати та узагальнювати різні факти, явища, події, погляди, ідеї, підходи, вміння формулювати висновки; поглиблення знань студента з певного предмета, розширення його кругозору та ерудиції; розвиток основних умінь з наукової роботи обирати проблему дослідження, визначати його об'єкт, предмет, мету, гіпотезу і завдання; знаходити необхідну літературу, опрацьовувати її, робити на неї посилання, оформляти список використаних першоджерел; розвиток наукового писемного мовлення.

До написання реферату ставляться певні вимоги,¹ зокрема: передовсім він виконується на запропоновану кафедрою або викладачем тему; його виконують державною мовою або тою іноземною, яка вивчається на факультеті

¹ Див.: Методика підготовки рефератів, курсових і дипломних робіт та їх захисту. Навчально-методичний посібник для студентів гуманітарних факультетів. — Тернопіль, 2001. — С. 5–7.

іноземних мов; реферат має відповідати визначеній планом структурі, з виділенням абзаців, нумерацією сторінок, правильним оформленням посилань, цитат, висновків, списку використаних джерел; обсяг реферату визначається потребою розкриття проблеми (не більше 20 рукописних сторінок); реферат повинен бути охайно і грамотно оформлений у мовному та стилістичному плані; текст реферату розміщують на одній стороні аркуша білого паперу, першою сторінкою є титульний аркуш, за необхідності до реферату включають ілюстрації, таблиці.

План реферату може бути простим або складним. Він містить найменування розділів і підрозділів.

У вступі об'рунтовується актуальність теми, її теоретичне і практичне значення. Тут також визначається мета реферування матеріалу з обраної проблеми та конкретні завдання.

Основна частина складається з 2–3 розділів. Кожен розділ нумерується і має назву. Передбачається вивчення та виклад існуючих точок зору з досліджуваної теми у науковій літературі, а також аналіз опрацьованого матеріалу.

Висновки відображають результати виконаної роботи і мають відображати наслідки поставленої у вступі мети і завдань.

До списку використаних джерел заносяться використані під час роботи над рефератом першоджерела, оформлені відповідно до вимог.

Успіх самостійної роботи студента залежить від уміння організувати свій позааудиторний час. З цього приводу першокурсникам можна дати кілька порад:

1. Точно визначте свої цілі і намітьте перспективний план їх досягнення у реальні терміни. Така конкретність спонукатиме займатися корисною справою і не витратити часу даремно.

2. Привчіться неухильно виконувати режим дня і заплановані на день справи, пам'ятаючи, що порушення взятих зобов'язань псує характер, розслаблює волю.

3. За вирішення намічених, справ беріться енергійно, в суворо визначений час, рішуче усуваючи перепони. Не відкладаєте на завтра те, що можна зробити сьогодні.

4. Учіться цінувати свій і чужий час, використовуйте ефективні прийоми праці.

5. До складних, відповідальних справ приступайте тільки після повноцінного відпочинку, Під час виконання навчальних завдань краще розпочинати з питань середньої трудності, згодом доцільно перейти до вирішення складних, а легкими зайнятись у кінці робочого часу. Якщо якась справа дається не відразу, бажано тимчасово відкласти її і зайнятись іншою корисною справою або зробити

невелику перерву для активного відпочинку, суть якого полягає у зміні виду діяльності.

Після цього слід знову взятися за вирішення попереднього завдання.

6. Під час роботи не допускайте перевтоми. Не економте часу за рахунок сну і прийому їжі. З метою попередження втомлюваності, враховуючи свої індивідуальні особливості, встановіть для себе правила чергування розумової і фізичної праці.

7. Привчіться систематично аналізувати організованість і продуктивність своєї діяльності, враховуючи усі витрати часу і вишукуючи його резерви.

8. У процесі творчої діяльності не пропускайте періодів натхнення, коли все легко і швидко.¹

Результативність самостійної роботи студентів значною мірою залежить від уміння організувати її викладачем. Резерв часу можна одержати за належного рівня організації навчальної праці студентів, дотримуючись таких правил:

- конкретно і чітко формулювати мету діяльності і поведінки студентів;
- завжди використовувати найбільш доцільні методи і прийоми навчальної роботи, які відповідають визначеній викладачем меті;
- вміло використовувати і обирати доцільні засоби діяльності студентів;
- вчити планувати працю студентів на близьку, середню і далеку перспективу;
- передбачати систематичне нормування, регламентування, обрахування обсягу праці студента у часі; вчити майбутніх спеціалістів враховувати і контролювати процес і результат праці;
- організувати навчально-пізнавальну діяльність майбутніх спеціалістів і їх поведінку;
- вчити студентів прогнозувати і передбачати витрати часу на одержання кінцевого результату;
- виробляти критерії для стимулювання навчально-пізнавальної, наукової, творчої діяльності студентів;
- привчати студентів опанувати та використовувати досягнення сучасної науки з питань організації праці та економії часу, які перетворюються в основну виробничу силу.²

¹ Див.: Аверин Н.А., Львов Е.С. Как научить учиться. — К., 1988. — С.29–30.

² Див.: Мельник Т.В., Олещук В.В. Особливості наукової організації праці викладача вузу // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Педагогічна технологія у сучасному вузі”. — Луцьк: Вежа, 1995. — С. 23–24.

ТЕМА 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Досвід навчально-виховної діяльності вищих педагогічних закладів освіти переконує: ефективно вирішити питання підготовки майбутніх учителів можна лише за умови, що в цьому процесі братимуть активну участь самі студенти. Професійне самовдосконалення майбутнього педагога — це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійно-педагогічної компетенції і розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної педагогічної діяльності і власної програми розвитку. В основі цього процесу лежить психологічний механізм постійного подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму (“Я — реальне професійне”) і деяким уявним його станом (“Я — ідеальне професійне”). Професійно-педагогічне самовдосконалення майбутнього педагога відбувається у двох взаємопов’язаних формах — самоосвіті і самовихованні, які взаємно доповнюють один одного. Основним змістом самоосвіти, як зазначалося вище, є удосконалення наявних у студента знань, умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійно-педагогічної компетенції. Самовиховання виступає як активна, цілеспрямована діяльність студента із систематичного формування і розвитку в собі позитивних та усунення негативних якостей особистості.¹

Самовиховання проходить інколи непомітно для самої людини. Вона розвиває сильні сторони своєї натури, долає недоліки і не завжди усвідомлює, що займається самовихованням. Зрозуміло, що таке неусвідомлене самовиховання, зазвичай, має епізодичний характер, відбувається без чіткого плану і розгорнутої програми, що не може не понизити його результативності. Набагато вищою ефективністю характеризується цілеспрямоване усвідомлене самовиховання.

Вивчення 92 студентів першого курсу факультету іноземних мов Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка показало, що самовихованням певною мірою займаються 84,8 % студентів, але систематично і цілеспрямовано — тільки 42,3 %. Першокурсники, які займаються самовихованням, намагаються сформувати в себе такі позитивні риси, як цілеспрямованість — 38,5 %, дисциплінованість — 32,1 %, упевненість — 16,6 %, працьовитість — 15,4 %, доброту — 14,1 %, наполегливість — 11,5 %, чесність — 10,3 %, витримку — 10,3 % та інші позитивні якості.

¹ Див.: Психология и педагогика. Учебное пособие / Под ред. К.А. Абульхановой. — Москва: Совершенство, 1998. — С.232.

Майбутні педагоги намагаються позбутися таких негативних рис: ліні — 50,0 %, невпевненості — 23,6 %, упертості — 20,5 %, нервозності — 16,6 %, по 5,1 % студентів працюють над подоланням неухважності, нестриманості, байдужості до людей, егоїзму та інших негативних рис.

Серед прийомів роботи над собою студенти першого курсу називають: самокритику — 12,8 %, самопримус — 12,6 %, самоаналіз — 6,4 %, самосхвалення — 6,4 %. Якщо зважити, що в арсеналі процесу самовиховання є понад два десятки спеціальних прийомів, то студенти першого курсу використовують заледве четверту частину з них. При такій скромній обізнаності з прийомами самовиховання важко говорити про його інтенсивність та результативність.

Організуючи процес самовиховання студентів першого курсу, викладачі спираються, передусім, на той факт, що для них є характерним займатися самоаналізом, самооцінкою, самовихованням, але практика засвідчує, що, зазвичай, це проходить нецілеспрямовано щодо майбутньої професії. Щоб самовиховання стало професійно усвідомленим та цілеспрямованим, майбутній педагог повинен відчутти, оцінити свою придатність до педагогічної професії.¹

В організації самовиховання студентів важливо враховувати рівень розвитку їх особистості, а саме:

- ступінь сформованості свідомості та самосвідомості;
- наявність постійної установки на самовдосконалення;
- вміння постановки цілей самовдосконалення, прогнозування очікуваних результатів;
- здатність до самопізнання, яка базується на розумінні особистих здібностей, потреб, інтересів, життєвому самовизначенню;
- здатність здійснювати самоуправління діяльністю;
- розуміння перспективи власного самовдосконалення як поєднання індивідуальних рис та типових, характерних для людей даної культури;
- сформованість інтелектуальних, моральних і вольових якостей;
- розвиток творчої активності;
- готовність до співпраці з дорослими, які можуть дати поради, рекомендації з питань самовиховання.

Основні завдання вищого педагогічного закладу освіти щодо самовиховання майбутніх учителів:

- показати значення, актуальність процесу самовиховання для всебічного розвитку особистості людини;

¹ Див.: Васильченко В.И. Формирование у будущих учителей потребности к самовоспитанию эмпатийности как необходимого элемента педагогической культуры. // Психология педагогического общения. — Кировоград, 1990. — С. 124.

- допомогти студентам в адекватній самооцінці своєї особистості;
- пробудити бажання зайнятися професійним самовихованням;
- допомогти розробити програму самовиховання, шляхи та засоби її реалізації;
- стимулювати у студентів потребу до організації самовиховання школярів у своїй подальшій практичній діяльності.

Основні причини, які ускладнюють організацію процесу самовиховання першокурсників, — поверхове знання змісту і специфіки педагогічної професії, вимог, які вона ставить до вчителя; відсутність достатніх знань про професійне самовиховання, про методiku його здійснення; відсутність допомоги в організації професійного самовиховання з боку викладачів.

Процес самовиховання майбутніх учителів можливий тільки за умови, що до них ставитимуться вимоги, дещо вищі від їх можливостей. Важливою умовою є відношення студентів до поставлених вимог. Зрозуміло, що тільки при усвідомленому прийнятті цих вимог студент відчуватиме потребу у самовихованні. Оскільки процес самовиховання є неперервним, то і його мета, і поняття про ідеал постійно змінюються, а вимоги до студента мають постійно зростати.

Структурно процес самовиховання майбутніх педагогів можна умовно поділити на **такі етапи**:

- самоусвідомлення і прийняття рішення зайнятися самовихованням;
- планування і розробка програми самовиховання;
- безпосередня практична діяльність з реалізації поставлених завдань в роботі над собою;
- самоконтроль і самокорекція цієї діяльності.

Початок роботи майбутнього педагога із самовиховання — **етап самопізнання**, яке дозволяє виявити свої здібності і можливості, рівень розвитку потрібних якостей особистості.

Самопізнання відбувається у таких напрямках: самопізнання себе в системі соціально-психологічних стосунків в умовах навчальної діяльності і тих вимог, які ставить до студентів ця діяльність; самопізнання рівня компетентності і якостей власної особи, що здійснюється шляхом самоспостереження, самоаналізу своїх вчинків, поведінки, результатів діяльності; критичний аналіз висловлювань на свою адресу, самоперевірка себе в різних конкретних умовах діяльності; самооцінка, яка виробляється на основі співставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з поставленими вимогами. Обов'язковою умовою об'єктивності самопізнання виступає адекватна самооцінка, на основі якої забезпечується критичне ставлення майбутнього педагога до своїх досягнень і недоліків.

На основі самопізнання і самооцінки у майбутнього педагога формується рішення про необхідність самовиховання, створюється модель майбутньої роботи над собою. Рішення про самовиховання конкретизується на **другому етапі** — **етапі планування і розробки програми самовиховання**. Планування самовиховання передбачає: визначення мети і основних завдань як на перспективу, так і на певні етапи життя і діяльності студента; розробку програми (плану) особистого розвитку; визначення умов діяльності із самовиховання (вироблення власних правил поведінки, вибір форм, засобів, методів і прийомів вирішення завдань у роботі над собою).

Добре спланована робота над удосконаленням своєї особистості є запорукою результативності самовиховання шляхом систематичної цілеспрямованої діяльності. **На цьому етапі самовиховання** (*безпосередня практична діяльність з реалізації поставлених завдань у роботі над собою*) план і програма самовиховання вирізняються конкретністю змісту та послідовністю їх виконання. Для цього етапу характерні систематичні вправи і тренування в собі необхідних професійних якостей, усунення недоліків. Педагогічне керівництво на цьому етапі здійснюється у формі консультацій і порад.

Ефективність самовиховання майбутнього педагога значно підвищується за умови, що він докладе достатньо зусиль і на **етапі самоконтролю та самокорекції**. Суть діяльності студента на цьому етапі в тому, що він контролює роботу над собою, повністю тримає її в полі своєї свідомості (рефлексії) і на цій основі своєчасно виявляє або попереджує можливі відхилення реалізованої програми самовиховання від заданої, планової, вносить відповідні корективи до плану подальшої роботи. З цією метою студентам пропонують вести щоденник, в якому методом самозвіту потрібно відображати зміст, характер роботи над собою за день, тиждень, місяць.¹

Зрозуміло, що ефективність роботи із самовиховання майбутніх учителів залежить від того, наскільки вони володіють прийомами самовиховання. Саме тому студентів слід ознайомити з тими прийомами самовиховання, які можна використовувати на кожному етапі самовиховання.

Так, на етапі самопізнання доцільно використовувати самоспостереження, самоаналіз, самооцінку.

Самоспостереження — спостереження за своїми діями, вчинками, думками, почуттями. Воно є необхідною передумовою контролю особистості за власною поведінкою та діяльністю.

Самоаналіз — роздуми над своєю поведінкою, окремими вчинками. Його використання допомагає студентам розкрити причини своїх успіхів чи невдач, розвиває самосвідомість і сприяє самопізнанню.

¹ Див.: Психология и педагогика. Учебное пособие. — Москва, 1996. — С. 236.

Самооцінка — судження людини про міру наявності у неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком.

На етапі планування роботи над собою використовують самозобов'язання, особистий план роботи над собою, програму самовиховання, девіз життя.

Самозобов'язання — письмово оформлені зобов'язання перед собою за певний період часу домогтися сформування у себе конкретних позитивних якостей чи позбутися якихось недоліків. Вони можуть бути оформлені і у вигляді власних правил поведінки.

Самозобов'язання чи правила власної поведінки можуть стати основою для складання **плану роботи над собою і програми самовиховання**. Особистий план роботи над собою передбачає систему заходів діяльності студента, яка має сприяти формуванню у нього особистісних якостей, необхідних майбутньому педагогу. Програма самовиховання передбачає розкриття змісту роботи студента над удосконаленням своєї особистості на тривалий період. Девіз життя — це влучно сформульовані життєва ціль та життєве кредо, які визначають повсякденну поведінку її автора.

На етапі реалізації програми самовиховання можна використати такі прийоми самовиховання, як самопереконавання, самонавіювання, самонаказ, самохвалення, самозаохочення, самоосуд та інші.

Самопереконавання полягає в тому, що студентові у певній конкретній ситуації пропонують знайти аргументи і за допомогою них переконатися в тому, правильно чи неправильно він вчинив. Самопереконавання застосовується у тих випадках, коли людина сприйняла якусь пропозицію, вказівку, наказ, але у неї не вистачає рішучості діяти відповідно до них.

Самонавіювання — психічний вплив людини на саму себе. Цей прийом передбачає вплив на самого себе шляхом повторення подумки чи вголос певних суджень до повного оволодіння собою (“Я зможу спокійно вислухати зауваження”).

Самозаохочення застосовують у випадках, коли студент, долаючи труднощі, виконав складне завдання. До нього вдаються, коли необхідно подолати негативні риси характеру.

Самоосуд — прояв незадоволення своїми діями, вчинками, поведінкою.

Докори сумління пробуджують свідомість, викликають внутрішнє хвилювання і почуття вини перед іншими. Самоосуд викликає бажання позбутися недоліків у своїй поведінці.

Самонаказ — прийняття особистістю твердого рішення ніколи не відступати від власних принципів, завжди поводитись тільки належним чином.

На етапі контролю і регуляції використовують прийоми самоконтролю, самозвіту, самооцінки та інші.

Самоконтроль — у психології один із видів усвідомленої регуляції людиною власної поведінки та діяльності з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям, висунутим вимогам, правилам, зразкам.

Самозвіт — звітування особистості подумки перед собою про виконання взятих зобов'язань, плану самовиховання, програми самовиховання. Самозвітом можна займатися і щоденно, відзначаючи, що зроблено протягом дня у плані вдосконалення своєї особистості.

З методикою використання цих та інших прийомів самовиховання можна познайомитись у посібнику з педагогіки.

Педагогічне керівництво процесом самовиховання майбутніх педагогів здійснюється у **таких напрямках**:

- постійне вивчення індивідуальних особливостей студентів і досвіду процесу їх самовиховання, поширення кращого досвіду роботи студентів над собою;

- пояснення майбутнім учителям вимог сучасної школи до особистості вчителя;

- роз'яснення студентам суті і значення професійного самовдосконалення і постановка конкретних завдань із самоосвіти та самовиховання;

- ознайомлення майбутніх педагогів з ефективними прийомами роботи над собою;

- формування позитивної громадської думки, стимулювання процесу самовиховання;

- контроль і допомога майбутнім педагогам в роботі над удосконаленням своєї особистості;

- залучення студентів до різноманітних видів діяльності, які сприяють інтенсифікації процесу самовиховання;

- створення необхідних умов для систематичної цілеспрямованої роботи майбутніх педагогів над собою.¹

Змістовим орієнтиром для систематичної роботи над удосконаленням своєї особистості майбутньому педагогові може слугувати розроблений І. Чернокозовим “Кодекс професійної етики вчителя”.² Пропонуємо студентам ознайомитися з його змістом.

¹ Див.: Психология и педагогика. Учебное пособие /Под ред. К.Абульхановой и др. — Москва: Совершенство, 1998. — С. 239.

² Див.: Чернокозов И.И. Профессиональная этика учителя. — К.: Рад. школа, 1988. — С. 210–215.

1. Ставлення вчителя до своєї праці.

Ставлення до педагогічної праці як до головного сенсу свого життя, діяльності великого соціального значення, засобу реалізації своїх здібностей і соціальних ідеалів.

— Вибирати професію вчителя свідомо, відповідно до педагогічного покликання.

— Любити педагогічну працю, прагнути до творчості в ній, використовувати прогресивні методи виховання і навчання.

— Сприяти поліпшенню умов педагогічної праці, боротися з усім, що заважає вихованню підростаючого покоління.

— Піклуватися про якісне поповнення професійної групи вчителів за рахунок здібної до педагогічної праці молоді.

2. Ставлення вчителя до учнів.

Моральна відповідальність учителя за всебічний розвиток особистості учня.

— Ставитись до учня як до особистості, поважати і підтримувати найцінніші її особистісні якості, сприяти розвитку.

— Прагнути, щоб ставлення до учня було не просто діловим, офіційним, але й мало людський, товариський характер.

— Любити дітей, бути уважним до кожної дитини, ставитись до її думок і вчинків як до значущих фактів.

— Вивчати внутрішній світ учнів, умови їх життя і діяльності для того, щоб, приймаючи рішення, передбачати педагогічні і соціальні наслідки своїх дій.

— Бути вимогливим до учня, бачити в мірі вимогливості міру поваги до нього. Вимогливість має бути педагогічно і соціально доцільною — доброзичливою, реальною, об'рунтованою, що сприяє всебічному розвитку учня.

— Нести моральну відповідальність за характер моральних відносин у системі “учитель — учень”, бути свідомим організатором цих відносин і перетворювати їх у засіб прилучення учнів до моралі.

— Підходити до кожного учня з оптимістичною гіпотезою: вірити у великі можливості духовного і фізичного удосконалення учня, підтримувати його прагнення стати хорошою людиною.

— Бути витриманим з учнями, вміти терпляче вислуховувати і виправляти будь-які їхні помилки.

— Зміцнювати свій авторитет як людини і професіонала в очах дітей, вважати себе відповідальним не тільки за свою поведінку і висловлені думки, але й за правильне їх розуміння учнями.

— Не принижувати людської гідності дитини, бути нетерпимим до подібних дій своїх колег.

3. Ставлення вчителя до учнівського колективу. Повага до учнівського колективу як важливого чинника всебічного розвитку учня.

— Спіратися на учнівський колектив у будь-якій педагогічній справі, рахуватися з його думкою.

— Сприяти формуванню, розвитку і зміцненню учнівського колективу і колективістських якостей учнів.

— Використовувати учнівський колектив як важливу умову і засіб впливу на особистість учня.

— Рахуватися з правом учнівського колективу вирішувати свої внутрішні справи.

— Бачити рівень розвитку учнівського колективу і вклад окремих учнів у його розвиток.

— Бути непримиренним до помилкових форм колективізму, до прояву індивідуалізму, що руйнує колектив учнів.

4. Ставлення вчителя до батьків учнів.

Піклування про організацію педагогічної співпраці з батьками учнів.

— Усвідомлювати моральну відповідальність перед батьками учнів за якість навчання і виховання їхніх дітей.

— Шукати педагогічні контакти з батьками учнів, бути відповідальним за доброзичливість стосунків з ними, домагатися єдності педагогічного впливу обох сторін.

— Сприяти формуванню в учнів поваги до своїх батьків.

— Нести відповідальність за педагогічні погляди батьків учнів, сприяти їх удосконаленню.

— Бути педагогічно вимогливим до батьків учнів щодо виховання дітей, ставити до них вимоги тільки об'рунтовані, педагогічно доцільні.

— Не ображати батьківської любові до дітей, терпляче і поважливо ставитись до критичних зауважень батьків, бачити в їхніх діях ділову форму допомоги у вихованні дітей.

5. Ставлення вчителя до своїх колег.

Повага до колеги як товариша по роботі, підтримка його авторитету як важливого фактора спільного педагогічного впливу на дітей.

— Бути поважливим і тактовним з кожним учителем, незалежно від статі і віку, індивідуальних особливостей і педагогічної майстерності.

— Не прагнути піднести авторитет свого предмета за рахунок приниження інших навчальних предметів.

— Бути уважним і доброзичливим до колег, які шукають нові шляхи і засоби виховання й навчання, допомагати їм своїми знаннями і досвідом.

— Бути особливо уважним до майстра педагогічної праці, допомагати створенню сприятливих умов для його творчості, переймати й поширювати його досвід.

— Допомогати молодшим і менш досвідченим колегам в удосконаленні їхніх педагогічних умінь і навичок, не допускати чванства своїм педагогічним досвідом та майстерністю.

— Бути непримиримим до фактів антипедагогічної поведінки своїх колег.

6. Ставлення вчителя до педагогічного колективу. Відповідальність учителя за педагогічну ефективність діяльності педагогічного колективу.

— Узгоджувати свої педагогічні погляди і дії з діями своїх колег, домагатись єдності педагогічних вимог і впливів на учнів.

— Вчитись у колективу, збагачувати свої педагогічні знання і вміння позитивним досвідом усього колективу.

— Узгоджувати свої зусилля у пошуках нових методів і засобів педагогічного впливу на учнів із зусиллями всього колективу заради успіху спільної справи навчання й виховання, засуджувати прагнення працювати одинцем.

— Робити свій внесок до педагогічного досвіду колективу, пропонувати колективу все краще, чим володіє вчитель, не допускати будь-яких педагогічних “секретів і таємниць” від членів свого колективу.

— З повагою ставитись до традицій колективу, які мають педагогічну цінність, боротися з традиціями і звичаями, морально і педагогічно недоцільними.

— Нести відповідальність за рівень розвитку педагогічного колективу як суб’єкта педагогічної дії.

— Боротися з антипедагогічними поглядами і діями в колективі, бути особисто відповідальним за все, що здійснюється в ньому.

— Залишатися непримиренним до всіх форм лжеколективізму та індивідуалізму, що підривають можливості навчально-виховного процесу.

7. Ставлення вчителя до себе.

Постійна робота вчителя над собою, удосконалення себе як особистості, що є головним фактором педагогічного впливу на учнів.

— Піклуватися про свою моральність, ідейно-теоретичний та інтелектуальний розвиток, про підвищення рівня своєї культури як необхідної умови педагогічного впливу особистості і підвищення її педагогічної майстерності.

— Бути прикладом для учнів, здійснювати постійний контроль за моральною стороною своєї поведінки, керувати своїми емоціями.

— Піклуватися про свій авторитет — важливий фактор педагогічного впливу на учнів.

— Бути самокритичним і вимогливим до себе, тверезо оцінювати відповідність своїх знань, умінь і навичок потребам виховання й навчання підростаючого покоління.

8. Ставлення вчителя до керівника школи.

Практичне сприяння керівнику школи у поліпшенні організації навчально-виховного процесу.

— Дотримуватись дисципліни педагогічної праці, бути готовим підкоритися волі керівника колективу у процесі роботи.

— Нести відповідальності за стиль, зміст і методи діяльності керівника школи, активно протистояти неправильним у педагогічному і соціальному смислі поглядам і діям керівника.

— Прагнути до справедливої оцінки діяльності керівника учительського колективу, не перебільшувати його заслуг.

— Не допускати підлабузництва і угодовства щодо керівника педагогічного колективу, бути непримиреним до прояву цих якостей у своїх колег.

Прагнучи до формування творчої особистості майбутнього педагога, викладачі вищого навчального закладу можуть скористуватися технологією, розробленою проф. С.О. Сисоевою. Вона виділяє чотири групи “базових” якостей особистості, які сприяють її самореалізації у житті та професійній діяльності:

1. Підсистема спрямованості: позитивне уявлення про себе (адекватна самооцінка), бажання пізнати себе, творчий інтерес, допитливість; потяг до пошуку нової інформації, фактів; мотивація досягнення.

2. Підсистема характерологічних особливостей особистості: сміливість; готовність до ризику; самостійність; ініціативність; впевненість у своїх силах та здібностях; цілеспрямованість; наполегливість; вміння довести почату справу до кінця; працелюбність; емоційна активність.

3. Підсистема творчих умінь: проблемне бачення; здатність до висунування гіпотез, оригінальних ідей; здатність до дослідницької діяльності; розвинуте уявлення, фантазія; здатність до виявлення протиріч; здатність до подолання інерції мислення; вміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; здатність до міжособистісного спілкування.

4. Підсистема індивідуальних особистостей психічних процесів: альтернативність мислення; дивергентність мислення; точність мислення; готовність пам’яті; асоціативність пам’яті; цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття; пошуково-перетворюючий стиль мислення.

Розроблена автором технологія передбачає розкриття змісту кожної якості особистості та критерії оцінки їх сформованості.¹

¹ Див.: Сисоева С.О. Технологія творчого розвитку особистості у процесі професійної підготовки // Педагогічні технології у неперервній професійній освіті. — К.: ВІПОЛ, 2001. — С. 242.

Запитання і завдання.

1. Дайте психолого-педагогічну характеристику сучасного студента вищого педагогічного закладу освіти.
2. Назвіть права та обов'язки студента вищого закладу освіти.
3. Охарактеризуйте зміст і методику самостійної роботи студента вищого закладу освіти.
4. Розкрийте місце наукової роботи студента в його самостійній роботі.
5. Покажіть роль самовиховання у підготовці майбутнього педагога.
6. Охарактеризуйте етапи процесу самовиховання.
7. Розкрийте зміст основних прийомів самовиховання.
8. Складіть план самовиховання на семестр і обговоріть його з однокурсниками, викладачем кафедри педагогіки чи психології.
9. Уважно прочитайте “Кодекс професійної етики вчителя” і, проаналізувавши позитивні та негативні сторони своєї особистості, продумайте програму роботи над удосконаленням своєї особистості на перспективу.
10. Складіть коротку програму самостійної позааудиторної роботи з підвищення своєї педагогічної культури. До неї можна включити такі пункти:
 - а) вивчення науково-методичної літератури з питань навчання й виховання;
 - б) ознайомлення з передовим педагогічним досвідом;
 - в) оволодіння технологією педагогічної майстерності (за допомогою спеціальних вправ у процесі безвідривної практики);
 - г) формування якостей особистості вчителя-вихователя.

Рекомендована література

1. Введение в специальность /Под. ред. Л.И. Рувинского. — Москва: Просвещение, 1988. — 208 с.
2. Выдрин В.М. Введение в специальность. — Москва: Физкультура и спорт, 1980. — 118 с.
3. Елканов С.Б. Профессиональное самовоспитание учителя. — Москва: Просвещение, 1986. — 143 с.
4. Педагогика и психология: Учебное пособие /Под ред. К.А. Абульхановой. — Москва: Совершенство, 1998. — 298 с.
5. Фіцула М.М. Педагогіка: Посібник. — К.: ВЦ “Академія”, 2001. — 546 с.

Розділ VI

СИСТЕМА ОСВІТИ В УКРАЇНІ

ТЕМА 1. ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Система освіти складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального та економічного розвитку суспільства і держави.

Закон України “Про освіту” (Ст. 3) гарантує громадянам України право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров’я, місця проживання та інших обставин. Це право забезпечується:

- розгалуженою мережею закладів освіти, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти;
- відкритим характером закладів освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;
- різними формами навчання — очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

Законом України “Про освіту” визначено наступні основоположні принципи освіти нашої держави:

- *доступність для кожного громадянина усіх форм типів освітніх послуг, що надаються державою* (передбачає вільний вибір громадянами будь-якого типу навчального закладу на рівних умовах, рівне право на навчання чоловіків і жінок та реалізується через можливість безоплатного навчання і забезпечення студентів стипендією);
- *рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку* (усі види навчально-виховної (в тому числі обрані самостійно) діяльності в закладах освіти сприяють всебічному розвитку особистості студентів);

- *гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей* (навчально-виховний процес повинен орієнтуватися на зміцнення єдності народу, людини і держави, сприяти самопізнанню та самореалізації індивіда; кожен педагог, учень, студент має право, в рамках своєї компетенції, брати участь у вирішенні проблем навчально-виховного процесу, вибору навчального закладу та індивідуальних форм досягнення мети);

- *органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями* (реалізується через національну спрямованість виховання і передбачає необхідність оволодіння історією і культурою свого народу, рідною мовою, прищеплення шанобливого ставлення до них);

- *незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій* (реалізація забезпечується конституційною вимогою про недопустимість втручання у навчально-виховний процес закладу освіти політичних, громадських та релігійних об'єднань);

- *науковий, світський характер освіти* (навчальний заклад дає учням і студентам комплекс всесторонніх наукових знань про природу, суспільство, науку, культуру, формуючи науковий світогляд, моральні, естетичні правові тощо цінності; релігійні предмети у навчальних закладах викладаються лише на прохання батьків і у факультативній формі);

- *інтеграція з наукою і виробництвом* (освітня діяльність повинна ґрунтуватися на основі наукових здобутків та поєднуватися з виробництвом, оскільки останнє є засобом всебічного розвитку молоді);

- *взаємозв'язок з освітою інших країн* (освітня діяльність ґрунтується на загальносвітових наукових здобутках щодо вдосконалення змісту і технологій навчання, підготовки кваліфікованих спеціалістів, а також передбачає організацію співпраці із іноземними колегами);

- *гнучкість і прогностичність системи освіти* (означає варіативність, саморегуляцію і безперервне оновлення національної освіти, її адаптацію до нових вимог найближчого етапу розвитку суспільства);

- *єдність і наступність системи освіти* (система освіти України ґрунтується на принципі послідовності і наступності навчання в усіх ланках);

- *безперервність і різноманітність освіти* (реалізується шляхом узгодження та координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, що функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку громадян до можливого переходу на наступні ступені, потребують зв'язку між загальною середньою, професійно-технічною, вищою та післядипломною освітою, а також формування потреби і здатності особистості до самоосвіти);

• поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті (передбачає розподіл функцій у управлінні освітою між державними органами і органами самоврядування).

Перспективи входження системи вищої освіти України в Зону європейської вищої освіти вимагає доповнення розглянутих нами принципів побудови системи вищої освіти новими принципами, які базуються на університетській хартії, прийнятій у Болонії в 1988 році. До основних принципів діяльності цієї системи належать:

Принцип поєднання автономії з відповідальністю. Відповідно до цього принципу університети повинні мати право формувати свою стратегію, вибрати свої пріоритети в навчанні і проведенні наукових досліджень, витратити свої ресурси, профілювати свої програми і встановлювати свої критерії для прийому професорів і учнів. Європейські вищі навчальні заклади готові до конкуренції вдома, в Європі і у світі, але для цього вони потребують необхідної організаційної свободи чітких і сприятливих рамок регулювання та достатнього фінансування.

Принцип освіти як відповідальності перед суспільством. Зона європейської вищої освіти повинна будуватися на європейських традиціях відповідальності освіти перед суспільством, на широкому і відкритому доступі як поступового, так і післяступеневого навчання, на освіті для розвитку особистості і навчанні протягом всього життя; на громадянськості як короткочасної, так і довготривалої соціальної умінності.

Принцип вищої освіти, що базується на наукових дослідженнях. Оскільки наукові дослідження є рушійною силою вищої освіти, то і створення Зони європейської вищої освіти повинно йти одночасно і паралельно із створенням Зони європейських наукових досліджень.

Принцип організації диверсифікації. Європейська вища освіта завжди була різноманітна стосовно мов, національних систем, типів інститутів, орієнтації профілів підготовки і навчальних планів. У той же час її майбутнє залежить від здатності організувати це цінне різноманіття так ефективно, щоб отримати позитивні результати, а не труднощі, гнучкість, а не непрозорість. Вищі навчальні заклади бажають користуватися конвергенцією — зокрема, в загальних поняттях, загальнодоступних у даній предметній галузі поза границями — і мати справу з різноманіттям, як з активом, а не причиною для непризнання чи виключення. Вони віддані створенню достатнього саморегулювання для гарантії мінімального рівня об'єднання так, щоб їх зусилля до сумісництва не були підірвані надто великою депресією у визначенні і застосуванні кредитів, в основних критеріях ступенів і в критеріях якості.

Перспективи навчання протягом всього життя буде досягнуто краще через цінності, властиві якійсній освіті; через різноманіття підходів і профілів дисциплін; через гнучкість програм, що дозволяють мати багато можливостей входження “в” і виводу “із” них; через розвиток міжспеціалізованих навичок і вмінь, таких як комунікація і мови; через здатність мобілізувати знання, вирішувати проблеми, працювати в команді і розвиватися соціально.

Мобільність. Вільна мобільність учнів, персоналу і випускників — необхідна умова існування Зони європейської вищої освіти. Європейські університети хочуть розвивати велику мобільність як по “горизонталі”, так і по “вертикалі”, і не розглядають віртуальну мобільність, як заміну фізичної мобільності. Через важливість викладацького складу з європейським досвідом, університети хотіли б усунути вимоги до національності та інші перешкоди для академічної кар’єри в Європі. Проте, також необхідний і загальний підхід до віртуальної мобільності і транснаціональної освіти.

Сумісні кваліфікації на доступневому і післяступневому рівнях. Вищі навчальні заклади підтримують сумісність кваліфікацій, які базуються на ключових відмінностях у доступневому і післяступневому навчанні. Перші ступені повинні надати можливість зайнятості на ринку праці або, головним чином, бути підготовчим ступенем для подальшого навчання на післяступневому рівні. За певних умов університет може вводити інтегровані навчальні плани, які ведуть безпосередньо до ступеня магістра. Важливу роль у прийнятті таких рішень мають сітки, створені на основі однорідності дисциплін, що вивчаються.

Привабливість. Європейські вищі навчальні заклади хочуть стати привабливими для талановитих людей усіх континентів. Специфічні заходи для цього включають адаптацію програм; ступені, чітко зрозумілі як всередині, так і поза Європою; необхідні засоби забезпечення якості; програми, реалізовані на основних світових мовах; адекватну інформацію і маркетинг; доброзичливий сервіс для іноземним учнів і вчених, а також стратегічну роботу в рамках сіток.

Національна доктрина розвитку освіти передбачає такі пріоритетні напрями державної політики щодо її розвитку:

- особистісна орієнтація освіти;
- формування національних і загальнолюдських цінностей;
- створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя;
- пропаганда здорового способу життя;
- розширення країномовного освітнього простору;

- забезпечення освітніх потреб національних меншин;
 - забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їх соціального статусу;
 - розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти у сільській місцевості та професійно-технічної освіти;
 - органічне поєднання освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки, дистанційної освіти;
 - запровадження освітніх інновацій та інноваційних технологій;
 - створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів;
 - створення ринку освітніх послуг та його науково-методичне забезпечення;
 - інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.
- Управління освітою здійснюється державними органами управління та органами громадського самоврядування.

До державних органів управління вищою освітою належать:

- Міністерство освіти і науки України;
- центральні органи виконавчої влади України, яким підпорядковані навчальні заклади освіти;
- Вища атестаційна комісія України;
- Державна акредитаційна комісія.

Міністерство освіти і науки України є центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює керівництво у сфері освіти. Міністерство освіти і науки України:

- бере участь у визначенні державної політики у сфері освіти, науки, професійної підготовки кадрів;
- розробляє програми розвитку освіти, державні стандарти;
- забезпечує зв'язок із закладами освіти, державними органами інших країн з питань, які входять до його компетенції;
- проводить акредитацію вищих та професійно-технічних навчальних закладів, видає їм ліцензії, сертифікати;
- організовує атестацію педагогічних і науково-педагогічних працівників щодо присвоєння їм кваліфікаційних, педагогічних та вчених звань.

Вища атестаційна комісія України організовує і проводить атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів, керує роботою щодо присудження наукових ступенів, присвоєння вчених звань.

За результатами акредитації вищих закладів освіти Міністерство освіти і науки України разом з міністерствами і відомствами, яким підпорядковані заклади освіти:

— визначає відповідність освітніх послуг державним стандартам певного освітньо-кваліфікаційного рівня за напрямками, надає право видачі документа про освіту державного зразка;

— встановлює рівень акредитації навчального закладу;

— інформує громадськість про якість освітньої та наукової діяльності вищих навчальних закладів.

Органами громадського самоврядування в освіті є:

— Всеукраїнський з'їзд працівників освіти;

— загальні збори колективу навчального закладу;

— районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників;

— з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим.

Органи громадського самоврядування в освіті вносять пропозиції щодо формування державної політики у сфері освіти.

ТЕМА 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТИПІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Відповідно до Закону України “Про освіту” (Ст. 29) структура освіти в Україні включає такі ланки.

Дошкільна освіта. Дошкільними закладами освіти є: дитячі ясла, дитячі садки, дитячі ясла-садки сімейні, прогулянкові, дошкільні компенсуючі (для дітей, які потребують корекції фізичного і психічного розвитку) та комбінованого типу з короткотривалим, денним, цілодобовим перебуванням дітей, а також дитячі садки інтернатного типу, дитячі будинки та ін.

Дошкільні заклади у тісній взаємодії із сім'єю забезпечують фізичне та психічне здоров'я дітей, їх повноцінний розвиток, готовність до школи, набуття життєвого досвіду.

Дошкільне виховання спрямовується на практичне оволодіння рідною мовою в сім'ї та дошкільному виховному закладі; забезпечення пізнавальної активності, творчих і художніх здібностей в ігровій та інших видах дитячої діяльності; виховання культури спілкування, поваги й любові до батьків, родини, Батьківщини; започаткування основ трудового виховання, екологічної культури, моральної орієнтації в національних та загальнолюдських цінностях.

Загальна середня освіта. Типи і зміст навчально-виховної діяльності загальноосвітніх навчальних закладів розкрито у попередньому розділі.

Позашкільна освіта. Позашкільна освіта та виховання є частиною структури освіти і спрямовується на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

Позашкільна освіта і виховання здійснюються позашкільними закладами, до яких належать палаци, будинки, центри, станції дитячої творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

Професійно-технічна освіта. Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їхніх покликань, інтересів, здібностей, перепідготовки, підвищення їх професійної кваліфікації. Вона здійснюється на основі базової загальної середньої освіти з наданням можливості здобувати повну загальну середню освіту.

Професійну технічну освіту здобувають у таких закладах освіти: професійно-технічне училище, професійно-художнє училище, професійне училище соціальної реабілітації, училище-агрофірма, училище-завод, вище професійне училище, навчально-виробничий центр, центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, навчально-курсний комбінат, інші типи закладів, що надають робітничу професію. Вони можуть мати денні, вечірні відділення, створювати і входити до різних комплексів, об'єднань.

Учні державних професійно-технічних закладів освіти з числа дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей, які потребують особливих умов виховання, перебувають на повному утриманні держави. Інші учні цих закладів забезпечуються безкоштовним харчуванням і стипендією.

Випускникам професійно-технічних закладів освіти відповідно до їх освітньо-кваліфікаційного рівня присвоюється кваліфікація “кваліфікований робітник” з набутої професії відповідного розряду (категорії).

Вища освіта. Вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення кваліфікації. Вища освіта здійснюється на базі повної загальної середньої освіти. До вищих навчальних закладів, що готують молодших спеціалістів, можуть прийматися особи, які мають базову загальну середню освіту.

Прийом громадян до вищих закладів освіти проводиться на конкурсній основі відповідно до здібностей незалежно від форми власності закладів освіти та джерел оплати за навчання. Навчання у вищих закладах освіти державної форми власності оплачується державою.

В Україні діють такі види вищих навчальних закладів:

1. Університет (класичний університет) — багатопрофільний вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою з широ-

кого спектра природничих, гуманітарних, технічних та інших напрямів науки, техніки і культури за освітньо-професійними програмами всіх рівнів, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, сприяє поширенню наукових знань і здійснює культурно-просвітницьку діяльність серед населення, має розвинуту інфраструктуру наукових і науково-виробничих підприємств і установ, високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення такої діяльності. Можуть створюватись технічні, технологічні, економічні, медичні, сільськогосподарські та інші університети, які здійснюють багатoproфільну підготовку фахівців з вищою освітою у відповідній галузі.

2. Академія — вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів в окремо визначеній галузі знань або виробництва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності, має високий рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

3. Інститут — вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить наукову та науково-виробничу діяльність, має високий кадровий та матеріально-технічний потенціал.

4. Консерваторія (музична академія) — вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами всіх рівнів у галузі культури і мистецтва — музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін, проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності, має високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення.

5. Коледж — вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії, інституту, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами бакалавра або молодшого спеціаліста з одного (кількох споріднених) напрямів підготовки або спеціальності, має необхідний кадровий потенціал, матеріально-технічну базу.

6. Технікум (училище) — вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії, інституту, який здійснює підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-професійними програмами молодшого спеціаліста, має необхідний кадровий потенціал, матеріально-технічну базу.

Порядок створення, реорганізації, ліквідації, ліцензування, атестації та акредитації вищого навчального закладу встановлює Кабінет Міністрів України.

Відповідно до освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки студентів, способів реалізації освітньо-професійних програм та соціальних функцій у системі освіти вищі навчальні заклади розподіляються за такими рівнями акредитації:

— вищі навчальні заклади першого рівня акредитації (технікуми, училища та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), які готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти з присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста;

— вищі навчальні заклади другого рівня акредитації (коледжі та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), які готують фахівців на основі повної загальної середньої освіти з присвоєнням кваліфікації молодшого спеціаліста, бакалавра;

— вищі навчальні заклади третього і четвертого рівнів акредитації (університети, академії, інститути, консерваторії та інші прирівняні до них за результатами акредитації вищі навчальні заклади), які готують: фахівців на основі повної загальної середньої освіти — з присвоєнням кваліфікації бакалавра, спеціаліста, магістра; на основі вищої освіти — з присудженням наукових, ступенів кандидата та доктора наук у встановленому порядку.

Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах може здійснюватись з відривом (очна), без відриву від виробництва (вечірня, заочна), шляхом поєднання цих форм, а з окремих спеціальностей — екстерном.

Очна форма навчання, коли навчання здійснюється з відривом від виробництва і основним акцентом на аудиторні заняття в умовах безпосереднього контакту студентів з викладачами і між собою. Переваги такого навчання полягають у максимальному обсязі навчально-виховного взаємовпливу всіх учасників навчального процесу, у можливостях використання усіх видів педагогічного контролю, у широкому використанні групових методів і форм навчання, в можливостях надати максимального обсягу змістовного матеріалу.

Заочна форма навчання — домінують самостійні форми роботи студентів, знижений обсяг безпосередніх контактів студентів і викладачів, має місце в основному семестровий і випускний контроль. Специфіка заочного навчання у тому, що для деяких видів освіти (наприклад, медичної) воно практично не може бути застосоване.

Очно-заочна (вечірня) форма навчання — за всіма параметрами займає проміжне становище між очною і заочною формами.

Екстернат (лат. *externus* — зовнішній, сторонній) — є особливою формою навчання осіб (екстернів), які мають відповідний освітній, освітньо-кваліфікаційний рівень, для здобуття ними певного рівня вищої освіти шляхом самостійного вивчення навчальних дисциплін і складання у вищому навчальному закла-

ді заліків, іспитів та проходження інших форм підсумкового контролю, передбачених навчальним планом.

Дистанційне (лат. *distantia* — відстань, проміжок між чимось) **навчання** — форма навчання, коли спілкування між викладачем і студентом відбувається за допомогою листування, магнітофонних, аудіо- та відеокасет, комп'ютерних мереж, кабельного та супутникового телебачення (інтернету).

Підготовка педагогічних кадрів здійснюється педагогічними коледжами, педагогічними університетами, класичними університетами та іншими вищими навчальними закладами за умови виконання ними галузевих стандартів вищої педагогічної освіти.

У педагогічних коледжах здійснюється підготовка педагогічних працівників освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра (на основі загальної середньої освіти) за напрямом підготовки “Освіта” з окремих спеціальностей (“Дошкільна освіта”, “Початкова освіта”, “Музичне мистецтво”, “Образотворче мистецтво”, “Технології”, “Фізичне виховання”, “Професійна освіта”).

У педагогічних університетах — підготовка та перепідготовка педагогічних працівників — фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра та професіоналів освітньо-кваліфікаційного рівня магістра.

У класичних університетах — підготовка та перепідготовка педагогічних працівників — фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра та професіоналів освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за напрямом підготовки “Освіта”, а також за іншими напрямами, за якими передбачається здобуття педагогічної кваліфікації. Класичні університети можуть створювати педагогічні інститути як структурні підрозділи.

Підготовка педагогічних працівників може також здійснюватися в інших вищих навчальних закладах за умови виконання ними вимог галузевих стандартів вищої педагогічної освіти.

Вищі навчальні заклади та заклади післядипломної педагогічної освіти можуть об'єднуватися у навчальні, навчально-наукові та навчально-науково-виробничі комплекси.

У університетах здійснюється також підготовка та перепідготовка науково-педагогічних працівників шляхом їх навчання в аспірантурі та докторантурі.

Ступеневість вищої освіти полягає у здобутті різних освітньо-кваліфікаційних рівнів на відповідних етапах (ступенях) вищої освіти.

Виходячи зі структури вищої освіти, її перший ступінь передбачає здобуття вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня “Молодший спеціаліст”; другий — “Бакалавр” (базова вища освіта); третій — “Спеціаліст”, “Магістр” (повна вища освіта).

Основними видами діяльності вищих закладів освіти є:

- підготовка фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- підготовка та атестація наукових, науково-педагогічних кадрів;
- науково-дослідна робота;
- спеціалізація, підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів;
- культурно-освітня, методична, видавнича, фінансово-господарська, виробничо-комерційна діяльність;
- здійснення зовнішніх зв'язків.

Післядипломна освіта (спеціалізація, стажування, клінічна ординатура, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів). Післядипломна освіта забезпечує одержання нової кваліфікації, нової спеціальності та професії на основі раніше здобутої у закладі освіти і досвіду практичної діяльності, поглиблення професійних знань, умінь за спеціальністю, професією.

Післядипломна освіта здійснюється такими закладами:

- академії, інститути (центри) підвищення кваліфікації, перепідготовки, удосконалення, навчально-курсів комбінати;
- підрозділи вищих закладів освіти (філіали, факультети, відділення та ін.);
- професійно-технічні заклади освіти;
- відповідні підрозділи в організаціях та підприємствах.

Ці заклади можуть працювати за очною, вечірньою, заочною формами навчання, мати філіали і вести науково-дослідницьку роботу.

Самоосвіта громадян. Для самоосвіти громадян державними органами, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, громадянами створюються відкриті народні університети, лекторії, бібліотеки, центри, клуби, навчальні радіо-, телепрограми тощо.

Аспірантура в Україні є основною формою підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів. Існує очна (три роки) із забезпеченням аспірантів державною стипендією і заочна аспірантура (чотири роки). До аспірантури приймають осіб, які виявили здатність до науково-дослідної чи науково-педагогічної діяльності, мають закінчену вищу освіту, стаж практичної роботи після закінчення вищого закладу освіти не менше двох років (за обраною спеціальністю) і склали вступні іспити. Аспірант працює під керівництвом свого наукового керівника, складає іспити кандидатського мінімуму, готує дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Докторантура — вищий ступінь у системі підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, частина системи безперервної освіти. Діє при провідних вищих закладах освіти, наукових установах і організаціях. До докторантури з відривом від виробництва приймаються особи у віці до сорока років, які

мають науковий ступінь кандидата наук і досягли значних успіхів в обраній галузі. Термін підготовки в докторантурі три роки і зараховується до стажу науково-педагогічної праці. Докторантам виплачується державна стипендія, а для надання їм допомоги у проведенні дисертаційного дослідження за місцем підготовки можуть призначатися наукові консультанти.

Відповідно до “Концептуальних засад розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір” передбачається змінити назву напрямку “Педагогічна освіта” та спеціальностей і привести їх відповідно до вимог Державного стандарту загальної середньої освіти: Шифр: 0101. Назва напрямку підготовки: Освіта. Назва спеціальностей: Дошкільна освіта. Українська мова і література. Мова і література (із зазначенням мови). Історія. Музичне мистецтво. Образотворче мистецтво. Математика. Біологія. Географія. Фізика. Хімія. Технологія. Інформатика. Фізичне виховання. Професійна освіта (за профілем підготовки). Корекційна освіта. Соціальна педагогіка. Практична психологія. Валеологія.

З метою підготовки педагогічних працівників до викладання двох і більше навчальних предметів та здійснення ними інших навчально-виховних функцій передбачено поєднання педагогічних спеціальностей і педагогічних, спеціалізацій, що входять до напрямку підготовки “Освіта”.

Педагогічні спеціалізації запроваджуються для підготовки педагогічних працівників до викладання навчальних предметів варіативного компоненту навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів, а також до проведення позашкільної і позакласної роботи з урахуванням професійних потреб замовника і задоволення особистісних потреб студента.

Підготовка педагогічних працівників з вищою освітою здійснюється за освітніми рівнями “базова вища освіта” і “повна вища освіта” та освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра і магістра.

Тривалість підготовки бакалавра з урахуванням особливостей спеціальностей — три-чотири роки, магістра — один-два роки.

При поєднанні двох складних за змістом спеціальностей тривалість підготовки магістра може бути збільшена Міністерством освіти і науки України не більше ніж на один рік.

Фахівцям освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, підготовка яких здійснюється за поєднаними спеціальностями напрямку підготовки “Освіта” присвоюється кваліфікація за першою спеціальністю.

Професіоналам освітньо-кваліфікаційного рівня магістра, підготовка яких здійснюється за поєднанням спеціальностей напрямку підготовки “Освіта”, присвоюється кваліфікація за першою і другою спеціальностями.

ТЕМА 3. ОСВІТНІ ТА ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ РІВНІ

Система освіти передбачає здобуття громадянами України певних освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Освітній рівень передбачає задоволення потреб особистості у здобутті загальної середньої та вищої освіти шляхом навчання у різних типах закладів освіти. Законом України “Про освіту” встановлено такі освітні рівні: початкова загальна освіта, загальна середня освіта, повна загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, базова вища освіта, повна вища освіта.

Освітньо-кваліфікаційним рівнем передбачено здобуття певного рівня освіти і кваліфікації. Встановлено такі освітньо-кваліфікаційні рівні: кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр. Цим же законом визначаються також наукові ступені (кандидат наук, доктор наук) та вчені звання (старший науковий співробітник, доцент, професор).

Кваліфікований робітник — це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на базі загальної середньої освіти здобув кваліфікаційний розряд, що визначає ступінь кваліфікації робітника відповідно до тарифно-кваліфікаційного довідника.

Молодший спеціаліст — це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі повної загальної середньої освіти здобув загальнокультурну підготовку, спеціальні уміння та знання, має певний досвід їх застосування для вирішення типових професійних завдань, передбачених відповідною посадою.

Бакалавр — це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі повної загальної середньої освіти здобув поглиблену загальнокультурну підготовку, фундаментальні та професійноорієнтовані уміння і знання щодо узагальненого об’єкта праці і здатний вирішувати типові професійні завдання, передбачені для відповідних посад.

Спеціаліст — це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра здобув спеціальні уміння та знання, має певний досвід їх застосування для вирішення складних професійних завдань, передбачених для відповідних посад.

Магістр — освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у певній галузі.

Кандидат наук — перший науковий ступінь в Україні, що присуджується особам з вищою освітою, які склали кандидатський мінімум і захистили кандидатську дисертацію. Ступінь кандидата наук присуджують спеціалізовані ради вищих закладів освіти або науково-дослідних установ.

Доктор наук — науковий ступінь, який присуджується особам, що захистили докторську дисертацію й мали до того, як правило, вчений ступінь кандидата наук (в Україні) або магістра.

Старший науковий співробітник — вчене звання і штатна посада в науково-дослідних установах. Це звання присуджується докторам і кандидатам наук, які мають друковані праці або винаходи і обіймають відповідні посади.

Доцент — вчене звання для викладачів вищих закладів освіти, яке присвоюється особам, що мають, як правило, науковий ступінь кандидата наук, друковані наукові праці або винаходи і обрані на посаду.

Професор — вчене звання, що присвоюється найбільш кваліфікованим викладачам вищих закладів освіти і науковим працівникам науково-дослідних установ. Це звання надається особам, які мають вчений ступінь доктора наук, а в окремих випадках — висококваліфікованим спеціалістам, які не здобули вченого звання, але мають певні заслуги в галузі науки, техніки, з багаторічною педагогічною діяльністю, а також є авторами наукових праць і навчально-методичних посібників.

Соціально-економічні та політичні зміни у суспільстві, зміцнення державності України, входження її в цивілізоване світове співтовариство неможливе без структурної реформи національної системи вищої освіти. Однією із передумов входження України до єдиної Європейської зони вищої освіти є реалізація системою вищої освіти в Україні ідей Болонського процесу. Пропозиції, які виконуються в рамках Болонського процесу, зводяться в основному до шести ключових позицій:

1. Введення двоциклового навчання. Фактично пропонується ввести два цикли навчання: 1-й — до одержання першого академічного ступеня і 2-й — після його одержання. При цьому тривалість навчання на першому циклі має бути не менше трьох і не більше чотирьох років. Навчання впродовж другого циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через один-два роки навчання після одержання першого ступеня) і (або) докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років).

2. Контроль якості освіти. Передбачається організація акредитаційних агентів, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка ґрунтуватиметься не на тривалості навчання, а на знаннях, уміннях і навичках, отриманих випускниками. Одночасно будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти.

3. Розширення мобільності. На основі виконання попередніх пунктів передбачається істотний розвиток мобільності студентів. Окрім того, ставиться питання про розширення мобільності викладацького та іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом. Передбачається зміна національних законодавчих актів у сфері працевлаштування іноземців.

4. Забезпечення працевлаштування випускників. Одним із положень Болонського процесу є організація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути застосовані і практично використані на користь усієї Європи. Усі академічні ступені та інші кваліфікації повинні вимагатися європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути спрощеним. Для забезпечення визнання кваліфікацій планується повсюдне використання Додатка до диплома, рекомендованого ЮНЕСКО.

5. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із головних завдань, що має бути вирішене в рамках Болонського процесу, є залучення до Європи більшої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що введення загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної системи накопичення, легкодоступних кваліфікацій тощо, сприятиме підвищенню інтересу європейських та інших громадян до вищої освіти.

6. Запровадження кредитної системи. Пропонується запровадити у всіх національних системах освіти систему обліку трудомісткості навчальної роботи у кредитах. За основу пропонується прийняти ECTS, зробивши її системою накопичення, здатною працювати в рамках концепції “навчання впродовж усього життя”.

Запитання і завдання.

1. Що розуміємо під системою освіти України?
2. Чим зумовлена наша система освіти? Розкрийте роль освіти в розвитку продуктивних сил суспільства.
3. Розкрийте суть принципів, на яких будується освіта в нашій країні.
4. Назвіть пріоритетні напрями розвитку системи освіти в Україні.
5. Охарактеризуйте основні ланки системи освіти України.
6. Побувайте в одній з дошкільних виховних установ і ознайомтеся з програмою виховання у ній дітей.
7. Відвідайте один із типів загальноосвітніх шкіл, ознайомтеся зі специфікою організації в ній навчально-виховного процесу.
8. Побувайте у професійно-технічному училищі та ознайомтеся із особливостями підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів.
9. Відвідайте одну з позашкільних навчально-виховних установ і познайомтеся з методикою її роботи.
10. Як відбувається підготовка науково-педагогічних і наукових кадрів у нашій країні?
11. Розкрийте суть ступеневої і неперервної освіти в Україні.

 Рекомендована література

1. Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”). — К., 1994. — 62 с.
2. Закон України “Про освіту”. — К., 1991.
3. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. — К.: Школяр, 1997. — 150 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти. — К., 2002. — 24 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Орієнтовна тематика і зміст семінарських занять.

Заняття 1. Учитель української національної школи.

1. Загальноосвітня школа — основна ланка в системі освіти України і її роль у національному відродженні.

2. Соціальна роль учителя, його функції, вимоги до нього.

Заняття 2. Зміст, форми і методи самостійної роботи студентів.

1. Методика підготовки студента до лекції, семінарського і практичного заняття, до заліків та іспитів.

2. Самостійна робота студента з книжкою.

3. Формування у студентів дослідницьких умінь.

Заняття 3. Засоби професійного самовиховання.

1. Місце самовиховання у професійному становленні майбутнього вчителя.

2. Місце роботи студента на різних етапах самовиховання.

3. Характеристика прийомів професійного самовиховання.

Заняття 4. Педагогічне спілкування.

1. Місце педагогічного спілкування у професійній діяльності вчителя.

2. Вимоги до педагогічного спілкування.

3. Планування та організація педагогічного спілкування.

Додаток Б

Орієнтовна тематика і зміст лабораторних занять.

Заняття 1. Основні риси і якості особистості вчителя української національної школи.

На занятті аналізуються підготовлені студентами твори на такі теми:

“Мій улюблений учитель”, “Мій ідеал учителя сучасної школи”, “Образ учителя в українській художній літературі” та інші, обговорюються педагогічні ситуації з проблем педагогічної етики і такту, підібрані студентами матеріали про педагогів-новаторів. Може бути влаштована зустріч з учителями-майстрами педагогічної праці і т. п.

Заняття 2. Складання програми професійного самовиховання.

На занятті аналізуються вимоги до особистості студента як майбутнього вчителя; обговорюються розроблені студентами орієнтовні програми із самоосвіти і самовиховання на весь період навчання; розглядаються конкретні форми і методи раціональної праці студентів, визначаються засоби самоконтролю за виконанням програми самовиховання.

Заняття 3. Характеристика середньої загальноосвітньої школи.

Заняття проводиться в одному з типів середньої загальноосвітньої школи. Під час його проведення організовується бесіда з адміністрацією школи і екскурсія.

Заняття 4. Ознайомлення студентів з різними типами навчально-виховних установ як базою для проведення педагогічної практики.

Заняття проводиться в одній з позашкільних установ (станції юних техніків, станції юних натуралістів, дитячій юнацькій бібліотеці та ін.), під час якого студенти знайомляться із завданнями і особливостями роботи цих установ та їх роллю в системі національного виховання підростаючого покоління.

Заняття 5. Методика пошуку літературних джерел.

Заняття проводиться в бібліотеці університету. Студенти знайомляться з предметним і систематичним каталогами та з методикою пошуку необхідної літератури.

Примітка: Через обмаль відведеного на вивчення цього курсу часу завданням занять 4 і 5 студенти можуть виконувати індивідуально.

Додаток В

Тематика індивідуальних завдань для першокурсників.

1. Образ учителя в українській художній літературі.
2. Творчий характер діяльності вчителя.
3. Особливості роботи вчителя у різних типах навчально-виховних установ.
4. Вимоги до особистості вчителя на сучасному етапі.
5. Педагогічне покликання і педагогічні здібності.
6. Професійна етика і педагогічний такт учителя.
7. Морально-психологічний клімат у педагогічному колективі.
8. Ерудиція і культура вчителя.
9. Педагогічна майстерність і шляхи оволодіння нею.
10. Учителі — майстри педагогічної справи Тернопільщини.
11. Кваліфікаційна характеристика вчителя як модель професійно-педагогічної підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі.
12. Роль безвідривної педагогічної практики у підготовці майбутнього вчителя.
13. Особливості підготовки студентів до літньої педагогічної практики.
14. Самостійна робота студентів та її види.
15. Роль суспільно-гуманітарних дисциплін у професійній підготовці майбутнього вчителя.
16. Участь студентів у науково-дослідницькій роботі.
17. Наукова організація праці студента.
18. Методика роботи з книгою.
19. Психолого-педагогічні основи професійного самовиховання.
20. Принципи побудови системи освіти України.
21. Мета і завдання середньої загальноосвітньої школи.
22. Особливості сучасного школяра (можна окремо: молодшого школяра, підлітка чи старшокласника).

23. Негативні прояви в учнівському середовищі.
24. Особливості навчально-виховної роботи в сільській школі.
25. Школа — центр суспільного виховання.
26. Особливості педагогічної діяльності.
27. Психолого-педагогічна характеристика сучасного студента.
28. Суть і зміст програми професійного самовиховання.
29. Характеристика прийомів самовиховання.
30. Працездатність та умови її збереження.
31. Педагогічне спілкування і його місце у професійній діяльності вчителя.
32. Індивідуальний стиль педагогічного спілкування.
33. Виховна робота класного керівника.
34. Педагогічна творчість та її ознаки.

Додаток Г

Слово про вчителя.

Прокоментуйте наведені нижче висловлювання про вчителя та педагогічну майстерність

І. Особистість вчителя.

“Вихователь повинен бути зразком **правдивості** й нікого **не обманювати**... Мені здається, що це — одне з джерел брехні: краще — якнайменше обіцяти, але завжди виконувати” (К. Ушинський).

“Спостерігаючи за педагогами, які відвідували нашу школу, я дійшла висновку, що вони поділяються на дві категорії: до першої належать люди, які входять до школи з якимось нервовим бажанням шукати недоліки і з дитячим острахом не помітити їх і скомпрометувати себе. Такі люди прискіплюються до дрібниць, надають їм величезного значення, зосереджують на них усю свою увагу і, віддаючись їм цілком, втрачають здатність глянути в обличчя самій справі.

Не такі люди другої категорії: школа не уявляється їм “полюванням за помилками...” Вони входять до неї з любов’ю до справи, намагаються знайти в ній якомога більше хорошого; як мати в улюбленій дитині, вони захоплюються всім, чим можна захопитися, вони радіють з усього, з чого можна радіти, вселяють те довір’я і викликають ту ширість, яка одна тільки й здатна допомогти критиці зазирнути в душу школи” (Х. Алчевська).

“Раніш, ніж ви почнете виховувати своїх дітей, перевірте вашу власну поведінку” (А. Макаренко).

“Ніякі рецепти не допоможуть, якщо в самій особі вихователя є великі хиби” (А. Макаренко).

“Потрібна маленька монографія на таку тему, як вплив одягу вчителя на характер учнів, вплив міміки вчителя на виховання характеру учнів. Все це найдрібніші деталі, які вимагають уваги. Адже навіть Гоголь у своєму “Ревізорі”

звернув увагу на те, що інший учитель таку фізіономію скорчить, що хоч святих винось” (А. Макаренко).

“Метод наслідування у вихованні має велике значення. Як же дитина вас наслідуватиме, якщо ви будете весь час із кислою фізіономією, з таким виглядом, ніби ви жертвуєте вашим життям” (А. Макаренко).

“Програми в усіх школах одні й ті ж, підручники однакові, але школи різні, тому що різні вчителі. Школа — це передусім учитель. Особистість учителя — наріжний камінь виховання” (В. Сухомлинський).

“Без особистості педагога — авторитетної, незламної, непохитної в очах вихованців — ідеал перетворюється у покинутий прапороносцем прапор, що лежить мертвим шматком тканини. Коріння багатьох бід виховання власне й криється у тому, що часто вихованця закликають іти за прапором в той час, коли цей прапор ніхто не несе. Бути прапороносцем ідеалу, нести на своєму прапорі вогонь ідеального — ось у чому секрети педагогічного авторитету” (В. Сухомлинський).

II. Ерудиція педагога.

“Педагогіка — не наука, а мистецтво — найобширніше, складне, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв. Мистецтво виховання спирається на науку як мистецтво складне й обширне, воно спирається на безліч обширних і складних наук; як мистецтво, воно, крім знань, вимагає здібності й нахилу, і, як мистецтво ж, прагне до ідеалу, якого вічно намагаються досягти і який цілком ніколи недосяжний: до ідеалу довшеної людини. Сприяті розвиткові мистецтва виховання можна тільки поширенням серед вихователів тих найрізноманітніших антропологічних знань, на яких воно ґрунтується” (К. Ушинський).

“Навчаючи інших, теж навчаєшся” (Микола Гоголь).

“Не можна уявити собі місії вихователя без багатого життя у світі книг. Бібліотека вчителя, що поповнюється з тижня в тиждень, — це джерело думки, моральної енергії. Знання, взяті з книг, стають його власним багатством, його сумлінням. Справжній учитель переживає знання як радість особистого прилучення до духовних багатств, створених людством” (В. Сухомлинський).

“Учитель готується до гарного уроку все життя... Така духовна і філософська основа нашого фаху і технології нашої праці” (В. Сухомлинський).

“Щоб відкрити перед учнями іскорку знань, учителю треба увібрати море світла, ні на хвилину не відходячи від променів сяючого сонця знань людської мудрості” (В. Сухомлинський).

III. Учитель — це вдумливий дослідник.

“Найбільш закоренілі педагоги — рутинери — безперестанку говорять про труднощі свого мистецтва і відкидають теорію саме на тій підставі, що вона надто легко дається кабінетним мудрецам” (К. Ушинський).

“Педагог повинен багато вчитися розуміти душу в явищах та багато думати про мету, предмет і засоби виховної майстерності, перш ніж стати практиком” (К. Ушинський).

“Хороший вихователь повинен обов’язково вести щоденник своєї роботи, в якому записувати окремі спостереження за вихованцями, випадки, які характеризують ту чи іншу особу, бесіди з нею, рух вихованця вперед, аналізувати явища кризи або перелому, які бувають в усіх дітей в різному віці” (А. Макаренко).

“Ще раз скажу, — важко сподіватися, що з книги можна навчитися виховувати, але навчитися мислити, увійти у сферу думок про виховання, мені здається, можна” (А. Макаренко).

“Педагогічна теорія повинна бути чуйним компасом, що вказує, куди і як вести дитину, світлом, що осягає практику” (В. Сухомлинський).

“Майстром педагогічної праці найшвидше стає той, хто відчув у собі дослідника” (В. Сухомлинський).

“Якщо ви хочете, щоб педагогічна праця давала вчителю радість, щоб повсякденне проведення уроків не перетворилося в нудну одноманітну повинність, ведіть кожного вчителя на щасливу стежку дослідження. Тут неозоре море індивідуальної роботи директора з кожним учителем, тут знахідки, відкриття, радощі і прикрощі” (В. Сухомлинський).

“Дослідницька робота не є для учителя чимось таємничим і незбагненим. Не бійтесь досліджень. У самій своїй основі педагогічна праця — справжня педагогічна праця — стоїть близько до педагогічного дослідження. Ця близькість, спорідненість полягають, передусім, в аналізі фактів і необхідності передбачати” (В. Сухомлинський).

IV. Майстерність вихователя.

“Так, діти ненавидять учителів, від яких ніколи не діждешся схвалення або визнання того, що добре зроблено. А в деяких входить у систему ніколи не хвалити; це вбиває прагнення до досконалості: хто лає, повинен уміти й хвалити” (К. Ушинський).

“Треба було довгих літ систематичної та терпеливої праці з боку вчителя та ретельного зусилля з боку ученика, щоб... мов із зернятка, виплекати гарну рослину — чесну одвертість та правдивість характеру” (І. Франко).

“Треба завжди пам’ятати правило: якомога більше вимог до вихованця, якомога більше поваги до нього” (А. Макаренко).

“Між іншим, виховання дітей — це легка справа, коли вона робиться без тріпання нервів, у порядку здорового, спокійного, нормального, розумного і веселого життя. Я бачив завжди, що там, де виховання йде без напруження, там воно вдається. Там, де йде з напруженням і всякими припадками, там справа погана” (А. Макаренко).

“Виховання дітей потребує найсерйознішого тону, найпростішого і щиро-го. У цих трьох якостях повинна полягати найвища правда нашого життя. Щонайменше додавання брехливості, штучності, зубоскальства, легковажності прирікають виховну роботу на невдачу” (А. Макаренко).

“Життя переконає, що найголовніше в цій дуже тонкій сфері виховання — глибоке розуміння, відчуття серцем дитячого світу — відчуття дитинства. Творячи, виховуючи шкільний колектив, ми, як мореплавець компасом, повинні керуватися тією істиною, що маємо справу з дитиною” (В. Сухомлинський).

“Бути річкою, в якій зливаються гаряче серце й холодний розум, не допускає поспішних, непродуманих рішень — це одна з вічних гілок педагогічної майстерності. Якщо вона відмирає, всихає, — всі книжні знання педагогіки перетворюються в прах” (В. Сухомлинський).

V. Педагогічна техніка.

“Техніку можна вивести тільки з досвіду. Законів різання металів не можна було б винайти, якби в досвіді людства ніхто ніколи металів не різав. Тільки тоді, коли є технічний досвід, можливі винахід, удосконалення, добір і бракування” (А. Макаренко).

“Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити “іди сюди” з 15–20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба” (А. Макаренко).

“Не може бути хорошим вихователем той, хто не володіє мімікою, не може надати своєму обличчю потрібного виразу або стримати свого настрою. Вихователь повинен уміти організовувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим. Вихователь повинен поводитися так, щоб кожен його рух виховував, і завжди повинен знати, чого він хоче в даний момент і чого він не хоче. Якщо вихователь не знає цього, то кого він може виховувати?” (А. Макаренко).

VI. Педагогічний такт.

“Ніяка психологія не може замінити людині психологічного такту, у практиці незамінного вже тому, що діє він швидко, миттєво, тоді як положення науки пригадуються, обмірковуються і оцінюються повільно.

Хіба можна уявити собі оратора, який згадував би той чи інший параграф психології, бажаючи викликати в душі слухача співчуття, жах чи обурення? Так само в педагогічній діяльності немає ніякої змоги діяти за параграфами психології, хоч би як добре вони були вивчені” (К. Ушинський).

“Той знаменитий педагогічний такт, про який так багато пишуть, повинен полягати у щирості вашої думки. Я не дозволяю собі нічого приховувати, я кажу те, що насправді думаю. Це найбільш щиро, просто, легко і найбільш ефективно, але ж якраз не завжди можна говорити” (А. Макаренко).

VII. Педагогічні здібності.

“Знання і уміння викладати і впливати викладанням на розумовий і моральний розвиток дітей можуть бути прищеплені молодим людям, які й не мають особливих здібностей” (*К. Ушинський*).

“Бувають учителі з природженим педагогічним талантом, які під час уроків вміють жити спільним життям усього класу, забувати про себе, про свої власні турботи, радощі і тривоги. Кожен урок такого вчителя є розширенням розумового кругозору учня, задоволенням його природної допитливості, розбудженої попередніми успіхами, є насолодою, а не мукою” (*І. Франко*).

“Я вважав, що краще мати в колективі 4 талановитих вихователів, ніж 40 неталановитих і невихованих” (*А. Макаренко*).

“Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, що вимагає таланту, але це спеціальність, якої треба навчити, як треба навчити лікаря його майстерності, як треба навчити музиканта” (*А. Макаренко*).

“Гарний вчитель не завжди приходиться до школи з уже готовими якостями. Часто доводиться добирати людину, яка має лише відповідні дані для тієї всебічної підготовленості, про яку говорили вище. Потім починається копітка робота з цією людиною, і вона стає добрим вчителем насамперед завдяки обставинці творчої праці педагогічного колективу і учнів” (*В. Сухомлинський*).

Додаток Г

Перлини народної педагогіки про школу і вчителя.

У житті світла дорога починається від шкільного порога.

Поганцем той називається, хто рідної школи цурається.

Навіть з далекої дороги кланяйся шкільному порогу.

Честь школи не плямуй ніколи.

Честь школи — твоя честь.

Шануй учителя як родителя.

Священна праця вчителя щоденна.

Учитель, як мати, прагне все краще дітям дати.

Учитель, як батько й мати, вчить честь шанувати.

Учитель, як сіяч добірного насіння, вчить підростаюче покоління.

Учитель — добра і розуму повелитель.

Учитель народний, бо труд його благородний.

Покликання учителя прекрасне — дбати, щоб іскра знань не гасла.

Професія учителя прекрасна, мов на небі сонце сяє.

Професія вчителя доти буде, доки живуть люди.

Щоб учителем стати, треба щире серце мати.

Всі професії починаються від учителя.
 Нема кращої дороги, як іти у педагоги.
 Без учительського слова нема ні лікаря, ні агронома.
 Вчитель ступає — розум розквітає.
 Де вчитель зерна засіває, там дурману місця немає.
 Де працює вчитель завзято, там країна на героїв багата.
 Де вчитель і школа, там знання і світло довкола.
 У кожній громаді вчителю раді.

Додаток Д

Виписки з книжки Дейла Карнегі “Як здобувати друзів і впливати на людей”.

Шість способів здобувати прихильність людей.

Правило 1. Проявляйте щирий інтерес до інших людей.

Правило 2. Усміхайтесь.

Правило 3. Пам’ятайте, що для людини звучання її імені — найсолодше і найважливіше звучання людської мови.

Правило 4. Будьте добрим слухачем. Заохочуйте інших говорити вам про себе.

Правило 5. Ведіть розмову у колі інтересів вашого співрозмовника.

Правило 6. Дайте людям відчути їх значущість і робіть це щиро. (С. 98)

Дванадцять способів повернути на свій бік

Правило 1. Єдиний спосіб домогтися найкращого результату в суперечці — ухилитися від неї.

Правило 2. Проявляйте повагу до думки інших, ніколи не говоріть людині, що вона неправа.

Правило 3. Якщо ви неправі, визнайте це одразу і щиросердно.

Правило 4. Спочатку продемонструйте своє дружнє ставлення.

Правило 5. Нехай ваш співбесідник із самого початку буде змушений говорити вам “так”, “так”.

Правило 6. Домагайтесь, аби ваш співбесідник говорив більше, ніж ви.

Правило 7. Нехай ваш співбесідник відчує, що ідеї належать йому.

Правило 8. Чесно спробуйте стати на точку зору іншого.

Правило 9. Проявляйте співчуття до думок і побажань інших людей.

Правило 10. Звертайтеся до благородних спонукань.

Правило 11. Надавайте своїм ідеям наочності, інсценуйте їх.

Правило 12. Кидайте виклик! (С. 160–161)

Дев'ять способів змінити людину, не ображаючи її і не викликаючи обурення.

Правило 1. Розпочинайте з похвали і щирого визнання чеснот людини.

Правило 2. Звертаючи увагу на її помилки, робіть це опосередковано.

Правило 3. Перш, ніж критикувати іншого, визнайте свої власні помилки.

Правило 4. Задавайте запитання замість того, щоб віддавати накази.

Правило 5. Дайте людині можливість зберегти своє обличчя.

Правило 6. Хваліть людину за кожен, навіть невеликий, успіх і будьте при цьому “щирі у своєму визнанні і щедрі у похвалах”.

Правило 7. Створіть людині добре ім'я, щоб вона почала жити відповідно до нього.

Правило 8. Користуйтеся заохоченням. Зробіть так, щоб недолік, який хочете в людини виправити, виглядав легко виправним, а справа, якою ви хочете його захопити, легко виконуваною.

Правило 9. Робіть так, щоб було приємно виконувати те, що ви хочете.

Додаток Е

Орієнтовний план роботи куратора студентської групи першого курсу.

№	Назва заходу	Термін виконання	Відповідальний	Примітка
	<i>Організаційна робота</i>			
1.	“Посвята у студенти”	26.08	куратор	
2.	Збори групи. Вибори активу. Вечір знайомств	вересень	групи	
3.	Ознайомлення студентів з традиціями, історією вищого навчального закладу	вересень-жовтень	--/--	
4.	Інформація про специфіку навчання, систему контролю, розклад занять	вересень		
5.	Ознайомлення з правилами внутрішнього розпорядку навчального закладу	вересень		
6.	Знайомство з особовими справами студентів	вересень		
7.	Перша лекція на тему “Моя Україна десятиріччя як вільна, я з нею пов’язую долю свою”	серпень		

№	Назва заходу	Термін виконання	Відповідальний	Примітка
8.	Контроль за дотриманням студентами правил внутрішнього розпорядку навчального закладу.	протягом року		
9.	Контроль за поселенням у гуртожиток	серпень-вересень		
10.	Провести збори групи: — підсумки навчання; — про практику	після закінчення теорет. навчання		
<i>Виховна робота</i>				
1.	Провести “День знань”	серпень-вересень		
2.	Взяти участь у фестивалі патріотичної пісні	жовтень		
3.	Взяти участь у молодіжній естафеті, присвяченій річниці УПА	жовтень		
4.	Свято “День вчителя”	жовтень		
5.	Провести тиждень у рамках Міжнародної акції боротьби зі СНІДом	листопад		
6.	Проведення заходів згідно з народним календарем та календарем знаменних дат	протягом року		
7.	Шевченківські дні	березень-травень		
8.	Творчий звіт гуртків художньо-естетичного спрямування	квітень		
9.	Організувати випуск газет, присвячених знаменним датам	до знаменних дат		

№	Назва заходу	Термін виконання	Відповідальний	Примітка
10.	Провести зустрічі з ветеранами війни та учасниками визвольних змагань до: — дня УПА — річниці визволення України; — дня визволення Тернополя; — Дня Перемоги	жовтень-листопад квітень-травень		
11.	Провести Урочисті збори, вечори, присвячені: — Дню вчителя; — Дню Збройних сил України; — 8 березня; — дню визволення Тернополя; — дню матері	жовтень-грудень березень-квітень травень		
12.	Організувати зустрічі студентів із працівниками правоохоронних органів	протягом семестру		
13.	Організувати зустрічі з наркологом, венерологом	протягом семестру		
14.	Організувати проведення бібліотечних занять у групах	протягом року		
15.	Організувати відвідування театрів з подальшим обговоренням вистав	протягом року		
16.	Проводити вечори відпочинку	протягом року		
17.	Проводити індивідуальну роботу зі студентами, надавати їм допомогу у навчанні	протягом року		
18.	Забезпечити участь команд у спортивних змаганнях	протягом року		
19.	Організувати КВК	грудень-березень		

Додаток Є

У роботі з підручником варто користуватися такими порадами:

1. Працюйте із заголовком. Прочитавши заголовок, зупиніться:

- сформулюйте для себе, про що йтиметься у тексті;
- згадайте все, що вже знаєте з цієї теми;
- поставте запитання, на які, на вашу думку, у тексті будуть дані відповіді;
- спробуйте, наскільки це можливо, відповісти на ці запитання заздалегідь;
- після цього починайте читати;
- читаючи, співставляйте ваші твердження з реальним змістом тексту.

2. Працюйте з текстом. Звертайте увагу на незрозуміле у ньому:

— читаючи, стежте, чи є в тексті незрозумілі слова, вислови, терміни (якщо є, шукайте їх пояснення у словнику, довіднику або зверніться із запитанням до викладачів, однокурсників);

— незрозумілим може бути й сам зміст тексту: подумайте, чи не пов'язане це незрозуміння з пройденим матеріалом у зв'язку з поганим його засвоєнням; що саме із пройденого матеріалу заважає розумінню; повторіть його.

3. Виділяйте головне:

— читаючи текст, намагайтеся виділити у ньому головне: подумайте, в якій частині тексті тексту виражено головну думку і що цю думку доповнює або пояснює;

— під час читання складіть план (усний чи письмовий) або конспектуйте;

— складіть схеми, креслення, таблиці, що відображають головну думку тексту;

— за необхідності зробіть виписки, замітки;

— розгляньте усі наведені у підручнику приклади і придумайте свої. Протягом всієї роботи постарайтесь уявити собі те, що ви читаете!

4. Запам'ятайте матеріал:

— поясніть зв'язок думок у пунктах вашого плану;

— перекажіть текст за планом;

— відповідайте на запитання і виконуйте завдання, що є у підручнику або поставлені викладачем.

5. Перевірте себе:

— подумки відповівши на запитання, перевірте за підручником правильність своєї відповіді;

— переказавши текст, перевірте, чи все виділене вами відтворено і чи не було допущено помилок.

Для складання плану прочитаного:

1. Умовно розділіть текст на частини, кожна з яких має конкретне повідомлення.

2. Коротко сформулюйте зміст кожної частини тексту, визначивши головну думку.

3. Продумайте порядок виділення частин тексту і зв'язок між ними.

4. Позначте пункти тексту назвами.
5. Пам'ятайте: складання плану допоможе вам у роботі з текстом параграфу, теми, розділу.

Додаток Ж

Опис ігрових вправ, орієнтованих на формування комунікативної культури.

1. **“Інтерв'ю”**. Всі бажаючі по черзі беруть у когось інтерв'ю, з'ясовуючи для себе якусь сторону характеру цієї людини чи спрямованість її інтересів, бажань, сподівань тощо. Технологія проведення інтерв'ю знадобиться студентам при знайомстві зі школярами у майбутній роботі з ними.

2. **“Думки”**. Всі по черзі називають у кожної людини одну, але кращу з точки зору кожного, рису. В результаті виходить приваблива характеристика.

3. **“Бачення інших”**. Це — ігри на уважність один до одного. Їх варіанти:
а) один учасник сідає спиною до аудиторії; він повинен детально описати зовнішній вигляд когось із присутніх — елементи одягу, зачіски, взуття тощо;
б) викликається один з учасників; усі разом повинні відновити послідовність його поведінки, настрою, висловлювань від початку гри до даного моменту.

4. **“Стратегія в діалозі”**. Ці ігрові вправи спрямовані на тренування вербального спілкування — уміння говорити і слухати іншого. Наприклад:

а) двоє з групи отримують таємно від аудиторії і один від одного завдання: перший — підтримувати діалог у своїй звичній манері, другий — за будь-яку ціну втримати лідерство у процесі діалогу (обговорення фільму, якоїсь події тощо); стратегія діалогу обговорюється спільно з усіма;

б) все те ж саме, але другий партнер отримує протилежне завдання: примусити напарника бути лідером розмови;

в) обидва отримують завдання вести діалог на повну силу; один стверджує якусь думку, а інший — повинен спочатку дослівно повторити, як він зрозумів її, а потім — висловити свою. І навпаки. Бажано, щоб хтось із учасників фіксував кількість спотворень кожним партнером у передачі слів свого співрозмовника. Повторюючи цю гру постійно, учасники побачать, як змінюватиметься їхня манера розмов і поза грою, у природному спілкуванні.

5. **“Маска здивування”**. Виконується сидячи чи стоячи, краще перед дзеркалом. Одночасно з повільним видихуванням підняти брови, як це робить здивована людина. На вільному видиху опустити брови.

6. **“Маска гніву”**. Нахмурити брови, стиснути губи, роздути крила носа. М'язеве зусилля нарощується поступово, одночасно з повільним видихуванням. Під час вільного видиху м'язи звільнюються від напруження.

7. **“Маска сміху”**. Повільно вдихнути. Кутики рога максимально підняти вгору, очі примружити, рот привідкрити, оголюючи зуби (між верхніми і нижніми повинні поміститися два пальці). Затримати дихання. Тепер швидко видихнути і розслабити м'язи обличчя.

8. Вправа для кругових м'язів очей. Виконується сидячи. На повільному вдихові опустити верхні повіки: спочатку м'яко, потім — з наростаючим зусиллям. Після цього очі сильно примружити. Вправа для обох очей одночасно. Варіант — для кожного ока по чергово.

9. “Маска трубача”. Виконуючи вправу, потрібно не тільки роздувати щоки, але й напружувати м'язи. Рот стиснутий, круговий м'яз рота — напружений.

10. “Маска буркотуна”. Кутики рота опустити, рот стиснути, м'язи підборіддя напружені.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ I. Педагогічна діяльність і особистість педагога	4
Тема 1. Особливості педагогічної діяльності	4
Тема 2. Вимоги до особистості учителя	14
Розділ II. Загальноосвітній навчальний заклад як основне місце професійної діяльності майбутнього вчителя	30
Тема 1. Загальна характеристика середнього загальноосвітнього навчального закладу	30
Тема 2. Особливості особистості школяра, його права і обов'язки	37
Розділ III. Зміст і організація навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі	44
Тема 1. Зміст підготовки майбутнього вчителя	44
Тема 2. Організація навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі	52
Тема 3. Система контролю та оцінювання знань, умінь і навичок студентів	66
Тема 4. Кредитно-модульна система організації навчального процесу (КМСОНП) ..	72
Розділ IV. Педагогічна практика студентів і педагогічне спілкування	83
Тема 1. Педагогічна практика студентів	83
Тема 2. Педагогічне спілкування	97
Розділ V. Самостійна робота студентів у системі підготовки до педагогічної діяльності	106
Тема 1. Майбутній педагог: загальна характеристика, права та обов'язки	106
Тема 2. Самостійна робота студента	116
Тема 3. Організація професійного самовиховання майбутніх педагогів	128
Розділ VI. Система освіти в Україні	139
Тема 1. Принципи побудови системи освіти України	139
Тема 2. Характеристика основних типів навчальних закладів системи освіти	144
Тема 3. Освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні	151
Додатки	155